

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra sociální pedagogiky

**Typologie rodin,
které mohou vést ke vzniku delikventního
jednání**

Diplomová práce

Autor:	Bc. Zuzana Fejksová
Studijní program:	N7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Sociální pedagogika (P-SOCPN)
Vedoucí práce:	PhDr. Jiří Kučírek, Ph.D.

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

Zadání diplomové práce

Autor:	Bc. Zuzana Fejksová
Studijní program:	N7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Sociální pedagogika
Název závěrečné práce:	Typologie rodin, které mohou vést ke vzniku delikventního jednání
Název závěrečné práce AJ:	Typology of families as possible cause of the delinquency

Cíl, metody, literatury, předpoklady:

Diplomová práce se zabývá rodinou jako primární sociální skupinou a jejím vlivem na utváření osobnosti z pohledu její funkce, podoby a proměny. Pokud rodina neabsentuje nebo není jinak institucionálně nahrazována, lze hovořit o určitých výchovných stylech jako o způsobech, jimiž rodina působí na osobnost jedince. Poukázáno bude tedy na možné následky nesprávné či nedůsledné výchovy mnohdy související právě s delikventním jednáním. Závěr teoretické části popisuje vliv rodinného klimatu na osobnost jedince, jehož nelze v celé své komplexnosti chápat pouze jako izolované individuum, nýbrž jako sociální bytost v interakci s ostatními lidmi. Empirická část práce je realizována pomocí dotazníku s cílem zjistit, z jakého rodinného prostředí pocházejí mladiství delikventi a jak toto rodinné prostředí případně souvisí s druhem páchané trestné činnosti.

Garantující pracoviště:	Katedra sociální pedagogiky, Pedagogická fakulta
Vedoucí práce:	PhDr. Jiří Kučírek, Ph.D.
Oponent:	Mgr. Gabriela Caltová Hepnarová

Prohlášení

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením PhDr. Jiřího Kučírka, Ph.D. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.“

V Hradci Králové dne 6. března 2015

.....

Zuzana Fejksová

Anotace

FEJKSOVÁ, Zuzana. *Typologie rodin, které mohou vést ke vzniku delikventního jednání*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2015. 115 s. Diplomová práce.

Diplomová práce se zabývá rodinou jako primární sociální skupinou a jejím vlivem na utváření osobnosti z pohledu její funkce, podoby a proměny. Pokud rodina neabsentuje nebo není jinak institucionálně nahrazována, lze hovořit o určitých výchovných stylech jako o způsobech, jimiž rodina působí na osobnost jedince. Poukázáno bude tedy na možné následky nesprávné či nedůsledné výchovy mnohdy související právě s delikventním jednáním. Závěr teoretické části popisuje vliv rodinného klima na osobnost jedince, jehož nelze v celé své komplexnosti chápat pouze jako izolované individuum, nýbrž jako sociální bytost v interakci s ostatními lidmi. Empirická část práce je realizována pomocí dotazníku s cílem zjistit, z jakého rodinného prostředí pocházejí mladiství delikventi a jak toto rodinné prostředí případně souvisí s druhem páchané trestné činnosti.

Klíčová slova: rodina, výchova, delikvence.

Annotation

FEJKSOVÁ, Zuzana. *Typology of families as possible cause of the delinquency*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2015. 115 p. Master's Degree Thesis.

This thesis deals with the family as the primary social group and its influence on the formation of personality from the perspective of its function, form and change. If the family is not absent, we can talk about certain educational styles as the ways in which family forms the personality of an individual. It will be pointed out on the possible consequences of incorrect or inconsistent education, what could be associated with delinquency. Conclusion of the theoretical part describes how family climate affects the personality of the individual in all his complexity, who cannot be understood as an isolated individual, but as a social being in interaction with the other people. In the research is used the questionnaire to determine the family background from which the juvenile delinquents come and how this family background possibly is related to the type of crime committed.

Keywords: family, education, delinquency.

OBSAH

Úvod.....	10
1. Socializace, výchova a vliv prostředí	13
1.1. Prostředí	13
1.1.1. Prostředí rodiny.....	15
1.1.2. Prostředí vrstevníků	15
1.1.3. Prostředí školy	16
1.2. Socializace dítěte	17
1.2.1. Sociální učení člověka	19
1.2.2. Sociální chování člověka	19
1.2.3. Morální vývoj člověka	20
1.3. Výchova a výchovné styly	21
1.3.1. Autoritářská výchova.....	23
1.3.2. Liberální (permisivní) výchova	23
1.3.3. Autoritativní výchova	24
1.3.4. Demokratická výchova	24
1.4. Shrnutí.....	24
2. Rodina a její místo ve společnosti	26
2.1. Charakteristika rodiny.....	26
2.2. Role rodiny v kontextu vývoje lidské osobnosti.....	27
2.3. Funkce rodiny	28
2.4. Typologie rodin na základě svojí (ne)funkčnosti	29
2.4.1. Funkční rodina	30
2.4.2. Problémová rodina	30
2.4.3. Dysfunkční rodina.....	31
2.4.4. Afunkční rodina	31
2.5. Současná rodina	31
2.6. Shrnutí.....	35
3. Rodina a delikvence.....	36
3.1. Rizikové faktory (procesy) na straně rodiny.....	36
3.2. Typologie rodin delikventů.....	36
3.2.1. Neúplné rodiny	38
3.2.2. Konflikty v rodině.....	41

3.2.3.	Narušená vazba matky ve vztahu k dítěti	42
3.2.4.	Nepříznivé emocionální klima v rodině.....	47
3.2.5.	Záporné rodičovské vzory	47
3.2.6.	Uplatňování disciplíny v rodině.....	52
3.2.7.	Nižší socioekonomický standard rodiny.....	55
3.2.8.	Nesoulad mezi postojem rodičů a očekávaným chováním.....	56
3.3.	Shrnutí.....	58
4.	Delikventní jednání u jedince	61
4.1.	Poruchy chování	61
4.1.1.	Disociální poruchy chování	62
4.1.2.	Asociální poruchy chování	62
4.1.3.	Antisociální poruchy chování	62
4.1.4.	Poruchy chování podle převládající složky osobnosti.....	62
4.2.	Sociální deviace a sociální patologie	63
4.3.	Delikvence a kriminalita	64
4.3.1.	Současný stav kriminality	64
4.3.2.	Kriminalita dětí a mladistvých.....	66
4.4.	Shrnutí.....	71
5.	Výzkumné šetření	74
5.1.	Teoretické zpracování výzkumného šetření	74
	Graf č. 2 Druhy trestné činnosti	76
5.2.	Cíle a hypotézy výzkumného šetření	77
5.2.1.	Hypotézy hlavní	77
5.2.2.	Hypotézy vedlejší	78
5.3.	Analýza získaných dat	79
5.3.1.	Formy rodinného soužití.....	79
	Graf č. 3 Formy rodinného soužití	80
5.3.2.	Socioekonomický status rodiny	81
	Graf č. 4 Socioekonomický status rodiny	81
5.3.3.	Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte	82
	Graf č. 5 Týrání, zneužívání a zanedbávání	83
5.3.4.	Zájem a péče	85
	Graf č. 6 Zájem a péče	85

5.3.5. Sociálně patologické jevy v rodině	86
Graf č. 7 Sociálně patologické jevy	87
5.3.6. Míra konzistence a trestání ve výchově	88
Graf č. 8 Konzistentní výchova	89
Graf č. 9 Míra fyzického trestání	89
5.3.7. Atmosféra v rodině	90
Graf č. 10 Atmosféra v rodině	90
5.3.8. Osobnost rodičů	91
Graf č. 11 Osobnost matky	91
Graf č. 12 Osobnost otce	92
5.4. Interpretace získaných dat	93
5.5. Diskuze	95
5.6. Shrnutí	98
Závěr	100
Seznam použité literatury	103
Sborníky	107
Internetové zdroje	108
Odkazy	109
Seznam tabulek	110
Tabulka č. 1 Výskyt syndromu CAN za poslední 3 roky	110
Tabulka č. 2 Kriminalita v ČR 2009 - 2013	110
Tabulka č. 3 Absolutní počet respondentů pro H1	111
Tabulka č. 4 Četnosti - modus a medián pro H1.4 – úmrtí	111
Tabulka č. 5 Četnosti - modus a medián pro H1.4 – rozvod nebo rozluka ..	112
Tabulka č. 6 Absolutní počet respondentů pro H2	112
Tabulka č. 7 Absolutní počet respondentů pro H2.1 – H2.2	112
Tabulka č. 8 Absolutní počet respondentů pro H3 a H3.1 – H3.4	113
Tabulka č. 9 Absolutní počet respondentů pro H4 – H6	113
Tabulka č. 10 Absolutní počet respondentů pro H7 a H7.1 – H7.3	113
Tabulka č. 11 Absolutní počet respondentů pro H8	113
Tabulka č. 12 Absolutní počet respondentů pro H9	114
Tabulka č. 13 Absolutní počet respondentů pro H10 a H10.1 – H10.2	114
Tabulka č. 14 Absolutní počet respondentů pro H11	114

Seznam grafů.....	115
Graf č. 1 Zjištěné a objasněné činy	115

Úvod

Úvodem k tématu diplomové práce si zde dovoluji uvést slova Zdeňka Heluse (1984): „*Ohrožené dítě potencionálně ohrožuje svět – může z něho totiž vyrůst člověk, který nejenže se nebude podílet na stavbě tohoto světa, protože se tomu nenaučil, ale který bude jeho zkázou, protože ho nenávidí za všechny křivdy, které mu způsobil.*“

Smyslem zvoleného tématu není polemizovat nad tím, jakým poměrem se na vzniku asociálního chování podílí genetika a na kolik je takové chování podmíněno prostředím. Mnoho odborníků se však shoduje na tom, že etiopatogeneze deviantního chování bývá multifaktoriální a bylo by nad rámec této práce zabývat se všemi teoretickými přístupy k rovině sociálně patologických jevů. Není nutné vždy hledat příčinu takového jednání, někdy ani nelze jednu konkrétní příčinu vůbec nalézt. Co však lze pozorovat, jsou vlivy, které na člověka v průběhu jeho života působí. Takové vlivy lze identifikovat přednostně v rodině, které dané chování u člověka buď podpoří, anebo naopak takové tendence utlumí. Buď jak buď, rodina má vždy potenci podílet se na tom, jaký člověk z ní vzejde. Bohužel se rodina na vývoji člověka podepisuje už i tím, že vlastně není.

Cílem práce je sestavit pomyslnou typologii rodin, u nichž jejich defektní struktura představuje riziko deviantní socializace u dětí v těchto rodinách a tím i riziko vzniku delikventní dráhy u jedince. Prokazování těchto souvislostí je velmi obtížné již z toho důvodu, že ne všichni jedinci vystaveni těmto negativním vlivům v rodině jednají později protiprávně. Navíc do tohoto procesu vstupuje celá řada proměnných, jako je vývoj a dynamika rodiny samotné, osobnostní charakteristiky dítěte a jeho rodičů, proměny okolí na mikro a makro úrovni apod. Těchto faktorů je celá řada, jenž do procesu péče, výchovy a socializace dětí vstupují. Na základě dostupné literatury však teoretická část práce přináší soubor znaků, u kterých lze doložit alespoň jejich četnost v anamnézách delikventů, což je později ověřováno v empirické části práce.

Empirická část má tedy za úkol ověřit, zda fakta zjištěná studiem odborných pramenů lze doložit i na úrovni výzkumného šetření v několika mikroregionech v České republice a tím poukázat na důležitost podpory funkčnosti rodin se zaměřením na jisté oblasti, které mohou být dostatečněji saturovány státem na úrovni

veřejné správy a samosprávy, odborníky, organizacemi, poskytovateli sociálních služeb a lidmi z řad občanské společnosti. Což by se mohlo jevit přínosem pro jedno z největších dilemat preventivní práce (Večerka a Štěchová, 2014, s. 7), která by měla být vždy alespoň o krok napřed, než jsou jednotlivé vývojové fáze života dítěte. Stává se, že jsou to právě první varovné signály před oficiálně prvním registrovaným deliktem, které jsou nevhodně opomíjeny. Následkem je start nápravných akcí až v době, kdy dochází k rozvinutí asociálního jednání, a zbývá tak spíše prostor pro prevenci ve smyslu zmírnění negativních dopadů nebo resocializace na místo předcházení.

I. Teoretická část

Teoretická část je rozdělena do čtyř kapitol, které na sebe volně navazují. Nejprve se práce zabývá obecnějšími tématy procesu socializace, který je směrodatný pro formování člověka prostřednictvím vlivů prostředí a výchovy. Již v této části práce je zmíněna rodina, která mimo jiné vytváří rovněž určité prostředí pro socializaci dítěte a má zde svoji nezastupitelnou roli. V druhé kapitole je rodině jako ústřednímu tématu práce věnován prostor, který rodinu zasazuje do kontextu její role ve společnosti, ve vývoji lidské osobnosti a funkcí, prostřednictvím kterých rodina svoji roli vykonává. Kapitola se uzavírá, tím že v závěru poukazuje na zásadní fakt, že rodina svoje funkce nemusí vždy vykonávat adekvátně a podle očekávání nebo vůbec, čímž se představuje pojednání třetí kapitoly, jehož ústředním tématem jsou rodiny nefungující až afunkční. Znaky těchto rodin a jejich podrobnější popis přináší typologie, které se zabývají jejich defektní strukturou, prokazují vliv rodiny jako takové a jejích forem na delikvenci a páchání trestné činnosti jako takové u svých dětí. Uvedená zjištění se opírají o řadu studií. Poslední kapitola poukazuje na jisté prediktory delikventní dráhy, vysvětluje pojmy sociální deviace a sociální patologie, delikvence a kriminalita. Objasňuje specifickou subkategorii pachatelů trestné činnosti v podobě tzv. juvenilní delikvence a přináší aktuální stav kriminality v České republice.

1. Socializace, výchova a vliv prostředí

Mezi hlavní témata kapitoly patří socializace jako proces postupného zespolečňování lidské bytosti a výchova, kterou lze charakterizovat jako záměrné a cílevědomé působení na rozvoj dispozic člověka. Proces výchovy a socializace neprobíhá ve vzduchoprázdnu, vždy je ohraničen prostředím. Role prostředí je dalším významným tématem, kterým bude kapitola uvedena.

1.1. Prostředí

V této kapitole bude pojednáno o člověku jako o někom, kdo je zasazen do určitého prostředí, ve kterém dochází k utváření jeho osobnosti prostřednictvím socializačních mechanismů výchovy, učení a zrání. Interakce s prostředím je rovněž ovlivněna dispozicemi, s jakými na tento svět přicházíme. V této souvislosti zde práce krátce pojedná o další proměnné, která má výrazný vliv na to, kým se staneme. Otázku, do jaké míry je lidská osobnost předurčena geny či dědičností a tím, za co může výchova nebo učení, si pokládalo a pokládá mnoho lidí. Vztah genů a rozměru osobnosti byl celkem dobře zkoumán v tzv. pětirozměrném modelu, jak uvádí Hvížďala v rozhovoru pro Mladou frontu Dnes (2002). Každý člověk přichází na svět s určitým základním rozměrem (např. introverze a extroverze, IQ, pět základních vlastností), který je z 48% určován právě geny a druhou polovinou jinými vlivy. Oproti tomu pro „nezákladní“ lidské vlastnosti (rozvoj jazyka, citový a morální život) je vliv výchovy a učení naprosto zásadní.

Jak shrnuje Řezáč (1998, s. 40–41), život člověka probíhá v kontextu přírodního a sociálního prostředí. Specificky lidské prostředí nazývané kulturou tvoří naprosto nenahraditelnou roli v procesu utváření lidské osobnosti. Sociální prostředí je utvářeno lidmi, jejich vzájemnými vztahy a produkty jejich činnosti, které jsou materiální nebo duchovní povahy. Pro sociální rozvoj jedince je významné, dochází-li ke vzájemnému spolupůsobení těchto podmínek a tím i k procesu změny ve formě učení, růstu a sociálního zrání. Švarcová (2006, s. 42) to vysvětluje tak, že učení je bazální podmínkou psychického vývoje.

Kraus (2008, s. 68-72) uvádí členění jednotlivých typů prostředí, které lze dělit na základě řady kritérií. Podle velikosti prostoru jde o mikroprostředí (bezprostřední prostor okolo nás), lokální prostředí (bydliště, městská čtvrť, obec), regionální prostředí (rozsáhlejší teritorium uvnitř společnosti) a makroprostředí (prostor pro

existenci celé společnosti). Z hlediska podílu člověka na vytváření takového prostředí, může jít o přirozené nebo umělé. Podle charakteru prostředí – přírodní, společenské a kulturní, podle povahy teritoria – venkovské, městské, velkoměstské. Jedno z dalších možných členění (typizace) prostředí může být podle frekvence, pestrosti a kvality podnětů, které na nás působí. Může jít o kombinace typu prostředí, které je podnětově chudé, přesycené a optimální z hlediska frekvence podnětů. Pestrost může být nabídnuta ve dvojí formě jednostranného nebo mnohostranného prostředí. Z hlediska svojí kvality jsou pak určujícími dimenzemi zdravé – závadné – deviační prostředí.

Poslední uvedené typologie, jejichž určujícími charakteristikami jsou frekvence, pestrost a kvalita působících podnětů, mohou být adekvátním podkladem pro strukturální popis rodiny (Pavel Mühlpachr, 2008, str. 154-157) na místo jednotlivých kategorií pro zařazení a diagnostiku rodin, jež jsou popsány níže (míra naplnění funkcí, měřítko normy a incidence některé z poruch v rodinném prostředí).

Výrazným vlivem při výskytu delikvence může být i to, děje-li se tak na území vesnic, menších obcí, či ve větších městech až aglomeracích, kde lze incidenci zaznamenat mnohem častěji. Důvodem je bezesporu vyšší anonymita a ohniska velkoměst s nižší sociální kontrolou. Významným aspektem je také míra nezaměstnanosti obyvatel a jejich vzdělanostní struktura (Fischer a Škoda, 2008, s. 131).

To, jak se projevuje vliv prostředí na našem chování, vnímání a myšlení, je záležitost značně individuální, protože do toho vstupuje bezpočet faktorů. Zajímavé je, že například určujícím prvkem může být samo pohlaví, ačkoliv výsledky výzkumů nejsou v tomto jednotné, jak píše Kraus (2008, s. 74). Dodává, že se ukázalo, že chlapci jsou na vlivy prostředí citlivější, více podléhají např. změně prostředí (pozn.: bylo např. dokázáno, že chlapci reagují na odchod otce z rodiny citlivěji a hůře ho snášejí než dívky). Významný vliv pohlaví a rozdíl lze mj. pozorovat i ve statistikách násilné trestné činnosti, z nichž vyplývá, že muži jsou obecně útočnější než ženy, ale opět jde jen o špičku ledovce. Koukolík (2003, s. 186) se však domnívá, že útočná jsou obě pohlaví, ale strategie nebo formy se mohou lišit. Ženy ovšem obvykle zvládají agresivní impulzy lépe než muži.

Co však lze s jistotou říct, je skutečnost, že člověk nemůže žít mimo přírodní prostředí. Nemůže však žít ani mimo sociální kontext, jak to trefně dokládá výrok Václava Příhody: „*Mimo společnost nedochází k utváření člověka jako lidské osobnosti.*“ (in Švarcová, 2006, s. 132). Jsou ovšem známy případy extrémní izolace, kdy děti žily mimo kontakt s civilizací (tzv. vlčí děti nebo divoký chlapec z Aveyronu). Tyto děti žily mimo působení druhých lidí tak dlouho, že se je dařilo jen velmi obtížně socializovat. Již nebyly schopny se třeba naučit běžným úkonům, jako je například úchop kliky nebo nebyly schopny dosáhnout úrovně mluvené řeči, vydávaly spíše zvířecí zvuky a skřeky. To je způsobeno tím, že není-li na dítě v určité fázi vývoje (přibližně mezi 2. a 5. rokem) vůbec mluveno, dítě se mluvit nikdy nenaučí.

V následujících podkapitolách bude blíže pojednáno o jednotlivých socializačních činitelích. Jejich prostředí, do kterého vstupujeme, je pro náš vývoj velice významné, s čímž souhlasí i manželé Glueckovi (1968), přičemž jde o prostředí školy, vrstevníků a rodiny, jejichž prostřednictvím si tvoříme svůj vlastní model světa.

1.1.1. Prostředí rodiny

O rodině zde bude pojednáno pouze okrajově, blíže bude téma rodiny představeno v následujících dvou kapitolách. Jak uvádí Procházka (2012, s. 102), rodinné prostředí ovlivňuje výchovu a socializaci dítěte v širokém spektru od momentu vztahového, do kterého patří již samotná struktura rodiny, přítomnost sourozenců, druh komunikace, uplatňované výchovné styly apod. Dalším momentem je situace materiální. Záleží na vybavení domácnosti, jakou míru podnětnosti dokáže takové prostředí nabídnout dítěti. Rovina sociálně-kulturní se vyznačuje úrovní vzdělání a vzdělanosti rodičů, jejich zaměstnání či jinými atributy prezentujícími jejich příslušnost k určité sociální vrstvě.

1.1.2. Prostředí vrstevníků

V našem vývoji hrají vrstevníci velmi důležitou roli (Procházka, 2012, s. 118; Švarcová, 2006, s. 44). Bylo i výzkumně potvrzeno, že děti, u nichž se objevil omezený kontakt s vrstevníky, se později potýkaly s obtížemi při osvojování sociálních dovedností, objevovala se u nich vyšší míra nejistoty a výrazněji znaky introverze (Čáp, 1996, s. 93).

Pro vrstevnické skupiny je charakteristická věková a také názorová blízkost jejich členů. Vyznačují se silným pocitem příslušnosti, silnou identifikací. Jejich členové v nich mají možnost ukázat to, co se naučili ze života dospělých, rozvíjet samostatné úsilí a uskutečňovat svoje cíle, které zatím nemohou realizovat nikde jinde. Mezi 8. – 10. rokem potřeba dětí sdružovat se narůstá. Vrstevnické party mládeže se od těch dětských liší, jejich význam se pro ně zvětšuje, více se vymaňují z pout přímé kontroly dospělých. Parta se pro některé stává místem opory a porozumění při řešení různých životních těžkostí (Kraus, 2008, s. 88-90).

Problém může nastat, stane-li se dítě a později mladistvý členem party, která by se dala označit jako závadová. V partě většinou vládne určitý systém hodnot a sociální kontroly a s tím spojená silná konformita vůči této hodnotové orientaci skupiny. Jak poznamenává Fischer (2006, s. 27), je-li dítě nebo mladistvý členem party s asociálními nebo antisociálními vzorci chování, značně se zvyšuje riziko identifikace jedince s těmito nežádoucími způsoby života, tím vzrůstá riziko rozvoje poruch chování včetně kriminálního chování. Blíže se tématem rizikových až delikventních part zabývá mj. Matoušek a Kroftová (1998).

1.1.3. Prostředí školy

Škola je považována za prostředí, ve kterém mají žáci získávat kompetence a smysluplné motivy k utvoření a následné stabilizaci hodnotových systémů. Škola by měla svým založením přispívat k odolnosti svých žáků před mimoškolními negativními vlivy. Zároveň se však stává prostředím, kde se tyto vlivy mohou naopak generovat. Dítě je konfrontováno se systémem světa dospělých a svých vrstevníků, přičemž se zde otevírá prostor pro to, aby se dítě včlenilo do sociokulturního světa tak, aby mu porozumělo a orientovalo se v něm. Škola se stává klíčovou i v rozvíjení sebepojetí dítěte prostřednictvím naplnění různých příležitostí ve smyslu zažití úspěchu, sounáležitosti či pozitivního emocionálního hodnocení. Mezi oblasti, které posilují socializační a výchovné mechanismy školního prostředí, patří význam pozitivních vrstevnických vztahů, jednoznačný postoj vůči negativním jevům ve škole a z toho vycházející efektivní prevence těchto jevů, dále pozitivní komunikační a sociální klima třídy i školy, dobrá spolupráce s rodiči a multikulturní aspekt výchovně-vzdělávacího programu školy (Procházka, 2012, s. 126-128).

Negativní vliv na vývoj dítěte však může mít konflikt mezi dítětem a učitelem nebo nepřizpůsobení se kolektivu dětí. Dítě může poté snadněji selhávat, objevuje se snížení výkonů a tím i školního prospěchu. Jestliže se dítěti nedostává ocenění apod., dítě může zažívat úzkostné pocity a strach z dalšího selhání. Negativní vztah ke škole se může projevit záškoláctvím, lhaním, předstíráním nemoci. Jde o formu úniku. Jsou-li konflikty a napětí stupňovány, může dojít u disponovaných dětí k rozvoji nejen neurotických projevů, jako je enuréza, koktavost, noční děsy, psychogenní bolesti břicha apod. (Nikl, 2000, s. 45), ale také k poruchám chování.

1.2. Socializace dítěte

Konrád Lorenz (2014) – etolog a laureát Nobelovy ceny nabízí historický exkurz do doby vývoje druhového chování u lidí z pohledu biologie. Na lidské chování nahlíží jako na jednu z funkcí organismu, která podléhá fylogenetickému vývoji u člověka navíc v kontextu kulturních dějin. Příčinu veškeré organické evoluce shledává mj. v přirozeném výběru – selekci, která vede k přizpůsobení se – k adaptaci, což vykládá jako „*poznávací proces, kterým si organismus přivlastňuje životně důležité údaje o prostředí (...), získává o prostředí znalosti*“ (Lorenz, 2014, str. 10). Kraus (2008, s. 75) vysvětluje vedle termínu adaptace i pojem adjustace, který označuje jako proces vpravování se do sociálních vztahů, přizpůsobování se sociálním situacím. Jestliže se člověk s okolními vlivy vyrovnává méně úspěšně či spíše vůbec, lze hovořit o maladjustaci.

Socializace je děj celoživotní, i když těžiště je ukotveno především v dětství a mladistvém věku člověka. Nakonečný (2009, s. 101) poukazuje na skutečnost, že socializace - jako interakce jedince s okolím - je ovlivněna i vrozenou konstitucí, vlohami a dědičností. Což popírá přístup k rodícímu se jedinci jako k „nepopsané desce“.

Socializace je jednak proces záměrný, řízený okolím, a jednak procesem bezděčným. Tento proces probíhá prostřednictvím socializačních mechanismů, což jsou všechny druhy učení (podmiňování, pokus a omyl, senzomotorické, pojmové, učení nápodobou apod.). Vyjmenované druhy učení jsou aktualizovány konkrétními okolnostmi důležitými pro začlenění člověka do skupin – rodina, škola, parta atp. (Helus, 1995, s. 93).

O těchto okolnostech hovoří také Nakonečný (2009, s. 104-106), kdy uvádí rozdíly mezi primární a sekundární socializací. V rodině probíhá primární socializace, čímž se rozumí vytváření základní psychické funkce nutné pro získání určitých vzorců chování, kognitivní způsobilosti, verbální komunikace, získání sebekontroly apod. Sekundární socializace je zprostředkována dalšími institucemi, které na rodinu navazují (škola, zaměstnání aj.).

Jak podotýká Šulová (2004, s. 122), člověk nevstupuje do začleňování pouze proto, aby se stal kolečkem pro společnost. Dochází k tomu, že člověk se formuje nejen jako představitel společnosti a nositel kultury, ale také jako samostatná bytost. Jedinec není pouze pasivním příjemcem, ale stává se aktivním hráčem, který rovněž ovlivňuje a mění svoje okolí. Šulová (2004) v podstatě popisuje děj ontogeneze, čímž je myšlen vývoj individua, a fylogenezi jako vývoj člověka jako druhu. Ve druhém jmenovaném případě funguje socializace jako transfer pro předávání kultury společnosti dalším generacím. Socializace tak reaguje na stav společnosti a na její potřeby. V určitém slova smyslu je nástrojem modernizace.

Jak již bylo uvedeno, proces socializace je vždy ohraničen prostředím. Prostředí může být ovšem různé úrovně a kvality. Pokud člověk nedostává žádoucí podněty z hlediska svého optimálního rozvoje, může docházet k deprivaci, k subdeprivaci či k deviantní socializaci (desocializaci), která může mj. vést právě ke kriminálnímu chování. Podle Vágnerové (2004, s. 805) lze chápat tento jev jako projev poruchy mechanismu sociální adaptace. Takový jedinec pak není schopen plnit základní požadavky a očekávání společnosti. O resocializaci hovoříme tehdy, když je člověk „podroben“ záměrným snahám o nápravu a navrácení zpět do společnosti (Kraus, 2008, s. 60). Nicméně tyto snahy mohou být komplikovány tím, že řada delikventů není schopna či ochotna zhodnotit nepřijatelnost svého chování, o změnu vzorců chování a životního způsobu tudíž neusilují (Fischer, 2006, s. 13).

Kraus (2008, s. 61-62) hovoří také o jednotlivých fázích socializace, přičemž cituje Hroncovou a kol. (2001), kteří tento proces rozdělili na etapy přípravné a realizační fáze. V té první si osvojujeme řeč, zvnitřňujeme hodnoty a normy, procházíme akulturací (proces kulturních změn jako výslednicí těsných kontaktů rozdílných kultur) a přejímáme základní společenské role. V realizační fázi přebíráme a plníme další role v rámci rodinné, profesní a společenské životní dráhy.

Dalším možným členěním může být podle Krause (2008, s. 62) na fázi sociability (formování základů osobnosti v rámci rodiny především), personalizace (učení se prvotním základním rolím, formování vlastního „já“), profesionalizace (profesní příprava a rozšiřování okruhu socializačních faktorů) a v neposlední řadě také na fázi společenské angažovanosti (plné začlenění do společnosti).

Existuje řada teorií zabývajících se periodizací duševního vývoje člověka, v nichž jsou popsány jednotlivé etapy socializace. Jmenovitě lze uvést například Freuda, Eriksona, Meada, Piageta ad. Práce si dovoluji pouze odkázat na uvedené autory v případě bližšího zájmu o danou problematiku.

1.2.1. *Sociální učení člověka*

Řezáč (1998, s. 72) vysvětluje sociální učení jako „*osvojování si komplexních způsobů chování a jednání přiměřených určité sociální situaci*“. Produktem sociálního učení jsou především sociální role, postoje, hodnoty, ideály atp.

Učení probíhá formou posilování, imitace (nápodoby) a identifikace. Nápodoba představuje modelové učení. Děti a mládež mají zvýšenou schopnost napodobovat dospělé, přičemž tímto způsobem se odehrává značná část výchovy. Rodiče slouží jako model jednání. Dítě např. přejímá mnoho z chování a názorů rodičů. Některé vlastnosti, o nichž se můžeme domnívat, že jsou „zdeděné“, jsou přejaty právě tímto způsobem. Dítě nejraději napodobuje takové chování u druhých lidí, které vedlo k úspěchu (Vymětal, 2004, s. 138).

V souvislosti s identifikací zmiňuje Pelikán (1995, s. 174) pojem interiorizace. Což je základní podmínkou účinnosti jakéhokoliv výchovného působení. Děje se to tím, že jedinec člověk tyto vlivy akceptuje, identifikuje se s nimi a včlení je do vlastního myšlení a chování do té míry, že sám vytváří předpoklady pro změnu svojí vlastní osobnosti.

1.2.2. *Sociální chování člověka*

Význam rodiny pro socializaci člověka bude opakovaně stvrzován i v těchto řádcích, protože právě v jejím prostředí může dojít k adekvátnímu uspokojení následujících potřeb člověka, které jsou pro sociální začleňování člověka rozhodující: potřeba být akceptován bez výhrad; být milován a moci milovat se všemi náležitými projevy něhy, obdivu a úcty; vzájemné vcit'ování se a identifikace bez obav a úzkostí; jistota nezpochybnitelné vzájemnosti. Je-li rodina funkční,

dokáže navzdory krizím a těžkostem tyto potřeby náležitě uspokojovat, svým socializačním působením vytváří u člověka základní podoby klíčových prožitků sebe sama v duchu: já jsem, já umím a dokážu, já mám, jsem chlapec/ děvče, toto jsou moje povinnosti a úkoly a toto jsou pravidla, jimiž se řídím (Helus, 1995, s. 98).

Jak zde bylo již uvedeno, pro sociální rozvoj jedince je významné, dochází-li ke vzájemné interakci mezi přírodním a sociálním prostředím. Díky tomu dochází u člověka k procesu změny ve formě učení, růstu a sociálního zrání.

Chování, které se od jedince očekává v určité situaci vzhledem k příslušnosti k určité sociální skupině nebo jeho postavení, se označuje jako sociální role. Obsah této role člověk přijímá prostřednictvím společenských modelů (tradice, předpisy, chování jiných lidí apod.). Výkon sociální role má i svoje hranice. Jde o možnosti jedince, jako je sociabilita, dále sociální inteligence, sebepojetí apod. Vlivem sociální zkušenosti se utváří postoje člověka, které jsou odrazem hodnotícího vztahu k okolí a k sobě samému. Postoje výrazně ovlivňují především to, jak se člověk chová nebo jedná. Sociální prostředí se rovněž významně podílí na utváření lidských motivů, které vznikají jako odraz způsobu života jedince a jeho sociální zkušenosti. Mezi nejdůležitější potřeby sociogenního charakteru jsou dále zařazeny sociální aktivity, strukturované prostředí, vztahy a vlastní společenský život, dále potřeba sociální a osobní intimity, začlenění do společnosti a v neposlední řadě také potřeba akceptace a seberealizace (Řezáč, 1998, s. 41).

1.2.3. Morální vývoj člověka

Pojem morálka v sobě integruje určitý soubor principů. Jde o abstraktní pojem. Zatímco mravy jsou konkrétním projevem morálky v podobě chování, které lze posuzovat v kontinuu dobro a zlo. Další vymezení mravů je vysvětluje jako sociální normy, které standardizují určité chování v dané společnosti. Kant rozlišuje obsahovou složku morálního jednání, kterou přirovnává k mravnosti a etičnosti a dále shodu jednání se svědomím (morálnost). Morální kompetence jsou definované jako způsobilost jedince dospívat na základě svých vnitřních zásad k morálním soudům a způsobilost jednat v souladu s těmito soudy. Postoj v sobě vždy zahrnuje určitý aspekt hodnocení. Morální postoje pak představují subjektivní emocionální hodnocení mravních situací (Hartl a Hartlová, 2000).

Morální orientace člověka není jen otázkou kognitivního vyspívání, ale je také výsledkem jeho socializační zkušenosti (Večerka a kol., 2009, str. 41). Zdeněk Helus (1995, s. 41-42) popisuje proces vývoje charakterových vlastností, které úzce souvisí s morálkou. Vysvětluje, že mezi mravní zdroje našeho jednání patří principy, zásady a přesvědčení. S těmito zdroji se dítě nejprve setkává v kontaktu s rodiči a jejich přístupem k tomu, jaké má dítě být, jak se má chovat apod. Dítě tyto požadavky postupně přijímá za svoje osobní morální postoje. Jde o proces zvnitřňování (interiorizace).

Zdeněk Helus (1995) dále cituje amerického psychologa L. Kohlberga, který rozpracoval stadia vývoje morálního usuzování. První etapa byla nazvána stadiem předkonvenčního morálního usuzování, ve kterém jedinec svoje chování orientuje podle toho, co se mu za provedený čin stane. V dalším stadiu konvenčního usuzování se člověk již neváže tolik na to, jaká sankce ho stihne. Určujícím je pro něho to, co tomu řeknou lidé, s nimiž se ztotožňuje. Postkonvenční způsob uvažování se vyznačuje již morální autonomií, člověk dokáže zvážit pro a proti a tím převzít odpovědnost za svoje rozhodnutí (Helus, 1995, s. 43-44).

1.3. Výchova a výchovné styly

Již G. H. Mead se zabýval fenoménem, co je v socializaci primární. „Je to chování rodičů vůči dítěti nebo vlastnosti dítěte?“ Na tuhle otázku není tak lehké odpovědět. Bylo zjištěno, že přátelské a nezávislé děti mohou vyvolat autoritativní rodičovství, zatímco ukňourané a obtěžující děti mohou některé rodiče vést k tomu, že se k nim chovají tyransky až vysoce autoritářsky. Jak uvádí R. Jedlička (2004, str. 40-41), tomuto problému se lze vyhnout, pokud socializaci pojmem jako výslednici vzájemných interakcí. V takovém přístupu není potřeba hledat, zda bylo dříve vejce nebo slepice, protože rodiče a děti ve společné interakci neustále ovlivňují svoje chování vůči sobě navzájem.

Výchova jako jedna z funkcí rodiny je pro účely diplomové práce významné téma. Jestliže rodina v této svojí funkci totiž selhává, vytváří předpoklady vzniku kriminogenního prostředí (Mittlöhner, 2006, str. 89).

Než se předkládaná práce bude zabývat výchovou v souvislosti s ústředním tématem, je důležité si vymezit, co se rozumí pod pojmem výchova. Například Pelikán (2002, s. 20) chápe výchovu jako „*proces vzájemného působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji*“. Dále poukazuje na přímé a nepřímé působení ve výchově, přičemž v druhém případě jde v jeho pojetí především o „*vytváření podmínek a prostoru pro samostatný a osobitý rozvoj každého jedince v souladu s jeho individuálními předpoklady jako autentické, integrované a socializované osobnosti, schopné vlastního bytí se sebou samým, s druhými lidmi, se společenstvím, s přírodou*“.

Jeden z dalších pohledů na výchovu nabízí Richard Jedlička a kolektiv (2004, str. 38). Jejich popis se zabývá již konkrétnějšími aspekty procesu výchovy. Výchovu popisují jako vědomě řízenou činnost, která spočívá v utváření návyků, sebekontroly, učení a očekávání odměn a trestů. Ve shodě s později citovanými autory zmiňují přijetí disciplinovaných forem jednání jako důležitou součást výchovného působení.

Cíle výchovy se mohou různit. Je to podmíněno tím, do jaké kultury a psychosociálního prostředí se člověk rodí a kam jako společenská bytost vrůstá. Dalo by se ovšem shrnout, že obecnými cíli výchovy jsou vedení a orientace člověka k hodnotám uznávaným společností, dále kultivace a rozvíjení jeho osobnosti žádoucím směrem ve všech jejích složkách (kognitivní, emocionální a konativní) tak, aby se z člověka stala plně integrovaná a autonomní bytost se schopností autoregulace a autokorekce svého jednání.

V odborné literatuře se lze setkat nejen s jednotlivými výchovnými styly, ale také s různými druhy výchovných přístupů, které charakterizují interakci dítě – rodič. Řezáč (1998, s. 200-203) popisuje nevhodné přístupy ve výchově z pohledu nejednotnosti, nedůslednosti, podplácení dítěte, rozmazlování, protekčnosti, moralizování, zanedbávání, úzkostnosti, perfekcionismu apod.

Pelikán (1995, s. 180) cituje podle J. Rebowského typologii rodičovských pozic, kam podle něho patří akceptace a láska, zjevné odmítnutí, přílišná náročnost či přehnaná péče a starostlivost. Jednotlivé pozice jsou charakterizovány z pohledu slovního vyjádření, způsobu jednání s dítětem a jakým vlivem se podílí na rozvoji osobnosti jedince.

Rozlišení jednotlivých stylů výchovy mj. vychází z rozlišení několika dimenzí. Podle Řezáče (1998, s. 199) může jít o dimenzi náročnosti, direktivnosti, citové zainteresovanosti, tvořivosti nebo naopak rigidity v přístupu, výsledné vnitřní nebo vnější motivovanosti dítěte, stimulace a přiměřenosti očekávání.

Výše vyjmenované dimenze lze nalézt u Vymětala (2004, s. 145). Ten charakterizuje výchovné působení optimální pro harmonický duševní vývoj dítěte jako „(...) *mírně direktivní a výrazně emočně vřelý, akceptující a povzbuzující. Současně musí být vymezena pravidla, která vnášejí do života dítěte řád.*“

Existují mnohočetné typologie výchov. Práce si dovolí uvést jen některé. V rámci studie o rodinné socializaci lze např. rozlišovat tři styly rodičovské výchovy. Podle Diany Baumrind (1967, 1980, cit. in Jedlička a kol., 2004, str. 39) existuje autoritářský, autoritativní a liberální (permisivní) výchovný styl. Další typologie připojují např. demokratickou výchovu, která bude rovněž popsána. Za ostatní typologie práce uvede pouze jmenovitě výchovu nadměrně protektivní či shovívavou, jak uvádí Pelikán (1995, s. 182), dále popisuje výchovu typu „nepřijetí“, výchovu egocentrickou a tyranskou.

1.3.1. Autoritářská výchova

Autoritářští rodiče vycházejí z přesvědčení, že základní ctností dítěte je poslušnost. Očekávají, že dítě udělá to, co řeknou. Rodiče se často ohrazují na místo zdůvodnění svého požadavku větou „protože jsem to tak řekl“. Dominuje zde potřeba rodičů být těmi prvními v domácnosti. Děti těchto rodičů tendují k závislostnímu chování, uchylují se pod ochranu dospělých, bývají sobečtější a méně spolupracují se skupinou vrstevníků. Jako výsledek nedostatečného sociálního učení se objevuje nepřizpůsobivé sociální jednání.

1.3.2. Liberální (permisivní) výchova

Liberální rodiče považují za ctnost svobodné vyjádření u dítěte, dominuje zde sklon vyhýbat se konfrontacím a disciplíně. Přání a potřeby dítěte jsou v takové domácnosti na prvním místě. Zdá se, že charakteristikou míry uplatňování disciplíny ve výchově tvoří liberální výchova naprostý protipól výchovy autoritářské. Nicméně oba přístupy vytváří nedostačující prostor pro sociální učení a tím shodně vytváří nepřizpůsobivé sociální jednání, které je popsáno výše (viz autoritářská výchova).

1.3.3. *Autoritativní výchova*

Baumrind (1967, 1980) uvádí, že tito rodiče se nachází někde mezi liberálním a autoritářským přístupem k výchově. Tito rodiče očekávají, že dítě bude respektovat domácí řád, ale zároveň nabízí prostor, aby se svobodně vyjádřilo. Jsou schopni upustit od požadavků poslušnosti a disciplíny. Tresty jsou uplatňovány tehdy, chová-li se dítě podle rodičů hloupě nebo jinak nerozumně. Zde panuje vyváženost mezi rodiči a dětmi, jde-li o práva a odpovědnost. Děti těchto rodičů tendují k tomu chovat se nezávisle, být kooperativní a přátelské.

1.3.4. *Demokratická výchova*

Procházka (2012, s. 108-109) uvádí, že tento styl výchovy se vyznačuje snahou o harmonii mezi nároky, požadavky, prostorem a svobodou. Hledá soulad mezi racionální a emocionální složkou ve výchově. Základem je soustava pravidel, která je diskutována. Důležitý je také osobní příklad rodiče nebo jiného vychovatele, což může tvořit základ pro vytvoření přirozené autority či poskytnutí nezpochybnitelné podpory dítěti.

1.4. **Shrnutí**

Každý člověk bez výjimky je vždy zasazen do určitého prostředí, ve kterém na základě interakce vnitřních a vnějších vlivů dochází k utváření lidské osobnosti. Mezi vnitřní vlivy patří vrozené geneticky dané dispozice. Sem patří základní osobnostní charakteristiky člověka v podobě vlastností, jeho rozumové schopnosti, temperament apod. U vyjmenovaných modalit nebyl výrazně prokázán vliv výchovy a učení, než jak tomu je u vyšších emocí, jako je např. rozvoj morálního nebo citového života člověka.

Prostředí jako vnější veličina je velmi diverzní co do kvality, úrovně a obsahu. Lze jej dělit podle velikosti, charakteru, frekvence, pestrosti a kvality podnětů v něm obsažených. Zda jde o prostředí zdravé nebo závadné až deviační. Druh prostředí a jeho vliv na chování a jednání člověka se ukazuje například u lidí žijících ve větších městech, kde zvýšený výskyt kriminálního chování může právě souviset s vyšší anonymitou a s místy s nižší sociální kontrolou. Dalším faktorem je vzdělanostní struktura obyvatel a především nezaměstnanost, která výrazně souvisí se sociálně-patologickými jevy ve společnosti.

Vedle kvality a úrovně prostředí vstupují do procesu socializace (tj. postupného vrůstání lidské bytosti do společnosti) rovněž primární a sekundární socializační činitelé v podobě rodiny, vrstevníků a školy. Socializace probíhá bezděčně či záměrně. Jde o děj celoživotní, který se uskutečňuje socializačními mechanismy v podobě všech druhů učení na základě posilování, imitace, identifikace a interiorizace daných norem, hodnot, ideálů, postojů apod. Zastává několik funkcí a má svoje fáze. V podstatě jde o osvojování si komplexních způsobů chování a jednání přiměřených určitým sociálním situacím. Mezi výsledky kognitivního vyspívání a socializace patří mj. i vývoj morální orientace člověka, kdy nejprve přes vnější orientaci na odměny a tresty se v ideálním případě dostává na autonomnější úroveň rozhodování a přebírání odpovědnosti za následky svého jednání.

Existuje řada výchovných přístupů nebo stylů výchovy, jejichž členění vychází z několika dimenzí v podobě náročnosti, direktivnosti, citové zainteresovanosti vychovávajících, rigidity apod. Optimálním výchovným působením se zdá být přístup k dítěti, který se vyznačuje mírnou direktivitou, výraznou emoční vřelostí a akceptací, dokáže povzbudit a vymezit pravidla, zůstává důsledným. Vedle četných stylů výchovy existuje styl autoritářský, autoritativní, demokratický a liberální.

2. Rodina a její místo ve společnosti

Rodina zde bude charakterizována z pohledu svojí funkce vůči svým členům a společnosti, kde zaujímá svoje zásadní místo a především významnou roli. V kapitole budou popsány procesy ovlivňující funkčnost rodiny včetně demografických změn tolik charakteristických pro současnou postmoderní společnost. Pokud rodina nemůže, nechce nebo neumí pečovat o dítě a zajistit tak plnění svojí rodičovské zodpovědnosti vůči dítěti, lze v této souvislosti uvažovat o určité typologii rodin. Předmět zkoumání je orientován na roli rodinného prostředí v procesu utváření lidské osobnosti a jeho vlivu na jednání člověka, aby pak na poli teorie prezentovala zmíněné souvislosti a v praktické části práce je následně testovala.

2.1. Charakteristika rodiny

Richard Jedlička (2004, s. 38) uvádí, že rodinu lze jako společenství najít v každé známé kultuře, byť v různých podobách. Rodina jako instituce existovala již od prvopočátku lidských dějin jako ochranné společenství s cílem chránit svoje členy před vnějším nebezpečím. Rodina sloužila rovněž jako prostředek k předávání základních materiálních a duchovních hodnot (Pöthe, 1996, str. 17). Reprodukuje člověka, vytváří generace a tyto generace poté kontinuálně propojuje a tvoří pouta solidarity. Rodina je místem, kde dochází k uspokojování nebo naopak k frustrování citových potřeb, k přerozdělování ekonomických hodnot. Stává se místem konzumu a rekreace (Matoušek, 1997, str. 8, 29).

Rodina je základním lidským společenstvím, pro které je charakteristické, že její členové bývají spojeni pokrevními a emocionálními pouty, vytvářejí si k sobě vztah, nacházejí společné útočiště v místě, které se stává domovem. Matoušek (2003, s. 187) rozlišuje rovněž užší a širší vymezení rodiny. V užším slova smyslu jsou rodinné svazky mj. definovány i právně – adopcí, sňatkem. Širší pojetí považuje za rodinu i skupinu lidí, která se za rodinu deklaruje na základě svojí vzájemné náklonnosti. Dříve byly běžné tzv. rozšířené rodiny, kde žilo pohromadě více generací nebo širší příbuzenstvo. V současné postmoderní společnosti přibývají další formy rodinného soužití, o kterých bude pojednáno níže.

2.2. Role rodiny v kontextu vývoje lidské osobnosti

Victor Drapela (1997) uvádí, že abychom porozuměli lidskému chování, je zapotřebí porozumět intrapersonálním a interpersonálním silám, které na člověka působí. Osobnost člověka je strukturována fyziologickými, psychologickými a sociálními potřebami, které se stávají motivy k určitému jednání (Drapela, 1997). Podobné vyjádření lze nalézt i u Marie Vágnerové (1999, s. 19): „*prostředí ovlivňuje psychický vývoj individuálně specifickým způsobem, který závisí jak na kvalitě, intenzitě a době působení tohoto prostředí, tak na dědičných předpokladech, které jsou jím stimulovány*“.

Osobnost člověka se formuje již od raného dětství, které je nejvýznamnější etapou lidského života v procesu utváření lidské osobnosti. Má-li být dítě záměrně a cíleně vedeno k tomu, aby si osvojilo sociální dovednosti a všestranně se rozvíjelo tak, jak to společnost očekává, stává se objektem výchovy. Podobně jako mnoho jiných autorů uvádějí Zdeněk Matějček spolu s Josefem Langmeierem (1986, s. 175) nebo Pavel Mühlpachr (2008), že je to právě rodina, kdo sehraává nejvýznamnější roli ve výchově dítěte. Prostřednictvím rodiny společnost vykonává určitý tlak na svoje členy. Orientuje je k daným hodnotám, předepisuje pravidla chování. Poznatky výzkumů potvrzují úlohu rodiny spočívající v utváření životních postojů. Rodina se stává médiem, které zprostředkovává působení vnějších vlivů na psychický aparát dítěte. Je tedy prvním místem, kde je dítě vystaveno sociálnímu učení (Mühlpachr, 2008, s. 147-153).

Rodina je prvním místem, kde se dítě učí sociálním dovednostem. Předurčuje jeho osobní vývoj, vztahy k ostatním lidem. Rodina předává dítěti hodnotovou orientaci, poskytuje podporu. Mimo to se v rodině učí svoji sexuální roli. Přítomnost rodičů, kteří jsou vysoce citově angažováni, je esenciální podmínkou pro zdravý duševní vývoj. Další podmínkou pro zdravý duševní vývoj je bezpečí domova tvořené stabilním a chráněným prostředím (Matoušek, 1997, s. 8).

Profesor Zdeněk Matějček vyslovil pět základních psychických potřeb dítěte důležitých pro jeho zdravý vývoj. Důležitý je řád, pravidelnost, přiměřená intenzita syčení podněty a vědomí otevřené budoucnosti. Nejvíce přirozeným zdrojem smyslové stimulace je každodenní tělesný, zrakový a řečový kontakt uskutečňovaný prostřednictvím matky. Dítě tak naplňuje svoji potřebu porozumět světu, orientovat se v něm. Vztah s mateřskou osobou dává dítěti pocit jistoty a bezpečí, na základě

kterého si buduje vztah důvěry k okolnímu světu. Získává pocit, že svět je bezpečným místem (Pöthe, 1996, s. 17-18). Na základě pocitu důvěry ke svému okolí může dítě odvozovat také důvěru v sebe samého (Labáth a kol., 2001, s. 27).

Důležitou vlastností matky nebo jiné pečující osoby je schopnost neustále rezonovat s potřebami dítěte a uspokojovat je. Dobře fungující rodina se vyznačuje rytmickým sladěním a synchronními aktivitami. Jestliže rodiče nedokážou adekvátně reagovat na dětskou potřebu bezpečí, dítě si pak o nich vytváří představu, kterou si pak může zobecnit i na jiné lidi. Tento moment se stává základním kamenem pro způsob chování vůči svému okolí (Labáth a kol., 2001, s. 27; Matoušek a Kroftová, 1998, s. 42). Čímž je myšleno, zda se jedinec bude chovat spíše prosociálně nebo antisociálně. Problematikou chybějícího nebo nefunkčního vztahu rodič – dítě se podrobněji zabývají následující podkapitoly věnující se profilům jednotlivých typů rodin.

2.3. Funkce rodiny

Rozdělení jednotlivých funkcí rodiny jsem v této části diplomové práce přejala od Pavla Mühlpachra (2008, s. 152-153).

Biologicko-reprodukční funkcí rodiny se rozumí plození potomků. Patří sem také uspokojování sexuálních potřeb. Na rodině lze demonstrovat všechny základní sociální vztahy. Rodina zajišťuje bydlení, ochranu. Reprodukce může být chápána ve smyslu biologickém i jako dělba práce mezi mužem a ženou.

Rodina má také ekonomickou funkci. Dříve šlo o vymezení rodiny jako výrobní jednotky, dnes jde spíše o společné hospodaření.

Výchova a vzdělávání dětí, předávání hodnot a utváření životního stylu je uskutečňováno prostřednictvím socializační a akulturační funkce. V rodině dochází ke kulturnímu přenosu, dítě se prostřednictvím rodiny zapojuje do komunity a dalších sociálních sítí. Rodina dítěti poskytuje první sociální začlenění, vybavuje ho sociálním statutem, do kterého patří příslušnost k sociální vrstvě, třídě nebo etniku. Vedle Mühlpachra (2008) hovoří o této funkci Fischer a Škoda (2014, s. 158) jako o funkci sociální.

Rodina jako instituce je naprosto nenahraditelná ve svojí emocionální funkci, v níž jde o saturování citových potřeb, o vědomí jistoty, uznání a vzájemnou podporu. Fischer a Škoda (2014, s. 158) hovoří v této souvislosti o psychické funkci rodiny.

Kraus (2008, s. 83) hovoří ještě o rekreační funkci rodiny, která udává informaci o tom, do jaké míry spolu tráví členové rodiny společně svůj volný čas, jakým zájmovým činnostem se věnují, jak tráví dovolené apod.

Je-li rodinné zázemí „funkční“ a stabilní, má potenciál prostřednictvím plnění svých funkcí vytvářet soukromý až velice intimní prostor, kde si člověk může odpočinout a kde se může zrelaxovat od napětí plynoucího z nároků veřejné sféry společnosti, kterým je vystaven v práci, ve škole apod.

2.4. Typologie rodin na základě svojí (ne)funkčnosti

Popisy některých rodin jako normální, méně normální či nenormální se nejvíce jako příliš výstižná. Zmíněná slova lze spojit se slovem *norma*, které označuje mj. něco, co je ve společnosti běžné, vyskytuje se často, s čímž souhlasí Urban a Dubský (2012, s. 33). Normu rovněž vnímají v obecné rovině nejen jako standard, ale také jako nástroj umožňující porovnání. Dalším obsahem normy je to, co je přípustné, správné a žádoucí (Urban, Dubský, 2012, s. 34).

V určitém ohledu může být takovou normou například rozvod, protože je častý. V minulosti by byl rozvod označen za deviaci (odchylku od normy), protože rozvody nebyly tak běžné. Takové kritérium by tedy nemohlo být příliš stabilní v čase. Popíšeme-li však rodinu jako systém z pohledu její funkčnosti, je možné rodiny lépe diferencovat a porozumět procesům, které se v ní dějí. Protože je to právě i rodina, která prochází určitými fázemi ve svém vývoji, stává se dynamickou.

Fischer a Škoda (2014, s. 158-159) se zamýšlí nad tím, jak je ovlivněna porucha rodičovské role a rodinného prostředí z pohledu svých funkcí. Rodičovská role je spjata s tím, jak je rodič schopen přijmout a zvládat její „náplň“. Pokud nedokáže, je to v případě, že se rodiče z různých důvodů o dítě buď starat nemohou, o dítě neumějí nebo nedovedou pečovat, nebo se může také stát, že se starat nechtějí. Čtvrtou možnou dimenzí poruchy role je nadměrná či hyperprotektivní péče.

Další typologie rodin se odvíjí od potřeby naplňovat jednotlivé funkce, které zde byly již vymezeny. Pokud se tak neděje nebo nedochází k naplnění potřeb adekvátním způsobem, hovoří se o rodině v kontinuu od funkční rodiny přes problémovou až po dysfunkční a afunkční. Fischer a Škoda (2014, s. 158) hovoří o posledně dvou vyjmenovaných typech jako o rodinách, které nejsou schopny zajistit normální vývoj dítěte.

Jednotlivé charakteristiky uvedených typů rodin byly zformulovány Dunovským (1986, s. 28) na základě kritérií dotazníku. Tento dotazník zkoumající funkčnost rodiny se zaměřuje na jednotlivé oblasti: složení rodiny, stabilita rodiny, sociální a ekonomická situace (ta vychází z věku, z rodinného stavu, vzdělání, zaměstnání rodičů, z příjmu bydlení rodiny), osobnost rodičů (jejich zdravotní a psychický stav, úroveň společenské adaptace), osobnost sourozenců a dítěte, zájem a péče o dítě.

Dalším způsobem, jak postavit rodinu do polarity, je kategorie klinická a neklinická rodina. Klinické rodiny se vyznačují přítomností nějaké poruchy. Existuje řada diagnostických škál, ale ne všechna kritéria skutečně diferencují funkční rodiny od dysfunkčních. Pavel Mühlpachr (2008, s. 154-157) svoje konstatování uzavírá předpovědí, že na významu získává strukturální popis interakčních vzorců v jednotlivých rodinách a na základě výzkumných dat bude vytvořena propracovanější typologie rodin, než jsou jen pouhé polarity funkční a dysfunkční rodina.

Jiří Kovařík (1990, s. 30-31) se ve svém rozboru typologií rodin zabývá rovněž pluralitou rodinného soužití a jejich spektrem možných anomálií, které mohou být nejen funkčně negativní, ale také funkčně pozitivní pro udržení stability rodiny. Defínuje je jako pokus o řešení problému tam, kde současné instituce přijatelné řešení problému nenabízí nebo se neotevívá dostatek vhodných životních alternativ.

Diplomová práce si zde dovolí uvést výstup diagnostického nástroje, který byl navržen Dunovským (1986). Jde o popis jednotlivých typů rodin v dalších částech této kapitoly tak, jak je uveden v publikaci Fischera a Škody (2014, s. 158-159).

2.4.1. *Funkční rodina*

Jde o rodinu, v níž se může dítě dobře vyvíjet. Uvádí se, že takových rodin je většina. Může jít až o 85% všech rodin v běžné populaci.

2.4.2. *Problémová rodina*

V problémové rodině dochází k závažnějším poruchám některých nebo všech funkcí. Tím však není vážněji ohrožen rodinný systém či vývoj dítěte. Rodina je v roli, kdy je schopna svoje problémy řešit buď sama, nebo s pomocí zvenčí jednorázově nebo v kratším čase. Orgán sociálně právní ochrany dětí (OSPOD) již však nad rodinou dbá zvýšené pozornosti. Bylo zjištěno, že v populaci se vyskytuje asi kolem 12 – 13% problémových rodin.

2.4.3. *Dysfunkční rodina*

Jde o případy, v nichž se objevují vážné poruchy některých nebo všech funkcí rodiny, což již ústí do bezprostředního ohrožení nebo poškození rodiny jako celku a zvláště pak vývoje a prospěchu dítěte. Rodina je v roli, kdy není schopna svoje nedostatky kompenzovat sama a je v situaci, kdy je vhodná sanace rodiny (pozn.: tématu sanace rodiny se u nás věnuje např. Věra Bechyňová nebo Marta Konvičková, velice významnou osobností za zahraniční autory je Virginie Satir). V těchto situacích dochází k určitému konfliktu, kam až rodinu podporovat a odkdy je zapotřebí se postavit v zájmu dítěte i proti rodině tím, že se dítě odebere z rodiny. Počet takových rodin je v populaci asi kolem 2%.

2.4.4. *Afunkční rodina*

U afunkční rodiny jsou poruchy tak velkého rozměru, že rodina přestává plnit svůj základní úkol a dítěti škodí velmi závažným způsobem či jej dokonce ohrožuje na životě. Zde sanace pozbývá smyslu, jediné možné řešení je odebrat dítě z rodiny. Výskyt těchto rodin je asi 0,5% v běžné populaci.

2.5. Současná rodina

V současnosti se naše postindustriální společnost setkává s novými trendy, které se týkají rodin. Zvyšuje se věk, kdy lidé uzavírají manželství. Objevují se tendence odkládat sňatky a rození dětí. Přibývá nejen počet soužití bez uzavření sňatku, ale rovněž se zvyšuje počet rodin dobrovolně bezdětných. Prodlužuje se doba, než se děti osamostatní od rodin. Obecně se velmi zvyšuje rozvodovost párů, klesá sňatečnost. Nižší sňatečnost souvisí i s nižším počtem lidí, kteří po rozvodu znovu vstupují do manželství. Přibývá rodin, ve kterých o dítě pečuje pouze jeden rodič. Klesá porodnost. Přibývá jednočlenných domácností. Zvyšuje se procento žen vstupujících do zaměstnání. Vyjmenované tendence poukazující na sílící význam individuálních zájmů (Matoušek, 1997, s. 30; Matoušek, 2003, s. 187; Matoušek a Kroftová, 1998, s. 39).

Někteří autoři hovoří o tzv. krizi současné rodiny, zároveň se liší i jejich pohled na změny v rodinném soužití. Krize s sebou nese často negativní konotaci. Čínský výraz pro krizi je „wej-dži“. Výraz je tvořen dvěma znaky pojmů nebezpečí a příležitost (Kalina a Bauer, 1988 in Kovařík, 1990, s. 58). Pojmu krize tedy lze porozumět i ve smyslu změny nebo příležitosti ke změně, kdy se systém adaptuje na nové podmínky, nezůstává rigidní. Do jaké míry se rodině podaří krizi proměnit v příležitost nebo v hrozbu, závisí na tom, kde se rodina ocitá ve svém životním cyklu, na zažitých zkušenostech, na míře podpory rodinné sítě apod.

Tradiční dvougenerační rodina, která byla charakteristická pro dobu industrialismu, se dostává do pozadí. Vznikají nové typy rodiny, které jsou podle Matouška a Kroftové (1998, s. 40) sice fragmentárnější, přesto dokáží zastat svoje hlavní funkce ve smyslu výchovy malých dětí a ve slabší míře ekonomickou a vztahovou solidaritu. Mezi nové alternativní formy soužití lze zařadit volné soužití párů, vícenásobné vztahy, odloučené rodiny, neúplné rodiny pouze s jedním rodičem, binukleární rodiny (kde zůstává i druhý rodič stále zainteresovaný), opakovaná manželství, homosexuální páry a opakovaná manželství (kde může docházet k vytvoření nevlastních rodin, partneři zakládají nové rodiny, do kterých s sebou přivádí i svoje děti z předchozích vztahů).

Vyhlídky nejsou příliš optimistické. Matoušek a Kroftová (1998, s. 40) k problematice dysfunkčních rodin poznamenávají, že v evropských zemích bude takových rodin přibývat. Bude sílit tlak na to, aby funkce rodiny přebíral stát a jeho orgány včetně dalších subjektů. Důvodem jsou omezené možnosti, kterými by šlo vynutit si na rodičích, aby upřednostnili svoji rodičovskou povinnost před svými osobními zájmy.

Matoušek (1997, s. 29-32) uvádí ve shodě s dalšími autory, že rodina si svoji výchovnou funkci drží ve větší míře vůči nejmenším dětem. Pro postindustriální rodiny je typické, že dochází k atrofii kompetencí rodiny. Dochází tak k difuzi odpovědností rodiny a jejich transferu na stát (předškolní, mimoškolní a školní zařízení apod.)

Rozvodovost jako fenoménem této doby se práce zabývá opodstatněně. Jelikož rozvodovost se stává jevem, který doprovází životy mnoha současných rodin a zároveň způsobuje, že se rodiny stávají neúplnými nebo mění jinak svoji formu, patří tomuto tématu místo i zde. Na počátku 80. let poukazuje Vladimír Matoušek (1980,

s. 11) na přítomnost dětí v rodinách jako na tlumící a stabilizující efekt. Odkazuje se na informace z tisku, které uvádějí, že v rozvodovém řízení se ocitá přibližně 75% bezdětných svazků, což je 3 – 4krát více než u manželství, kde děti jsou. Ivo Možný (2006, s. 223) tento názor sdílí s tím, že existují výzkumy, které to dokládají. Tento trend již nelze reflektovat v současné době s takovou určitostí, protože údaje českého statistického úřadu podíl manželských párů s dětmi v rozvodovém řízení přirovnal k 57,5% z celkového počtu za rok 2012.

Je zajímavé, že byla prokázána pozitivní korelace mezi počtem dětí v rodině a její stabilitou, přičemž manželství s třemi a více dětmi se rozvádějí daleko méně. Což samozřejmě nemusí vypovídat o partnerském štěstí a o harmonii v rodině. Jak uvádí sám Možný (2006, s. 223), za těmito skutečnostmi může být více faktorů, které způsobují, že rodina drží stále pohromadě. Důvodem může být ekonomická situace rodiny, kdy žena jako matka se snaží udržet muže v rodině, aby tím byl zabezpečen dostatečný příjem. Dále to může být obava z hledání dalšího partnera, důvody ryze náboženské atp.

Přesto vysoký počet rozvádějících se párů má děti a tento počet více než půlstoletí stoupá. Tím se zvyšuje i počet dětí, které mají zkušenost s rozvodem svých rodičů (Možný, 2006, s. 223). Tento počet se na přelomu 80. a 90. let pohyboval kolem půl milionu (Kovařík, 1990, s. 55).

Dalším autorem, který se na „krizi“ současných rodin a jejich rozpady nedívá tak apokalypticky, je Richard Jedlička (2004, s. 41-44), který si rovněž všímá změn v demografických strukturách a zároveň interpretuje některé domněnky týkající se tvrzení, že dochází k úpadku rodiny. Obavy vysvětluje tak, že *„jakákoliv změna je z hlediska kontinuity chápána jako možný úpadek či ztráta, nikoliv jako vzestup či pokrok.“* Dále uvádí, že získaná data neprokazují, že by kvalita rodičovské bdělosti v rozmezí tří až čtyř generací klesala, svazky mezi dětmi a rodiči jsou stejně silné. V závěru tématu dodává, že *„často opakovaný příběh moderního věku o rozkladném vlivu změn v rodinném soužití je zřejmě více obecně sdílenou nostalgickou legendou než prokazatelnou skutečností.“*

Svoje tvrzení staví na vyvracení několika mýtů. S odkazem na některá statistická šetření uvádí, že v řadě zemí nebyla vícegenerační rodina nijak rozšířena jako forma rodinného soužití. Dalším mýtem, který vyvrací, je přechod z vícegenerační rodiny na binukleární a jeho spíše negativní vliv na socializaci dítěte.

Dodává, že menší rodiny jsou pro mnohé děti výhodnější. Tento výrok ovšem není v publikaci dokládán s odkazem na odborné prameny. Posledním mýtem, který staví na piedestal pochybností, je všeobecně sdílené mínění o rozvodovosti. Srovnáním statistických údajů ukazuje, že ve srovnání s předchozím stoletím naopak přibýlo dětí, které po rozvodu zůstaly žít s jedním z rodičů oproti minulosti, kdy byly častěji odkládány do péče příbuzných, pěstounů nebo výchovných institucí. Poukazuje na to, že děti vyrůstající v neúplných rodinách nemusí být nutně méně šťastny než ty, které vyrůstají sice s matkou a otcem, avšak v prostředí stresu, napětí a konfliktů. Na řadu výzkumů (viz. Matějček) poukazuje shodně s Kovaříkem (1990, s. 60), že vyrovnání se s rozchodem rodičů probíhá u řady dětí lépe a rychleji než se obecně předpokládá.

Přesto situaci rozvodu nelze zlehčovat, jak připouští Jedlička (2004, s. 43). Názory na situaci současných rodin se občas poněkud liší. Obecný konsensus vládne v názoru, že dochází k výrazným změnám na poli statisticky významných jevů v populaci. Na demografické změny reagují i rodinná společenství vytvářením pluralitních modalit ve strukturách rodinného soužití. Lze zde hovořit o krizi rodiny jak z pohledu nebezpečí, tak i příležitosti. Myšlenky nebo obavy z rozpadu nebo krize manželství mohou být oprávněné z pohledu trvání další existence této instituce, nicméně to neznamena, že by byla fatálně ohrožována reprodukce, výchova a péče o další generace.

2.6. Shrnutí

Význam rodiny je možné interpretovat z pohledu její role a funkce vůči společnosti ve smyslu ochrany jejích členů, jako prostředek k předávání základních materiálních a duchovních hodnot, reprodukuje člověka, vytváří generace a tyto generace kontinuálně propojuje.

Naše společnost se setkává s novými trendy, na které je rodina nucena se adaptovat. Náhled na pluralitu forem rodinného soužití jako na „funkčně negativní anomálie“, které někteří označují „krizí rodiny“, může nabízet i pozitivně přerámované hledisko představy těchto změn ve smyslu „funkčně pozitivní adaptace“ rodin s cílem udržet stabilitu a uchovat si svoji integritu vůči změnám ve společnosti. Těmito demograficky významnými změnami jsou vyšší rozvodovost, nižší sňatečnost, dvoukariérová manželství, plánované rodičovství ve vyšším věku. Dále jde o dříve netradiční formy rodinného soužití: volné soužití rodičů (kohabitance), neúplné rodiny, vícenásobné vztahy – nevlastní rodiny – nově ustavené rodiny, homosexuální páry, bezdětné páry, bipolární rodiny (druhý rodič i přes odloučení zůstává stále zainteresovaný ve výchově) apod.

Funkce rodiny spočívá především v uspokojování potřeb svých členů a společnosti na úrovni biologicko-reprodukční, ekonomické, výchovně-vzdělávací, sociální, emocionální a rekreační. Jestliže rodina nedovede, nemůže nebo nechce naplňovat některé ze svých funkcí dostatečně nebo vůbec, pak jde o poruchy rodiny v kontinuu od optimálně funkční rodiny přes rodinu problémovou až po dysfunkční, v krajním případě po rodinu afunkční, která nejen že svoji roli neplní, nýbrž svojí existencí vývoj dítěte vážně poškozuje nebo dokonce ohrožuje.

3. Rodina a delikvence

Jestliže rodina selhává v některých oblastech, lze hovořit o jejích poruchách. Rodina jako primární socializační činitel má výrazný vliv na to, zda se dítě bude v budoucnosti chovat spíše prosociálně, asociálně, nebo antisociálně. Uvedenou terminologií se zabývá čtvrtá kapitola věnovaná delikventnímu jednání u jedince.

3.1. Rizikové faktory (procesy) na straně rodiny

Někteří odborníci uvažují spíše v termínech rizikový a protektivní (ochranný) proces místo faktor. Blíže je to vysvětleno tím, že řada okolností podporujících nebo naopak bránících delikventnímu jednání, působí v průběhu dospívání. Vlivy v raném dětství mohou způsobit spíše potíže dlouhodobého charakteru (Blatníková, Netík, 2008, s. 12). Citovaní autoři dospívají ve své studii *Predikce vývoje pachatele* k multifaktoriální podmíněnosti takového chování, kdy jde o kombinaci těchto faktorů, přičemž kriminalita je výsledkem četných interakcí mezi vnějšími vlivy a individuálními dispozicemi každého člověka.

V současné době je zřejmé, že rizikové vlivy působící pouze izolovaně neohrožují duševní stav populace signifikantním způsobem. Proto byl vytvořen „index rizika“ skládající se z 39 individuálních faktorů se schopností způsobit poruchy chování a duševního života. Některé z faktorů jsou genetické povahy, jiné lze zařadit mezi vlivy prostředí (Koukolík a Drtilová, 2006, s. 192). Zjistilo se například, že rozdíl mezi skupinou adolescentů s nejnižším a nejvyšším skórem složeného „indexu rizika“ je až stonásobný ve výskytu antisociálního chování (Fergusson a Lynskey, 1996, s. 281-292). Zmínění autoři zabývající se studiem adolescentů na Novém Zélandu svůj výzkum zaměřovali nejen na rizikové faktory, ale také na faktory podporující resilienci (odolnost) u dětí a dospívajících, kteří se ve svých rodinách potýkali s různou nepřízní osudu (někteří autoři formulují psychosociální nepřízeň).

3.2. Typologie rodin delikventů

Na základě řady rodinně sociologických a kriminologických výzkumů lze rodinu označit za jednu z hlavních oblastí, která se podílí na vzniku delikventního jednání u jedince (Fischer, Škoda, 2014, s. 181).

Analýzy jednotlivých případů protizákonné činnosti poukazují na určité skutečnosti, které v rodinách pachatelů vykazují destruktivní efekt (Mühlpachr, 2008, s. 148-149):

- Deficitní rodinná struktura, kdy chybí jeden z rodičů (nejčastěji otec)
- Funkcionální poruchy rodiny (nezajištění základních funkcí rodiny, rozpory mezi rodiči, které se odehrávají i před dětmi, absence normálního chodu domácnosti)
- Narušená dyáda matka – dítě (zejména v rané fázi života dítěte, jak bylo popsáno dříve v souvislosti s odloučením dítěte od matky nebo úplným chyběním mateřské osoby)
- Nepříznivé emocionální klima (citová deprivace v důsledku emočně chladného klimatu v rodině)
- Záporné rodičovské vzory (alkoholismus, vulgárnosti otce, uvolněné chování matky, ...)
- Porušení souměrnosti mezi laskavostí a náročností ve vztahu k dítěti
- Nízký socioekonomický standard rodiny (taková situace rodiny může mít výrazný vliv na morální kvality dítěte a na jeho projevy ve vztahu k okolí)
- Neschopnost rodičů dosáhnout jednoty citového a racionálního v soulad se společensky akceptovaným jednáním (Mühlpachr, 2008).

Některé uvedené znaky uvádí ve shodě s Pavlem Mühlpachrem i Pavla Doležalová (2010) ve svojí stati s názvem „*Respekt k dítěti*“. Příspěvek byl publikován ve sborníku z mezinárodní konference k problematice ústavní a ochranné výchovy, přičemž uvádí rovněž rizikové faktory u ohrožených dětí. Zde si dovoluji uvést pouze rizikové faktory na straně rodičů:

- Nezaměstnanost rodičů
- Závažné ekonomické problémy
- Neexistence rodičů nebo pouze jeden rodič
- Rodič ve výkonu trestu
- Násilí v rodině
- Rodiče jako uživatelé drog (Doležalová, 2010, s. 14).

Typologie rizikových faktorů od Farringtona (2005, s. 177 - 190):

- Rodina s narušenou strukturou
- Nízký příjem
- Velké rodiny
- Rodiče s antisociálním chováním
- Nízký rodičovský dohled
- Zneužívání dětí
- Trestající/ nestálá/ nevypočitatelná výchova
- Chladný rodičovský postoj
- Konflikt mezi rodiči
- Osobnost dítěte

Uvedené typologie se v podstatě shodují. Mühlpachr navíc poukazuje na důsledky citové deprivace v raném dětství a Farrington rovněž neopomíná fakt, že i samo dítě na svoje rodiče nějak působí, jsou ve vzájemné interakci. Což poukazuje na další důležitý faktor, čímž je nejen samotná osobnost dítěte (viz např. hyperkinetický syndrom pod zkratkou ADHD – Vymětal, 2004, s. 139), ale také osobnost rodičů. Jak uvádí Švarcová (2006, s. 62), je-li například mentální úroveň rodičů nízká, nejsou rodiče schopni poskytnout dítěti přiměřenou výchovu, protože na ni intelektově nestačí.

3.2.1. *Neúplné rodiny*

Neúplné rodiny s chybějícím otcem se jeví jako významný prekurzor delikvence z důvodu nemožnosti identifikace dítěte s mužským vzorem a respektem vůči otcovské autoritě. Chlapec postrádá vzor, s nímž by se mohl identifikovat. Děvčeti chybí model mužského chování. Děti obojího pohlaví pak postrádají nejen druhý specifický zdroj opory a autority (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 45), ale také model emočního a sociálního chování (Homola, 1974 in Mühlpachr, 2008, s. 149). Homola (1974) dodává, že podle řady odborníků absence otce v rodině působí nepříznivě na schopnost dětí navazovat kontakt s vrstevníky, vyvolává neklid, nedisciplinovanost, pocity křivdy a méněcennosti, zvyšuje agresivní a nevázané chování.

Vladimír Labáth a kol. (2001, s. 29) vysvětlují přítomnost otce v rodině z pohledu jeho vlivu na pozdější způsob vnímání morálních hodnot a respektování autorit. Otec představuje pro dítě autoritu vnějšího světa. Stává se nositelem pravidel chování a morálních hodnot. Proto by měl otec být nositelem takového chování, díky kterému bude dítě vnímat autoritu jako ochranu a nikoli jako hrozbu. Na základě

míry důvěry ve vztahu s otcem krystalizují u dítěte tendence respektovat nebo naopak nerespektovat další představitele autorit. V ideálním případě by otec měl být představitelem takové autority, ke které si dítě tvoří právě vztah plný důvěry. Dítě je pak schopno ho vnímat jako někoho, ke komu se může obracet, když potřebuje pomoc, podporu, usměrnit, ocenit (Labáth a kol., 2001, s. 29).

Jestliže se mezi otcem a dítětem vytvoří vztah založený na důvěře, ve kterém je dítěti poskytována emoční podpora, dítě prožívá autoritu jako ochranu, může se k ní obracet a tedy ji respektovat. V ideálním případě by měl být otec představitelem takových hodnot, které jsou ve společnosti běžně uznávány, což je zásadní pro pole prevence trestné činnosti a jiných sociálně patologických jevů.

Má-li být rodina stabilní, je zapotřebí, aby každý člen vykonával svoji roli, jak poznamenává Bowen (in Špatenková a kol., 2004, s. 98). V opačném případě lze hovořit v intencích jako dysfunkce rodiny, její rozpad a rozvrat. Absence některého z členů znamená ztrátu role v rodině (živitele rodiny, hlavy rodiny apod.). Rodinný systém se naruší, role musí být obsazena někým jiným. V případě, že role dospělého rodiče je přisouzena dítěti nebo si ji dítě samo přisoudí, dochází k ignoraci vývojových potřeb dítěte. Dítě ztrácí dětství, musí „dospět“ dříve než vrstevníci. V důsledku těchto skutečností přichází o období plné her a bezstarostné existence, což může blokovat nejen kreativitu dítěte. Uvedený způsob kompenzace ztráty role znamená další ztrátu role - tentokrát pro dítě. Každá subjektivně pocíťovaná ztráta může být doprovázena konfliktními emocemi jako smutek, zlost, vztek, deprese apod. (Špatenková a kol., 2004, s. 98).

Výsledky mezinárodních studií uvádějí, že děti, které jsou vychovávány pouze jedním z rodičů (nejčastěji matkou), mají nejen více psychických a zdravotních problémů, ale také se více střetávají s porušováním zákonů než děti pocházející z podobných poměrů s tím rozdílem, že jsou vychovávány oběma rodiči (Matoušek, 1997, s. 32). S podobnými závěry se lze setkat i v publikaci *Dítě v ohrožení* od Petra Pötheho (1996), který píše: „*Pro zdravý psychický vývoj dítěte má fungující rodina význam zásadní. Dlouhodobé zkoumání dětí vyrůstajících bez rodičovské lásky prokázalo, že tyto děti trpí v dospělosti častějšími duševními poruchami (...), závislostí na návykových látkách, asociálními formami chování a častějšími konflikty se zákonem.*“ (Pöthe, 1996, s. 17). Děti, které vyrůstají v úplné rodině, se jeví být ve výhodě oproti dětem, které vyrůstají v rodině pouze s jedním rodičem.

Nicméně ne každá studie poukazuje na zhoubný vliv neúplné rodiny. Velmi překvapující je zjištění, že autoři studie SAHA realizované v českém prostředí, nezaznamenali významný podíl demografických faktorů jinak obecně považovaných za rizikové (neúplná rodina, nízké vzdělání rodičů) na tom, co by adolescenty s vyšší mírou výskytu antisociálního chování nějak odlišovalo od dalších kontrolních kohort zkoumaného vzorku

Zde uvedu studii newcastleských dětí Kolvina a jeho spolupracovníků, kteří zjistili u chlapců, jež zažili rozvod nebo odloučení rodičů během prvních pěti let svého života, zvýšené riziko pozdějšího odsouzení do věku 32 let. Zmíněné riziko bylo dokonce dvojnásobné. S obdobným závěrem se lze setkat ve studii více než 5 000 dětí narozených v Anglii, Skotsku nebo Walesu, kde rozpad rodiny do 5 let věku dítěte predikoval delikvenci. Zajímavým faktem je, že rozpad rodiny mezi 11 a 15 lety věku dítěte nebyl nijak zvlášť významným prediktorem. U chlapců z neúplných rodin v 27% případů bylo zvýšené riziko odsouzení v důsledku rozvodu nebo odloučení na straně rodičů ve srovnání s těmi, kteří přišli o matku, která zemřela (19%) nebo o otce (14%). Ti, kteří pocházeli z úplných rodin, vykazovali riziko odsouzení v 14% případů (1988 in Blatníková, Netík, 2008, s. 31-32).

Farringtonova Cambridgeská studie nesdílí stejný názor, přičemž uvádí, že zmíněná zkušenost dětí s „rozbitým“ domovem pod věkovou hranicí 5 let dítěte byla kriminogenní pouze ojediněle. Významným faktorem se jevila zkušenost s takovou situací před dosáhnutím věkové hranice 10 let, což předpovídalo nejen odsouzení v juvenilním věku, ale také v dospělosti (Farrington, 2007 in Blatníková, Netík, 2008, s. 32). McCordová (1979 in Blatníková, Netík, 2008, s. 31) se zabývala rovněž delikvencí ve vztahu k rozvrácenému domovu, přičemž zjistila, že prevalence byla vysoká (62%) u chlapců, kteří navíc neměli vřelou a milující matku. V opačném případě může jít o významný protektivní faktor, protože bylo možné zaznamenat významně nižší intenzitu delikvence u chlapců pocházejících z rozvrácených rodin, ale za to s laskavými a milujícími matkami v 22% případů.

V případě rozpadu domova je důležité, z jakých důvodů k tomu došlo. Zda se tak stalo v důsledku úmrtí jednoho z rodičů nebo rozvodem a zda se ustavila nová rodina. Práce Wellse a Rankina (in Blatníková, Netík, 2008, s. 32) poukázala na to, že rozpadlý domov v důsledku rozvodu souvisí spíše se vznikem delikvence než v důsledku úmrtí rodiče. Některé studie poukazují na zvýšené riziko delikvence u

jedinců, jejichž rodiče se znovu vdali nebo oženili. Mohlo by se také jednat o možný negativní vliv nevlastních rodičů.

Výše vyjmenované rizikové faktory poukazují na to, jak je důležité pro zdravý psychický vývoj, aby dítě vyrůstalo s oběma rodiči nebo s lidmi, kteří tuto roli zauímají ve vztahu k němu. Zároveň lze ze studií nepřímo vyvodit, že neúplná rodina nemusí být nutně kriminogenním faktorem, ale může být jedním ze znaků prostředí, které pravděpodobnost vzniku delikvence může zvýšit. Vždy se jedná o součinnost více proměnných, které mohou zapříčinit pozdější delikventní kariéru člověka.

3.2.2. *Konflikty v rodině*

Zůstává rovněž v platnosti, že většina rodin, ze kterých pocházejí mladiství delikventi, jsou méně soudržné a rodinné klima se vyznačuje více konflikty. Vztah mezi způsobem řešení konfliktů v rodině a delikventním chováním dítěte byl řadou výzkumů potvrzen.

Pro ilustraci zde uvedu již citovanou studii McCordové, která delikvenci zkoumala nejen ve vztahu k neúplným rodinám, ale také v souvislosti s výskytem rodičovského v konfliktu, který se objevil v 52 % případů. Přítomnost rodičovského konfliktu potvrzuje i Dunedinská studie na Novém Zélandu (Henry a kol., 1993 in Blatníková, Netík, 2008, s. 32).

Takové prostředí může v dítěti budit tendence k útěkům, jednak ho učí konfrontačnímu způsobu řešení konfliktů. Matoušek a Kroftová (1998, s. 48-49) opět citují výsledky studie Snydera a Pattersona s názvem *Family interaction and delinquent behavior* otištěné v publikaci *Handbook of Juvenile Delinquency* od H. C. Quaye (1987), kdy lze v interakci rodin s delikventním potomkem v porovnání s ostatními rodinami pozorovat mnoho obviňování, nevěcné a emoční diskuze o problémech, mnoho agresivních obran vlastní osoby, méně přijímání odpovědnosti a přátelských sdělení, méně snah zhodnotit funkčnost volených řešení.

Nelze tvrdit, že uvedené způsoby komunikace se v optimální rodinné konstelaci nevyskytují. Nicméně výše uvedení autoři svými výzkumy upozorňují na vyšší výskyt těchto tendencí v rodinách, ze kterých pocházejí mladiství delikventi.

3.2.3. *Narušená vazba matky ve vztahu k dítěti*

V textu již bylo citováno vazbové chování matky s dítětem, kterým se od počátku 50. let zabýval nejen anglický psychiatr a pediatr John Bowlby, ale také Mary Ainsworthová a další. V Čechách se jím nechali inspirovat Zdeněk Matějček, Josef Langmeier nebo Jan Špitz. Bowlby studoval následky zmaření vazby s matkou a případy deprivovaných dětí. Pro účely diplomové práce zde uvádím, že Bowlby publikoval studii 44 mladistvých zlodějů. Příčiny jejich deviantního chování shledával ve zkušenosti s deprivací v jejich dětství (Možný, 2006, s. 182).

Bowlby později již tak netrvá na matce v roli mateřské figury a připouští, že důležitý je trvalý a láskyplný vztah k někomu. Nemusí jít nutně o matku. Pozdější studie nepotvrdily, že by citová deprivace v raném věku měla devastující vliv na všechny děti. Naopak ukazují, že deprivace může být kompenzována i později (Koukolík a Drtilová, 2006, s. 91, 188; Možný, 2006, s. 183). Studie rovněž přináší nové poznatky, že u všech dětí existuje rozdílná míra frustrační tolerance (Možný, 2006, s. 183).

Zdeněk Helus (1995, s. 49-50) vysvětluje termín deprivace jako strádání, přičemž rozlišuje deprivaci citovou, senzomotorickou a činnostní. Poznává, že je-li strádání silné a navíc probíhá v raném věku dítěte, dochází ke vzniku deprivčního syndromu. Syndrom se objevuje ve dvou podobách, které záleží také na druhu temperamentu, s nímž dítě přichází na svět. V podstatě jde o pasivní a aktivní formu. Obraz pasivní formy zahrnuje projevy jako zaraženost, apatie, opožděnost ve vývoji. Vzniká dojem, že má omezené schopnosti, dítě bývá často nemocné. Ve společnosti vrstevníků bývá spíše neoblíbené a odstrčené. V aktivní formě je dítě nadměrně „živé“, vlezlé, snaží se za každou cenu na sebe strhnout pozornost. I tyto děti bývají pro svoje chování neoblíbené. Rovněž tento autor podotýká, že tyto děti se zkušeností citové deprivace jsou vystaveny zvýšenému riziku vzniku duševních poruch, nežádoucích návyků a závislostí a podlehnouí kriminálnímu jednání.

Velmi zásadní může být nejen to, kdo setrvává v mateřské roli, ale také jak dlouho v této roli vydrží, případně jak často dochází ke střídání. Negativní vliv rozvodu s následkem změn v mateřské figuře potvrdila Mednickova studie (1990), kdy byla zaznamenána nejvyšší míra páchání trestné činnosti v 65% případů. Pro srovnání lze uvést, že 42% delikventů pocházelo z rodin, které byly rozvedeny, ale později opět zažívali „stabilní“ domov. V počtu 28% delikventů nemělo zkušenosti

s rozvodem rodičů. Oproti tomu Fergusson a kolektiv nezaznamenali souvislost mezi změnami v rodičovských figurách a juvenilním antisociálním chováním. Nicméně výsledky byly vyvozeny s ohledem na zkoumání rodinného prostředí, kde nebyl přítomen konflikt (Blatníková, Netík, 2008, s. 32).

Je obecně známým faktem, že již postoj nastávajících rodičů může mít vliv na psychiku dítěte. Moderní výzkum kojenců zjistil rozhodující význam postoje matky a jeho vlivu na emocionální a tělesný vývoj dítěte, kdy nežádoucí děti mají častěji nižší průměrnou porodní váhu a mívají labilnější imunitní systém (Röhr, 2012, s. 29). Podobné souvislosti uvádí i Matějček a kol. (1997) v knize *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*, přičemž jedním z výzkumných souborů byly právě „nechtěné děti“. U nich bylo zjištěno mj. nižší skóre sociální integrace, vyšší skóre úzkosti a deprese a naopak nižší skóre optimismu a sebedůvěry. Tito lidé se oproti kontrolnímu vzorku ocitali častěji v evidenci sociální péče pro rodinné a výchovné problémy.

Nabízí se zde důležitá otázka, co vlastně ovlivňuje postoj nastávající matky. Vedle situačního kontextu může jít především o vliv specifické zkušenosti, kterou nastávající matka prožila se svojí matkou v době, kdy byla na její péči závislá (Pöthe, 2010, s. 65). Nejen matka, ale i dítě má vliv na to, jaký postoj si rodič vůči němu tvoří. Je-li dítě neklidné až mrzuté nebo nadměrně plačící, má-li narušený rytmus spánku a bdění, může svoje rodiče vyčerpávat. Únava a depresivita na straně rodiče může mít vliv i na to, zda rodič nebo jiná pečující osoba odpoví na chování dítěte agresivně (Koukolík a Drtilová, 2006, s. 191). Shodné informace přináší i Richard Jedlička (2004), který se zabývá vzájemnou interakcí mezi dětmi a rodiči v souvislosti s typem výchovy, o které bude pojednáno v další kapitole zabývající se socializací, výchovou a prostředím.

Za úspěšně použitý prediktor delikvence lze označit také komplikované těhotenství a porod. Existuje zvýšená pravděpodobnost, že děti budou později matkou týrány nebo zanedbávány, bylo-li dítě separováno od matky nebo byla-li matka nemocná v období raného věku dítěte, jak vyplynulo z výzkumu Lynchové z roku 1975 (cit. in Matoušek a Kroftová, 1998, s. 43). Jak bylo již naznačeno, postoj, komplikované těhotenství či porod ovlivňuje druh vazby, kterou si matka k dítěti tvoří. Není tedy překvapením, že například u agresorů dopouštějících se stalkingu (nebezpečného pronásledování) byla jako zdroj problémového chování

identifikována nejistá vazba v dětství projevující se mj. ambivalencí, agresivitou a neschopností řešit závislost ve vztahu (Čírtková, Vitoušová, 2007, s. 121).

Vedle očekávané pevné vazby matky s dítětem může jít o ambivalentní, vyhýbavou a dezorganizovanou vazbu. Jednotlivé druhy vazeb vysvětluje tzv. „teorie attachmentu“. Nemá-li dítě osobu, ke které by se mohlo bezpečně vztahovat nebo nejsou-li jeho potřeby naplňovány, odborníci hovoří o tzv. poruše attachmentu, o poruše vazby, citového pouta. Dítě se může k jednotlivým osobám vytvořit různé typy vazeb, je ale důležité, aby alespoň jedna vazba byla pro něho bezpečná. Ke zrodu attachmentu dochází v prvních šesti měsících života dítěte, kdy dítě začíná rozlišovat lidi kolem sebe, od 12. týdne reaguje na blízké úsměvem a mimikou. Od 6 měsíců do 2 let prochází dítě obdobím vyhraněného attachmentu. Dítě je na matce závislé, separace od matky je pro dítě náročná, vyvolává v něm vztek, pláč či pocity zoufalství. Mezi druhým a třetím rokem se dítě více osamostatňuje. To je umožněno tím spíše, že dítě vnímá vazbu jako bezpečnou, ví, že se na dospělého může spolehnout, a tak se může učit a zdravě rozvíjet. Získává sebeúctu (zdroj: int. portál sancedetem.cz).

Existují čtyři druhy vazeb, které pomocí pozorování interakcí mezi matkou a dítětem v různých situacích vytvořila Mary Ainsworthová (1913 – 1999) představována rovněž jako spoluautorka teorie vazby vedle Johna Bowlbyho (1907 – 1990). Pro dítě představuje jistou vazbu takový rodič, který na dítě reaguje, dítě je spokojené, cítí se v bezpečí. Rodič, který se chová odmítavě, až nepřátelsky představuje pro dítě nejistou vazbu vyhýbavou, dítě je odtahité a samostatné. Nejistá vazba – úzkostná (ambivalentní) může být způsobena rodičem, který je nedůsledný a nespolehlivý. Dítě na rodiči lpí, dožaduje se ho. Nejistá vazba – dezorganizovaná může být vyvolána rodičem, který v dítěti vzbuzuje strach. Dítě je traumatizované a velmi ostražitě (zdroj: int. portál sancedetem.cz).

Výsledky dlouhodobých studií potvrzují výše uvedené. Jelikož si prostřednictvím vazby dítě tvoří model lidských vztahů, je pevná (jistá) vazba předpokladem pravděpodobnosti, že se dítě bude nacházet spíše v pozitivních vztazích, bude mít vyšší míru sebeúcty a psychické odolnosti. Zmíněné protektivní faktory spolu úzce souvisí. Naopak nejisté druhy vazeb jsou označovány jako možný předpoklad vývoje různých psychopatologií, vyššího výskytu problematických a konfliktních vztahů, agresivity a úzkosti (Alan Sroufe, 1988 in Koukolík a Drtilová,

2006, s. 91). Významný vztah mezi mírou sebeúcty a výskytem delikvence dokládá řada studií, které ze svých výsledků odvozují některá zjištění, jež jsou citována v příspěvku Kateřiny Juklové (2006, s. 168) k příležitosti mezinárodní konference *Riziková mládež v současné společnosti*:

- „*Nízká sebeúcta koreluje s častým výskytem delikvence a predelikvence u mladistvých.*“ (Kaplan, 1975)
- „*Velká část násilí páchaného mladistvými se děje jako snaha o kompenzaci pocitů nebezpečí a nízké sebeúcty.*“ (Davis, 1993)
- „*Mladiství se připojují ke gangům z důvodu své neuspokojené potřeby někam patřit, mající svůj původ rovněž v nízké sebeúctě.*“ (Sahagan, 1991)
- „*Nízká sebeúcta souvisí s častějším výskytem neuróz, úzkostí, obranných reakcí a konzumace alkoholu a drog u mladistvých.*“ (Skager, 1988)
- „*Dospívající jedinci s vyšší sebeúctou jednají častěji v souladu s morálními hodnotami.*“ (Whitely, 1980)

Vztah mezi mírou sebeúcty a projevy agresivního chování vnímá Koukolík (2003, s. 111) i z jiného aspektu. Zmiňuje se, že v mnoha případech je tomu mnohdy přesně naopak. Někteří vysoce agresivní jedinci se vyznačují naopak vysokou mírou sebehodnocení a sebeúcty. Jako příklad uvádí lidi s narcistickou poruchou osobnosti.

Nelze kategorizovat, jestliže chybí matka nebo jiná pečující osoba, dítě bude například jednat asociálně. Nicméně míra rizika se zkušeností s těmito ranými traumaty zvyšuje, jak vysvětluje MUDr. Petr Pöthe (2010, s. 65-70) ve svém příspěvku z mezinárodní konference „*Traumata v raném vztahu a vznik násilného chování*“. Jestliže matka disponuje schopností přijímat a transformovat úzkostné a agresivní emoce dítěte na pocit bezpečí, dítě se učí regulaci stresu a všech emočních procesů prostřednictvím matky. To znamená, že matka je ochotná a schopná jeho strach a agresi přijímat, dávat jim smysl a vracet je v pozitivní formě. V případě absence takového vztahu může být dítě celoživotně závislé na vnější zdroje regulace svých úzkostí a depresí ve formě dalších osob, látek apod.

Dítě se zkušeností tohoto výlučného vztahu si mj. odnáší vnímání sebe sama jako někoho, kdo je jedinečný, chová se smysluplně a je hodnotnou bytostí s oddělenou identitou. Dítě se naučí rozeznávat svoje pocity, myšlenkové procesy,

touhy, přání atp. Tato schopnost tzv. „mentalizace“ mu umožní, aby svoje negativní emoce nemuselo dítě „odehrávat“ ve formě hyperaktivního chování, přemísťování těla na místo myslí, útěku nebo napadání sebe či jiných. Dítě se naučí přemýšlet o věcech na symbolické úrovni, což znamená, že aby se zbavilo pocitu strachu, nemusí např. objekt fyzicky napadnout nebo jinak zneškodnit. Schopnost mentalizace se v určitém věku (kolem čtyř až pěti let) stává rozhodujícím předpokladem sociálního chování. Její nedostatek zvyšuje riziko nefunkčního a třeba i násilného způsobu řešení mezilidských a intrapsychických konfliktů ve formě šikanování, sebepoškozování, závislostí apod. z důvodu prožitých raných traumat z odmítnutí či nezájmu, separační úzkosti, nekontrolovatelných pocitů ohrožení nebo ztráty tělesné a duševní integrity a identity. Tím mnohdy nezůstává nic jiného, než v rámci svého přežití reagovat na nezpracované pocity promítnutím do skutečného či domnělého původce ohrožení i násilným chováním (Pöthe, 2010).

Shrnu-li význam rodičovské úlohy v emocionálním vývoji dítěte, jde především o potřebu bezvýhradného přijetí a bezpodmínečné lásky, která v nás vyvolává pocit, že nás má někdo rád takové, jací jsme a proto, že jsme. Takový druh lásky si nečiní žádné podmínky ani nároky, je absolutně bez výhrad. Dítě skrze vztah s pečujícími osobami nezískává jen důvěru v sebe a ve svoje okolí, ale rovněž z tohoto vztahu odvozuje lásku k sobě. Tímto je myšlena sebeláska, která je bohužel často nesprávně zaměňována za egoismus. Zdravá sebeláska je základem pro pocit vlastní hodnoty a zároveň předpokladem pro schopnost milovat druhé.

Tento mechanismus zároveň vysvětluje Röhr (2012) tak, že děti jsou velmi vnímavé na chování a postoje, kterými - byť podprahově - rodiče sdělují dítěti určitá poselství. Jsou-li tato sdělení spjata s něčím negativním, děti to přijímají jako danost, která bývá fatálně spojována s celoživotními přesvědčeními o vlastní osobě. Jestliže je láska podmíněná, dítě cítí hrozbu odmítnutí v případě, že nesplní očekávání rodičů, tak vzniká strach, že si dítě lásku nezaslouží a ztratí ji, tím se přestává mít rádo. Takové pocity se pojí se zlostí a vztekem, které se buď obrátí ven, nebo dovnitř. Jsou zde možnosti, jak takové trápení dítěte může dopadnout. Buď bude vzteklé a agresivní, nebo agresi obrátí proti sobě. Další možností je, že pocity bude „polykat“ a později je vytěsni do nevědomí tak, že si budou žít vlastním životem a tím se stanou živnou půdou pro další psychická onemocnění, se kterými si bez psychiatrického a psychologického zásahu zvenčí nelze snadno poradit.

3.2.4. *Nepříznivé emocionální klima v rodině*

Matoušek a Kroftová (1998, s. 43) ve své publikaci *Mládež a delikvence* zmiňují shrnutí studií delikventně jednající mládeže od Snydera a Pattersona (1987), které se zabývaly jejich rodinným prostředím. Rodinné prostředí bylo charakterizováno jako chladné, s minimem rodičovského zájmu o děti. Děti svoje rodiče popisovaly jako pasivní a odmítavé, nezainteresované na jejich potřebách.

Na emoční chlad a odmítání ze strany rodičů upozornila McCordová. Zjistila, že 51% chlapců s emočně chladnými, fyzicky trestajícími matkami bylo později odsouzeno stejně jako 21% chlapců s emočně vřelými, ale fyzicky trestajícími matkami a 23% chlapců s matkami, jenž byly emočně vřelé a fyzicky netrestající (Blatníková, Netík, 2008, s. 29).

Význam základního naladění každé rodiny podtrhuje také německý psychoterapeut Heinz-Peter Röhr (2012, s. 101), který tento element uvádí do souvislosti s životním pocitem každého z nás a ptá se, jak velký vliv měla například deprese člena rodiny nebo jiná nemoc či trápení na naše vlastní celoživotní vyladění. Nezůstává u pochyb, že taková trápení se dají využít i k terorizování a ke vzbuzování pocitů viny u ostatních členů rodiny, protože jak by mohlo být „přípustné“, aby se dítě mohlo volně radovat a veselit, když tím může „přitížit“ matce, otci nebo sourozenci.

3.2.5. *Záporné rodičovské vzory*

Rodič nebo rodiče, u nichž se vyskytuje různá forma patologie, mohou také zvyšovat pravděpodobnost, že se dítě dostane do rozporu se zákonnými normami. Patologií mohou být různé formy abúzu (nadužívání) a závislostí ať už na alkoholových či nealkoholových látkách, přičemž Fischer a Škoda (2014, s. 172-173) zmiňují studii, která zjistila například výskyt alkoholismu v rodině u 26% prvovězněných a u 22% recidivistů. Dále může jít o nezaměstnanost, prostituci, o problémy se zákonem a násilné chování.

Stará moudrost praví, že násilí plodí zase další násilí. Například Čírtková a Vitoušová (2007, s. 51) to vysvětlují tak, že děti, jež byly vystaveny těmto nepříznivým podnětům, se naučí zpracovávat vjemy z okolí poněkud jinak než děti, které násilí vystaveny nebyly. Trvalým typem reagování je pak často naučená útočnost nebo naučená bezmoc. Bez ohledu na typ pohlaví se pak stávají i útočnějšími vůči dospělým již v průběhu svého dětství. Autorky rovněž poznamenávají, že již bylo doloženo, že děti stojící před soudem v roli oběti se pak před soudem ocitají často znovu, avšak v roli opačné z pozice agresora (Čírtková a Vitoušová, 2007, s. 51; Koukolík, 2003, s. 111).

Koukolík (2003, s. 111) upozorňuje na podíl dětí jako svědků domácího násilí, který je vysoký a roste i z důvodu, že se tak děje skrytě za zavřenými dveřmi. Spolek ROSA, který poskytuje pomoc obětem domácího násilí, uvádí, že s násilím ze strany partnera se během svého života setkává až 38% českých žen. Přičemž ve více než 90% případů domácího násilí páchaného v rodinách jsou přítomny i děti. Dalším smutným ukazatelem je, že ve 40 až 60% případů jsou napadány i děti.

Byla-li dívka v dětství obětí násilí, zvyšuje se riziko toho, že se obětí stane znovu v dospělém věku. Celá událost pak může být o to více traumatizující, vystupovala-li v roli pachatele osoba, která měla pro dítě statut ochránce a měla představovat oporu pro dítě. Následkem těchto negativních zkušeností a traumat způsobených v dětství může nastat generalizace nedůvěry, hostility a agresivity v chování u dětí. Zde lze narazit na tento problém jako na problém transgenerační, kdy ti, co byli týráni, opakují stejný vzorec vůči generaci následující – a bohužel i na svých dětech (Čírtková a Vitoušová, 2007, s. 51). Mezi 30 – 60% rodičů, kteří se sami stali oběťmi týrání, udává, že se stejného činu dopouští i na svých dětech (Nikl, 2000, s. 9).

Špatenková a kol. (2004, s. 103) vymezují násilí v rodině jako bezprávně vynucenou nadvládu některého člena rodiny nad jiným nebo jinými členy rodiny. V podstatě může jít o více forem takového jednání, které se mohou vyskytovat současně. Fyzické a tělesné násilí se pojí se širokou škálou intenzity od facek po usmrcení týrané osoby. Verbální (slovní) násilí se projevuje urážkami, slovním napadáním, ponižováním apod. Sociální násilí na sebe bere podobu izolace a omezování kontaktu s okolím, ekonomickým násilím se rozumí odmítnutí finanční podpory, bránění vstupu do zaměstnání, ničení věcí atp. Pro sexuální násilí je

charakteristické, že oběť je nucena k sexuálnímu styku bez předchozího souhlasu (o výjimce v souvislosti s dobrovolností takového aktu bude pojednáno níže), nucení k prostituci aj. Psychické a emocionální násilí je na člověku způsobeno, když agresor se snaží záměrně vyvolávat pocity viny, zastrašuje, vyhrožuje, zahanbuje apod. Psychické násilí a týrání je současně přítomno i u ostatních forem násilí. Další možnou formou násilí páchaného na rodině a dětech je tzv. systémové týrání. Týrání je způsobené systémem, který by měl naopak sloužit ku prospěchu. Jde o případy neadekvátního zásahu do rodiny, kdy je dítě odebráno a umístěno do péče mimo rodinu. Popsaná forma násilí se jistě dotýká rodiny, ale práce se zaměřuje na interakci dítěte v rodině a s rodinou, proto nebude tomuto tématu věnován větší prostor.

Násilí v rodině se vyznačuje některými specifickými rysy. Společným pojátkem různých forem domácího násilí je nerovnoměrné rozložení sil, dochází k využití fyzické převahy silnějšího nad slabším členem domácnosti. Pojátkem vztahu je strach oběti a manipulace agresora. Cílem agresora je získat nadvládu a moc, zažívat pocity vlastnictví apod. (Špatenková a kol., 2004, s. 104-105). Násilné chování v rodině lze vysvětlit také jako *„jakýkoli čin nebo opominutí, spáchané v rámci rodiny některým z jejich členů, které podkopávají život, tělesnou nebo duševní integritu nebo svobodu jiného člena stejné rodiny, nebo vážně poškozují rozvoj jeho/její osobnosti“* (Evropská rada, Programme of Action Children and Violence, 2005 – 2007 in Čírtková, Vitoušová, 2007, s. 52). Čírtková a Vitoušová (2007, s. 108-110) neopomíjejí rovněž další znaky domácího násilí, ke kterému dochází opakovaně, dlouhodobě, děje se v soukromí – agresorovo jednání zůstává skryto před zraky veřejnosti. Což může být o to větším problémem pro okolí uvěřit výpovědi oběti, protože se často stává, že agresor vystupuje navenek velice slušně. Dalším znakem je to, že násilí se stupňuje a aktéři setrvávají ve stejných rolích. Panuje-li v domácnosti tzv. „italská domácnost“ v tom smyslu, že se napadají vzájemně, moc a bezmoc se střídá, nelze hovořit o charakteristice domácího násilí.

Ve vztahu k dítěti může v takové rodině jít o tělesné nebo sexuální zneužívání, týrání nebo zanedbávání potřeb dítěte. V takovém případě jde o tzv. syndrom CAN (child abuse and neglect) – syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. Zdravotní komise Rady Evropy z roku 1992 definuje tyto pojmy. Tělesným týráním se rozumí tělesné ublížení dítěti nebo nezabránění takovému jednání včetně

úmyslného otrávení nebo udušení dítěte. Pohlavní/ sexuální týrání dítěte znamená nepatřičné vystavení takovému kontaktu, chování či činnosti. Patří sem jakékoliv pohlavní dotýkání, styk či vykořisťování kýmkoliv, komu bylo dítě svěřeno do péče nebo jej zneužívá. Pohlavní týrání může být buď dotykové, nebo bezdotykové. Bezdotykovým pohlavním týráním může být již vystavení dítěte sledování pornografických materiálů. Citové týrání může být realizováno formou slovních útoků na sebevědomí dítěte, opakované ponižování a zavrhování dítěte, dále expozice dítěte násilí a vážným konfliktům doma, neustálé vyvolávání pocitů strachu apod. Zanedbáváním se rozumí jakýkoliv nedostatek péče, který má za následek vážnou újmu na zdraví, dítě je ve svém vývoji nějak ohroženo. Může jít o tělesné zanedbávání, není uspokojována potřeba přiměřené výživy, oblečení či přístřeší, není poskytována ochrana před zlem, není umožněna zdravotní péče. Citové zanedbávání znamená neuspokojování citových potřeb, dítěti není umožněno prožívat pocity přijetí, náklonnosti. Výchova a vzdělávání je další oblastí, ve které může docházet ze strany pečujících osob k zanedbávání. Dítě například nechodí do školy, je nuceno chodit do práce na místo chození do školy apod. (zdroj: int. portál iustin.cz)

Alarmující fakta přinášejí zjištění, že každé páté dítě se stane obětí některé z forem sexuálního zneužití nebo násilí, jak uvádí psychoterapeutka Markéta Jarolímková (zdroj: int. portál psychologie.cz). Další statistická data, která prezentuje portál *SOS dětské vesničky* na svých webových stránkách, říkají, že až 80 tisíc dětí je zde v České republice zanedbáváno, týráno nebo (a) zneužíváno. Za poslední tři roky bylo nahlášeno více než 21 tisíc případů zneužívání, zanedbávání a týrání dětí. Nicméně odborníci odhadují, že jde pouze o jednu desetinu z celkového množství případů násilí páchaného na dětech. Pro přehled je v seznamu příloh uvedena tabulka č. 1.

Nemusí jít vždy nutně o pohlavní styk. Trestní řád definuje pachatele trestného činu pohlavního zneužití jako někoho, kdo vykoná soulož s dítětem mladším 15 – ti let nebo ho jinak pohlavně zneužije (osahávání, dítě musí přihlížet masturbaci apod.). Jak dále píše Jarolímková, je třeba si uvědomit, že ne vždy se jedná o vynucené chování. Ačkoliv čtrnáctiletá dívka svolí ke styku s chlapcem starším 15 – ti let, vždy se bude jednat o trestný čin pohlavního zneužití, protože dívka nepřekonalala věkovou hranici patnácti let a stále je tedy chráněna zákonem. Nedá se příliš očekávat, že dítě bude samo aktivní a vyhledá pomoc. Pakliže se tak stane, stává se, že se setká

s nedůvěrou v jeho tvrzení zvláště v případě, jde-li o někoho z rodiny, což tak bývá v drtivé většině případů. Podle Jarolímkové jsou rovněž smyšlená obvinění z takového činu spíše výjimkou oproti skutečným událostem. Odhaduje se, že mezi 70 % až 80 % obětí se nikomu nesvěří. Důvody mohou být různé. Pocity studu, hanby, ale také viny bývají příčinou, proč tato raná traumata zůstávají zapouzdřena.

Týrání a sexuální zneužívání dítěte, které může vést vedle dalších nepříznivých dopadů na dětskou psychiku i ke sklonu k pozdějšímu páchání trestné činnosti. Tvrzení lze doložit například z katamnestického sledování 900 dětí, které trvalo přibližně dvacet let. Widomová (1989, s. 160-166) píše, že u těchto dětí se vyskytla zkušenost se zneužíváním nebo zanedbáváním před 11. rokem věku. Sledování ukázalo, že tyto děti patřily spíše mezi zatčené než děti z kontrolní skupiny jednak jako adolescenti, tak také jako dospělí. Podle této autorky zkušenost s pohlavním zneužíváním, tělesným týráním a se zanedbáváním rovněž předpovídá zatčení za sexuální trestné činy (Widomová, 1994, s. 303-318).

Výsledky studie McCordové (1983 in Blatníková, Netík, 2008, s. 30) se velice podobají. Cambridge – Somervilleská studie přináší zjištění, že asi polovina chlapců, u nichž se objevila zkušenost se zneužíváním nebo zanedbáváním, byla později odsouzena za závažné trestné činy, stala se závislými na užívání alkoholu, byla psychiatricky léčena nebo zemřela před dosažením 35. roku. Studie Smithe a Thornberryho (1995, s. 451-481) přichází s výsledky průzkumu, kterého bylo účastno 1000 mladistvých. Delikvence se vyskytovala u 12 - letých dětí, které měly zkušenost s týráním, zneužíváním nebo zanedbáváním.

Jak poznamenává Koukolík (2003, s. 192-193), jen některé oběti domácího násilí či zneužívání se ovšem později stávají pachateli trestných činů, ačkoliv z citované Dunedinské studie 1037 dětí vyplývá, že podstatná část obětí násilí se rekrutovala právě v řadách jedinců s výrazným podílem antisociálního jednání. Ovšem jen někteří jako oběti násilí se později chovali násilně. Jednu z odpovědí nabízí studie jedné holandské rodiny, u které byla po generace zjišťována odchylka genu, jehož příčinou byla malá nebo žádná tvorba jistého enzymu. Tato nízká aktivita „genu agrese“ byla přítomna u několika mužských členů této rodiny, kteří se vyznačovali výbušnou agresivitou doprovázenou násilným chováním včetně vraždy. Tato domněnka byla později znovu doložena v jiné studii.

Bez nadsázky lze říct, že následky násilného chování si oběť nese po celý život. To, jak je tato zkušenost integrována do prožívání oběti, je záležitost v podstatě individuální. Lze však pozorovat některé podobnosti v reakcích na fyzickou nebo duševní zátěž i v závislosti na věku. Dítě může reagovat na patologické zacházení akutní stresovou reakcí či posttraumatickou stresovou poruchou. Jak uvádí Čírtková a Vitoušová (2007, s. 54-55), všechny děti mohou reagovat na trauma popřením události či uzavřením. Specifickými reakcemi dětí ve věku do 6 let jsou stavy, kdy jsou jakoby oněmělé a ztuhlé, na separaci reagují úzkostí, regredují (začnou se znovu pomočovat, navrací se do předchozího stádia svého vývoje, kde zažily pocit bezpečí), odmítají potravu, mají noční děsy apod. Trauma se často projevuje v jejich kresbě či při hře. Pro děti v rozmezí 6 až 12 let je typičtější, že se u nich objevují poruchy učení a problémy s chováním. Uzavírají se, nebo jsou naopak útočné. Trpí bolestí hlavy, srdce. V tomto věku mohou ještě unikat do světa fantazie. Je to způsob, jakým se pokouší překonat pocity bezmoci. Mohou prožívat pocity viny, studu, lhostejnosti apod. Pro dospívající je charakteristické, že tíhnou k úzkostným reakcím. Jsou plni nejistoty, vzrůstá riziko agrese obrácené vůči sobě. Může docházet k sebepoškozování až k pokusům o sebevraždu. Je-li agrese obrácena ven, dospívající se může projevovat disociálním jednáním (záškoláctvím, ...) přes asociální projevy (krádeže, ...) až po antisociální chování, kdy dochází ke konfliktu se zákonem. Výjimkou bohužel nejsou ani případy zneužívání alkoholu a drog.

3.2.6. *Uplatňování disciplíny v rodině*

Uplatňování disciplíny v rodině lze považovat za jednu nejdůležitějších dimenzí charakterizující styl výchovy. Mezi chybné přístupy ve výchově může patřit tzv. výchovná asymetrie. Ta se může projevovat ve výchovném liberalismu, dále v nedostatečném vedení a dohledu, v opomíjení pracovní výchovy. Do nevhodných přístupů lze zařadit neúměrné trestání a přehnaně represivní režim (Mühlpachr, 2008, s. 148-152).

Dohled nebo tzv. „monitoring“ může mít významný vliv na kvalitu rodičovského chování, jak uvádějí Matoušek a Kroftová (1998, s. 44-45) a pokračují, že se tím mírní míra rodičovské informovanosti o tom, co dítě dělá ve svém volném čase, s kým se stýká, kdy se vrací domů apod. Zároveň opět citují výsledky studií Snydera a Pattersona (1987), kteří prokazují shodnou korelaci mezi nižším monitoringem a vyšší pravděpodobností, že se dítě dopustí trestného činu, že se tak stane v časném věku, bude se opakovat a že půjde o závažný trestný čin. Shodné informace lze nalézt i u Pavla Mühlpachra (2008, s. 149). S nevhodnou kontrolou trávení svého volného času se například potýkalo 75% prvovězněných a 79% recidivistů. Oproti tomu pravidelná kontrola trávení volného času se vyskytla u 25% prvovězňů a 21% recidivistů (Fischer a Škoda, 2014, s. 173).

Rozhodující vliv může mít také míra uplatňování disciplíny v rodině. Matoušek a Kroftová (1998, s. 44) uvádějí, že dospívající, který se potýká s nedodržováním společenských norem, mohl být pravděpodobně špatně trénován ve smyslu vnitřní disciplíny. Dlouhodobé výzkumy (viz. Snyder a Patterson, 1987) přináší zjištění, že rodiče mladistvých delikventů se méně starají o vytvoření zábran v asociálním jednání dětí.

Forma disciplíny ukazuje, jak rodiče reagují na chování dítěte. Zda reagují spíše z pozice trestající moci a na kolik poté uplatňují tělesné tresty. Rovněž příliš tvrdá disciplína, která zahrnuje agresivní chování rodiče ve vztahu k dítěti, se častěji vyskytuje v rodinách, v nichž se u dětí objevuje delikventní chování. Dítě se v takové rodině učí agresivnímu jednání jako dovolenému způsobu. Drastické tělesné tresty pozbývají na svojí účinnosti, dítě lže a manipuluje s cílem vyhnout se trestu. Tím se paradoxně posilují ty prvky, kterým se výchova snaží bránit (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 44). Newsonovi ve své studii téměř 700 dětí zjistili, že 40% pachatelů bylo tělesně trestáno (od facek po bití) ve věku 11 let (in Blatníková, Netík, 2008, s. 28). Další studií podporující pozitivní korelaci mezi tělesnými tresty a pozdějším deviantním chováním je výzkum Petra Saka (2000, s. 219), který se zaměřil na českou mládež. Zjistil, že nejvíce byly v dětství trestány prostitutky, dále mládež z diagnostických a výchovných ústavů, narkomani a delikventi. Sak (2000) konstatuje, že pro tyto děti bylo charakteristické častější a tvrdší trestání.

Naopak i nadměrně rozmazlující výchova může mít obdobně destruktivní následky jako typy výchov, jenž byly popsány v předchozím textu. Röhr (2011, s. 42) ve svojí knize o závislé poruše osobnosti konstatuje, že děti, které se staly objektem nadměrně pečující a rozmazlující výchovy, nejsou s to rozeznávat hranice, protože rodiče jim je neustavily. U takových dětí hrozí tzv. emocionální zpustnutí se všemi možnými průvodními jevy, jako je ztráta orientace, deprese, drogová závislost, zhroucenost a v neposlední řadě také kriminalita.

Naopak i nekonzistentní a rozporuplná disciplína může mít za následek delikventní chování u dítěte. Rodiče se například mohou rozcházet ve stylu výchovy, mohou reagovat nepřiměřeně na špatné chování nebo nedostatečně zpevňovat žádoucí chování. Nebylo prokázáno, jestli delikvenci předpovídá i nebývale laxní disciplína (Blatníková, Netík, 2008, s. 28-29). Zmatek a ztíženou orientaci mohou u dítěte vyvolávat rovněž situace, kdy jednou rodiče dítě za přestupek trestají a podruhé nikoliv.

O podobné situaci, která může ve výchově nastat, hovoří Martínek (2009, s. 67-68). Přičemž je-li výchova konzistentní a tedy pro dítě čitelná (nastavení jasných pravidel), v dítěti je podporována jistota, že každý problém se dá vyřešit a když už nastane nějaký ten prohřešek, dítě si ponese následek. Prohřešek tím může být vyřešen. V opačném případě je v dítěti vzbuzována nejistota, rodič se stává nepředvídatelným. Pravidla jsou nejasná, dítě se stává závislé na tom, jakou náladu rodič má. Každá výrazně prožívaná nejistota budí napětí a agresi. Výše popsaná zkušenost může mít za následek nejen agresi v chování, ale také další sociálně patologické jevy jako lež, záškoláctví, úmyslné podvody apod.

Podobné výsledky dokládá i studie SAHA Sobotkové a kol. (2014, s. 114-115), která shledala významné rozdíly mezi adolescenty s různými úrovněmi výskytu antisociálního chování zejména u typu uplatňované výchovy v jejich rodinách z pohledu konzistence výchovy, rodičovské vřelosti, zájmu a kontroly. Adolescenti s vysokou mírou antisociálního chování vypověděli, že „*vyrůstají v rodině s nejistotou, nevyrovnanou a nedůslednou výchovou, nevnímají rodiče jako osoby, které o ně mají zájem (nekontrolují jejich chování a nejsou vnímány jako vřelí)*“. *Nejméně konzistentní výchovu pak zažívají adolescenti, kteří často lžou rodičům i učitelům*“ (Sobotková a kol., 2014, s. 114 – 115). Autoři to vysvětlují tak, že jsou-li pravidla

určená rodiči rozporuplná, závažnost některých forem chování je pro děti nesrozumitelná a tím hůře uvědomitelná.

Charakterizované přístupy k výchově v sobě odráží mj. míru syčení dítěte ve smyslu konzistence, disciplíny, vedení, dohledu, trestání, celkové starosti a péče. Popsané rizikové prvky se shodují v tom, že jsou-li uplatňovány v extrémních pólech, výsledky nemusí příliš korespondovat s očekáváním okolí.

3.2.7. *Nižší socioekonomický standard rodiny*

Mezi situace, které již rodina nedokáže často řešit vlastními silami, může patřit nedostatek finančních prostředků. V takovém případě není rodina schopna udržet přiměřený životní standard, zajistit chod domácnosti a uspokojit základní životní potřeby svých členů přinejmenším běžným způsobem.

Jestliže rodina neoplývá dostatkem finančních prostředků, může se dostat na pokraj bídy a nouze a upadnout do chudoby. Mezi takové důsledky chudoby patří mj. i „vyloučení ze společnosti“, jak píše Koukolík (2003, s. 49-50). Tato exkluze (vyloučení) znamená, že takoví lidé ztrácí možnost užívat zdroje, které jsou začleněným lidem ve společnosti běžně dostupné. Koukolík (2003, s. 50) dále poukazuje na riziko, že děti a dospívající velice snadno sklouznou do začarovaného kruhu nízké úrovně vzdělání, nezvládnutelného chování, zneužívání drog, nezaměstnanosti, bezdomovectví, brzkého těhotenství. Dalším následkem pak může být zvýšené riziko výskytu sebevražedného chování a zločinecké kariéry.

Ještě ve v první polovině 20. století platilo, že většina mladistvých delikventů pocházela ze sociálně slabých rodin (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 41). Na základě tvrzení některých výzkumníků se tato domněnka jeví v současnosti jako nepřesná. Z některých výzkumů je patrné, že naopak pocházejí ve větším počtu případů z dobře situovaných rodin na první pohled dobře fungujících (Mühlpachr, 2008, s. 171). Situace, kdy je rodina dobře ekonomicky situovaná, poukazuje pouze na fakt, že plní jednu ze svých funkcí. To ovšem není předpokladem, že optimálně funguje i v jiných oblastech.

Existují ovšem výzkumy, které znovu dokládají možný negativní vliv nižší úrovně živobytí rodiny na incidenci delikvence jako takové. Zde opět stojí za zmínku studie SAHA Sobotkové a kol. (2014, s. 114-115), která si povšimla vyšší míry nezaměstnanosti rodičů u vysoce problémových adolescentů. Dále nelze opomenout význam adopčních studií, které jsou rovněž v práci zmíněny v následující stati.

Zajímavé shrnutí přináší Matoušek a Kroftová, kteří tvrdí, že děti, které byly svěřeny do adopční péče chudým rodičům s nižším socioekonomickým postavením, byly vystaveny větší pravděpodobnosti až o 40%, že se budou chovat kriminálně, oproti dětem adoptovaným rodinami, které se ocitaly na druhém konci společenského žebříčku (Večerka, Žárský, 2000, s. 16). Bohužel pro účely práce nebyly získány podrobnější informace, ze kterých by bylo možno usuzovat na další kritéria výběru zkoumaného vzorku dětí. Domnívám se, že není možné postavit některé studie do komparace a konfrontovat tedy jednotlivé výstupy, když není známo, o jaký druh delikventní činnosti se jednalo a jaké prokázané motivy figurovaly v takovém jednání.

3.2.8. *Nesoulad mezi postojem rodičů a očekávaným chováním*

Blatníková a Netík (2008, s. 29-30) se v kontextu výchovné interakce mezi rodiči a dětmi zmiňují o teorii sociálního učení, která říká, že způsob, jakým se dítě učí, závisí na odměně a trestu za takové chování. Dalším aspektem učení je nápodoba chování rodičovských figur. V případě, že rodiče reagují nejistě či nekonzistentně na takové jednání nebo sami reprezentují chování, které je v rozporu se společenskou normou, děti budou tendovat k delikvenci.

U rodin, z nichž pocházejí mladiství delikventi, nebývá příliš výjimečné, když se někdo z rodinných příslušníků potýká se zákonem. Existuje větší množství studií zkoumajících vliv páchaní trestné činnosti rodinnými příslušníky na pozdější delikventní jednání u chlapců a děvčat. Taková zjištění lze doložit například u 22% posudků OSPODu (orgán sociálně-právní ochrany dětí), jak vyplynulo z anamnestických zkoumání doktora Večerky a kolektivu (2009, s. 23). V těchto případech to byli otcové a starší bratři, kdo měli nejčastěji problém se zákonem. V některých případech šlo i o více rodinných příslušníků.

Blatníková a Netík (2008, s. 25) uvádějí, že např. 63% chlapců, jejichž otec byl odsouzen, bylo také později souzeno. Všímají si rovněž některých významných prediktorů, jako je delikventní činnost starších sourozenců a zejména kriminální kariéra otce. Například bylo zjištěno, že trestná činnost otce se vyskytuje v rodinách prvovězňených v 19% případů a v rodinách recidivistů v 28% případů. Trestná činnost sourozenců byla vykázána u 21% prvovězňených a ve 28% případech u recidivistů – opět stejným podílem jako u výskytu trestné činnosti otce. Již výrazně méně často se pak objevovala trestná činnost matky, která byla zaznamenána v anamnéze u 4% prvovězňených a u 5% recidivistů (Fischer a Škoda, 2014, s. 173).

Mohlo by se zdát, že v některých rodinách má páchání trestné činnosti sklon se zacyklovat a tím se přenášet z generace na generaci. Výše citovaní autoři se pokoušejí o několik možných variant vysvětlení. Může jít jednak o opakovaně expozice rizikovým faktorům jako chudoba, zanedbané prostředí nebo časně těhotenství, jednak dalším faktorem může být kriminalita otce projevující se mj. v nedostatečném dohledu na dítě. Neméně závažné se jeví také tzv. nálepkování určitých rodin. Kriminální rodiče mohou mít sklon mít delikventní děti následkem úředních, policejních a soudních stereotypů. To může být také důvodem, proč se rodiče dostávají do centra pozornosti těchto orgánů častěji, než je obvyklé. Ačkoliv se práce nezabývá primárně genetickými dispozicemi a jejich vlivem na páchání delikventní činnosti u mladých lidí, je důležité se zde o takovém fenoménu alespoň zmínit. Blatníková a Netík (2008, s. 26) citují studii Groveho a kol., kteří uveřejnili porovnání shody u identických dvojčat vychovávaných společně a zvlášť, přičemž dědičnost u poruch chování činila v dětství 41% a u antisociální poruchy osobnosti v dospělosti 28%. Výsledky potvrdily domněnku, že mezigenerační přenos lze částečně připsat i na vrub geneticky podmíněným faktorům, což potvrzují i následující data.

Christiansenova (1977) studie zkoumající 3 586 párů dvojčat zjistila shodnou kriminalitu u 35% jednovaječných dvojčat a u 13% dvouvaječných dvojčat rovněž mužského pohlaví. Další výzkum přinesl další zjištění, jednak že čím více přesnější metody jsou použity, tím menší rozdíly existují mezi jednovaječnými a dvouvaječnými dvojčaty, pokud jde o sledované kritérium, jednak také že rozdíly mezi oběma druhy dvojčat jsou větší u dospělých recidivistů a menší u juvenilních delikventů. Mednick všechny tyto závěry analyzuje a shrnuje tím, že vlivy prostředí

mají na vznik „kriminálního chování o něco větší váhu než vlivy genetické zátěže“ (Večerka, Žárský, 2000, s. 15).

Podíl jednotlivých determinantů nabývá na signifikantnosti zejména u adopčních studií (Hutchings a Mednick, 1977, Mednick a Volavka, 1980). Tyto studie dospěly k řadě zajímavých výstupů. Jestliže ani biologický ani adoptivní otec nebyl delikventní, kriminalita byla zjištěna u 10,5% jejich synů. Pokud byl delikventní pouze adoptivní otec, kriminalita u chlapců se zvýšila pouze asi o 1%. Zlom nastává ve chvíli, kdy biologický otec byl delikventně činný, to se projevilo u 21,5% chlapců s kriminální kariérou. Jestliže byli oba otcové delikventní, podíl kriminality synů stoupl na 36,2% (Večerka, Žárský, 2000, s. 15).

3.3. Shrnutí

Na základě řady sociologických a kriminologických výzkumů lze rodinu označit za jednu z hlavních oblastí, která se může podílet na vzniku delikventního jednání. Co však nelze opominout, že rodiče s dětmi v interakci na sebe navzájem působí svými osobnostními charakteristikami. Jako příklad může posloužit syndrom ADHD a s tím spojené poruchy chování na straně dítěte nebo např. nižší mentální úroveň rodičů a s ní spojená neschopnost poskytnout dítěti přiměřenou výchovu.

Vedle nepřiměřené výchovy patří mezi prekurzory delikvence další jevy v rodině jako neúplné rodiny, konflikty v rodině, narušená vazba matky ve vztahu k dítěti, nepříznivé emocionální klima v rodině, záporné rodičovské vzory, míra uplatňování disciplíny v rodině, sociálně slabší rodiny či kriminální vzory v rodině.

Následkem vyšší rozvodovosti a pravděpodobnosti, že spolu páry nevydrží celý život, existuje značné procento tzv. neúplných rodin, kde nejčastěji chybí biologický otec. Což samo o sobě nemusí mít nutně zhoubný vliv na dítě jako to, kolik bylo dítěti, když došlo k rozpadu rodiny úmrtím, rozvodem nebo rozlukou rodičů. Značně rizikové je, dojde-li k tomu před 10. až 11. rokem dítěte. Naopak jako protektivní faktor působí okolnost, zda je přítomen alespoň jeden vřelý a milující rodič nebo stálá zainteresovanost obou rodičů. Jako rozhodující se jeví také fakt, byla-li opět ustavena nová rodina s nevlastním rodičem. Některé ze studií nepřímo vyvodily možný negativní vliv některých vztahů dětí a nového partnera jejich rodiče.

Rovněž vztah mezi způsobem řešení konfliktů v rodině a delikvencí, byl řadou výzkumů potvrzen. Způsob řešení konfliktů ovlivňuje recipročně celkového naladění rodiny. Atmosféra v rodině může být emočně vřelá nebo chladná, konfliktní až trestající. Nezanedbatelný počet delikventů popisovalo svoje rodinné prostředí jako chladné, s minimem rodičovského zájmu, pasivní a odmítavé, nezainteresované na jejich potřebách. Fyzické tresty riziko delikvence zvyšují, emoční vřelost nejčastěji matek působí naopak jako protektivní faktor.

Neméně negativní vliv na vývoj člověka má rovněž a to především raná zkušenost dítěte s deprivacním syndromem. Důvodem může být narušené emoční pouto s matkou nebo jinou mateřskou osobou, dále nedostatek podnětů v oblasti senzomotorické nebo činnostní. Jednotlivé děti však vykazují rozdílnou míru frustrační tolerance a s ní spojené riziko pozdějšího násilného chování. Někteří vyslovují názor, že lze deprivaci do jisté míry kompenzovat i v pozdějším věku. Důležité však je, aby děti a dospívající zažívali alespoň jeden výlučný a stabilní vztah k někomu. Charakter vazbového chování může probíhat buď formou pevnou, vyhybavou, smíšenou, nebo dezorganizovanou. Dítě si prostřednictvím vazby tvoří model lidských vztahů a sebepojetí.

Záporný rodičovský vzor může být představován někým, kdo zneužívá návykové látky, chová se násilně apod. Následkem negativní zkušenosti dítěte např. s násilím rodiče může být generalizace nedůvěry, hostility a agresivity. Problém se může stát transgenerační, kdy oběti se stávají znovu oběťmi nebo agresory, kteří opakují stejný vzorec vůči svým dětem. Existuje několik forem násilí, které se v různé podobě a intenzitě projevují v řadě rodinných domácností, při nichž jsou bohužel ve většině případů účastny děti. Domácí násilí se vyznačuje určitými rysy jako je opakovanost, dlouhodobost, skrytost, násilí se stupňuje a role agresorů a obětí zůstávají neměnné. Následkem násilí konaného na dětech může být akutní stresová reakce, posttraumatická stresová porucha, syndrom CAN apod. Opět zde platí, že ne všechny děti a mladiství se jako oběti chovají později násilně, přesto byla doložena pozitivní korelace mezi zkušeností s týráním a zneužíváním a pozdější delikvencí.

Dalším rozhodujícím jevem v rodinné interakci je míra uplatňování disciplíny v rodině. Forma disciplíny ukazuje, zda rodiče reagují spíše z pozice trestající moci a na kolik poté uplatňují tělesné tresty. Rozdíly mezi rodinami delikventů byly shledány ve stylu uplatňované výchovy z pohledu konzistence, rodičovské vřelosti

nebo naopak agrese, zájmu, kontroly, dohledu apod. Destruktivní charakter vykazuje rovněž rozmazlující či nekonzistentní výchova. Výsledkem jsou narušené hranice a ztráta orientace.

Nedostatek finančních prostředků může, ale i nemusí s sebou nést riziko, že děti a dospívající v těchto rodinách spíše sklouznou do začarovaného kruhu nízké úrovně vzdělání, zneužívání drog, nezaměstnanosti, bezdomovectví, brzkého těhotenství apod. Výsledkem pak může být mj. suicidální jednání či delikvence jako jedny z doprovodných jevů na okraji společnosti.

Nebývá zas až tak výjimečné, když někdo z rodiny delikventů má již za sebou zkušenost s přestoupením zákona. Nejčastěji se jedná o otce, bratra, méně často pak o matku. Opakovaný výskyt kriminálního jednání v některých rodinách lze vysvětlit mj. i repetitivností expozic chudobě, zanedbanému prostředí, časnému těhotenství, kriminalitě otce mající vliv na nedostatečný dohled nad dětmi, nálepkování rodin a v neposlední řadě také dědičnost poruch chování. Nicméně zůstává, že vlivy prostředí postupem věku převyšují vliv genetické zátěže (Pozn.: teorie interakcionismu mezi prostředím a geny blíže vysvětluje Avshalom Caspi a jeho kolegové).

Průřezová témata práce se zabývala pouze rodinou orientační (rodina, ve které se člověk narodil nebo byl vychováván v optimálním případě). Těžkosti může ovšem způsobovat i nefunkční zázemí rodiny prokreační (rodina, kterou si člověk založil po odchodu z té původní) nebo její absence, která zvyšuje riziko vzniku kriminálního chování, jak uvádí některá zjištění Fischer (2006, s. 25).

4. Delikventní jednání u jedince

V odborné literatuře se lze setkat s pluralitou pojmů, které se snaží označit chování nejsoucí v souladu s morálkou společnosti. Jedna z těch, kdo upozorňuje na nehomogeničnost v pojmosloví, je Šáfářová (2002 in Sobotková a kol., 2014, s. 39). Jestliže hovoří o chování, které ještě nevykazuje nebezpečnost trestného činu, ale nicméně již porušuje normy, uvažuje v pojmech, jako je rizikové či problémové chování, delikvence, predelikventní chování nebo poruchy chování. Chování, které je společensky nepřijatelné až zakázané, označuje jako abnormální či agresivní chování. Závažnost dalšího typu chování stupňuje v přídomcích disociální, asociální a antisociální chování. Jako další termíny zařazuje sociálně patologické jevy, delikvenci, kriminální, nepřizpůsobivé chování apod.

S některými z uvedených pojmů pracuje i předkládaná diplomová práce. Některé pojmy se liší co do míry obecnosti a míry závažnosti. Kapitola bude otevřena klasifikací poruch chování, vysvětleny budou sociální deviace, sociálně-patologické jevy, delikvence a kriminalita. Posledně jmenované termíny představují jedny z klíčových témat práce.

4.1. Poruchy chování

Klasifikace poruch chování vychází z premis, co je normativem pro společnost a z míry, která udává stupeň jejich nebezpečnosti (Fischer a Škoda, 2008, s. 132-133). Spektrum poruch chování je velmi rozsáhlé. Je však vhodné činit rozdíl mezi vzdorovitostí dítěte, která fyziologicky patří k jistým vývojovým etapám jako projev touhy po samostatnosti, a tím, co by se dalo nazvat jako chorobná zlostnost vyznačující se málo motivovanými prudkými až explozivními afekty, které spíše než vývoji odpovídají vedlejším efektům nesprávné výchovy nebo dalším aspektům (snížený intelekt, dětská psychopatie, zánět mozku nebo úrazy hlavy). Záleží tedy na frekvenci výskytu poruchy, intenzitě, věku dítěte nebo mladistvého a na podstatě poruchy (Níkl, 2000, s. 51). Jednotlivým stupňům poruch chování od lehkých přes středně těžké po těžké poruchy chování odpovídá následující typologie.

Jelikož se práce zabývá převážně sociálně patologickými jevy působícími v rodině deviantně na vývoj dítěte, je zde vhodné alespoň vyjmenovat některé osobnostní anomálie rodičů, jejichž výskyt může ve výchově dětí působit škodlivě.

Nikl (2000, s. 61) uvádí některé rizikové typy rodičů jako neurotické, pedanticky přepjaté, ctižádnostivé, úzkostné, s depresivními náladami apod.

4.1.1. Disociální poruchy chování

V tomto případě jde o takové chování, které je nespolečenské. Vyznačuje se nepřiměřenými způsoby chování. V zásadě jde o drobné společenské odchylky, které nejsou pro společnost závažné. Mohou ovšem představovat určitý signál nebo prediktor dalšího negativního vývoje. Mezi typické projevy disociálního jednání patří lhavost, vzdorovitost, zlozvyky. Uvedené projevy mohou ovšem často souviset nejen s obdobím nástupu do školy nebo puberty, ale také s projevy lehké mozkové dysfunkce nebo ADHD, což je zkratka pro syndrom poruchy pozornosti s hyperaktivitou (Fischer a Škoda, 2008, s. 132).

4.1.2. Asociální poruchy chování

V této kategorii se již hovoří o typu poruch chování, které vykazují určitý stupeň nebezpečnosti jak vůči společnosti, tak i vůči jejich nositeli, pro kterého bývají důsledky právě závažnější. Poruchy chování mají již trvalejší charakter a na rozdíl od disociálních poruch chování již nejsou zvládnutelné bez intervence specialistů nebo speciálních institucí. Patří sem záškoláctví, útěky, závislost a zneužívání psychoaktivních látek (Fischer a Škoda, 2008, s. 132).

4.1.3. Antisociální poruchy chování

Zde lze hovořit o velmi vysoké závažnosti a nebezpečnosti těchto projevů v chování, kdy činy jsou zaměřeny protispolečensky, protože jde o porušování norem veřejných zájmů, které jsou chráněny zákonem. Antisociální poruchy jsou spjaty se sankcí. Patří sem veškerá kriminalita, delikvence (Fischer a Škoda, 2008, s. 133).

4.1.4. Poruchy chování podle převládající složky osobnosti

Název podkapitoly vypovídá o dalším možném členění z hlediska dominantní složky osobnosti, jak je uvedeno v textu Fischera a Škody (2008, s. 133). Poruchy chování se mohou vyskytovat u člověka neurotického, psychopatického, sociálně nepřizpůsobivého nebo u jedince s nižší úrovní intelektových schopností.

Pro neurotického člověka je charakteristické, že je afektivně labilnější, vyznačuje se nižší mírou sebeovládání a psychické odolnosti vůči zátěži. Typické jsou rovněž zkratkovité reakce.

U psychopatického člověka dominují trvalé povahové odchylky, které mají svůj základ ve vrozených dispozicích jedince. Jde tedy o biologické hledisko abnormální struktury osobnosti, u které se projevují neadekvátní způsoby jednání a nepřizpůsobivost.

Obraz sociálně nepřizpůsobivého člověka se vyznačuje sociálně-patologickým jednáním, ve které mohl vyústit stav závislosti člověka nebo narušení jeho sociálních vztahů v důsledku ústavní nebo ochranné výchovy či odnětí svobody apod.

Pro jedince s nižším výkonem v oblasti rozumových schopností je typické, že je zvýšeně ovlivnitelný, žije tady a teď, upřednostňuje konzumní styl života. Dále se vyznačuje nižší mírou volných vlastností, v různé míře chybí náhled na svoje vlastní jednání.

Posledně uvedená typologie osobností je uvedena pouze jako doplňující k předchozímu členění, aby ujasnila, u kterých typů lidí vzrůstá míra rizika výskytu takového chování. Není tedy překvapením, že forenzní psychologie pracuje mj. s podobnou typologií pachatelů trestných činů. Podle Čírtkové (2013, s. 61) jde o typologii 5 základních typů osobnosti pachatele. Mezi těchto 5 základních typů osobnosti pachatele patří typ socializovaný (normální), neurotický, psychopatický, mentálně nedostatečný a psychotický.

4.2. Sociální deviace a sociální patologie

Jak píše Komenda (1999, s. 28), sociální řád by nebyl možný bez existence normativních systémů, které určují meze příkázaného, tedy i dovoleného a zakázaného chování. Takto se vytváří prostor pro pocit bezpečí a jistoty, protože víme, jaké chování můžeme očekávat. V důsledku je umožněna orientace jedince ve společnosti, dále zajištěna funkčnost a stabilita společnosti jako systému.

Deviací se pak rozumí porušení normy nebo pravidla. Sociální deviace je pak odchylka od sociální normy. Nejde ovšem o synonymum k trestné činnosti, ta je pouze jednou z jejích forem (Sekot, 2010, s. 9). Deviace se může projevit buď ve svojí negativní formě, nebo také v té pozitivní.

Sociálně patologické jevy (z řeckého *pathos*, česky *utrpení, vzrušení* a řeckého *logos*, česky *slovo, řád, učení*) představují fenomény s nejvyšší mírou společenské nebezpečnosti (Urban, Dubský, 2012, s. 37). Mezi takové jevy patří například prostituce, zneužívání návykových látek, gamblerství, sebevraždnost apod.

4.3. Delikvence a kriminalita

Delikvence s kriminalitou velmi úzce souvisí. Každé delikventní jednání, které je protiprávní, bývá označováno jako kriminální. Nicméně ne každé delikventní jednání je v rozporu se zákonnými normami. Delikvencí se totiž rozumí porušení normy nejen právní, ale také normy společenské, čímž se takové jednání vztahuje i na děti a mladistvé, kteří se tak stávají delikventy (zdroj: int. portál nicm.cz). Oproti tomu Fischer (2006, s. 12-13) definuje delikvenci (z lat. *delinguo, delinquere*, apod., což zn. *chybuji, proviňuji se*) jako „*formu společensky zvláště závažného nepřijatelného chování (...)*“ a tedy jako pouze synonymum k pojmu kriminalita.

Objevuje se také tzv. *juvenilní* delikvence, kdy delikventní činnost je páchána dětmi a mládeží. Tento pojem se v kriminologické literatuře objevuje až v poslední čtvrtině 19. Století (Večerka, Žárský, 2000, s. 13). O kriminalitě mladistvých a jejich specifických rysech bude pojednáno níže.

Kriminologie je věda o kriminalitě (zločinnosti), která se zabývá se nejen pachateli, ale také oběťmi těchto činů a zároveň se její pozornost zaměřuje na kontrolu kriminality jako sociálně patologického jevu. Pojem kriminologie byl poprvé použit francouzským antropologem Topinardem v roce 1879. Ve druhé polovině 19. století se kriminologie ustavila jako samostatný vědní obor (zdroj: int. portál ok.cz/iksp).

Kriminalitou (z lat. *crimen, zločin*) neboli zločinností se rozumí výskyt trestného chování, který je vyjádřen souhrnem trestných činů spáchaných ve společnosti (Sekot, 2010, s. 9). Výskyt kriminálního chování je většinou vyjádřen číselnou hodnotou udávanou za určité období.

4.3.1. Současný stav kriminality

Obecně lze konstatovat, že ve společnosti stoupá agresivita (tendence chovat se agresivně) a tím roste i brutalita páchání trestných činů, zvyšuje se kriminalita, snižuje se věk lidí, kteří začínají s pácháním trestné činnosti, zároveň se zvyšuje podíl násilné a majetkové trestné činnosti u dětí a mladistvých. A vlastně nejen u

nich. Matoušek s Kroftovou dále identifikují další trendy, jako je výskyt nových druhů kriminality, kde se vyskytují děti (dětská prostituce, drogová kriminalita, kriminalita spojená s patologickým hráčstvím apod.). Dalšími jevy, které nebyly tak běžné před listopadem 1989, jsou například delikventní party, gangy a extremistické skupiny (Večerka, Žárský, 2000, s. 9-10).

O tom, že kriminalita se často dotýká a zároveň se stává životní zkušeností mnoha lidí, svědčí i viktimologické výzkumy, které ukazují, že nejméně třetina populace lidí v České republice se stala obětí nějakého trestného činu (Martinková, 2007 in Scheinost a kol., 2010, s. 15).

Policie ČR pravidelně zveřejňuje statistická data za určité období i na úrovni jednotlivých krajů. Pro ilustraci zde bude uvedeno srovnání hodnot, kterých dosáhla kriminalita na území České republiky od roku 2009 po rok 2013 (viz tabulka č. 2 v příloze). Data z let 2009 až 2012 jsou převzata z internetového portálu Českého statistického úřadu, rok 2013 je přejat z informačního servisu Policie České republiky. Tabulka č. 2 zabývající se jednotlivými druhy trestné činnosti a podílem určitých věkových kategorií, ve kterých bylo zjištěno páchaní trestné činnosti, udává faktický počet deliktů za inkriminované období, což jsou podle tabulky rok 2009, 2010, 2011, 2012 a rok 2013.

V kategorii nezletilých (0 – 14 let) byla nejvíce páchána majetková TČ (trestná činnost). Nejvyšší míry dosáhla v roce 2009 oproti zbývajícím obdobím spolu s násilnou TČ, která svojí incidencí dominuje jako druhá nejčastější. V roce 2013 ovšem 2. místo v pomyslném žebříčku zaujala ostatní obecná TČ na místo násilné TČ. Poté následují mravnostní a hospodářské delikty.

U mladistvých dominuje opět majetková TČ, v závěsu se objevuje ostatní obecná TČ, s výjimkou r. 2012, kdy násilná TČ převyšuje výskyt obecné. Ovšem rok 2009 představuje nejvyšší výskyt násilné TČ oproti zbývajícím obdobím. Rok 2009 a 2010 se vyznačuje tím, že čtvrtým nejčastějším druhem páchané TČ je uváděna hospodářská TČ, zatímco v letech 2011 a 2013 se vyskytuje častěji mravnostní TČ, následuje hospodářská jako nejméně častá ze všech TČ v kategorii mladistvých. V roce 2012 dosahují hospodářská a mravnostní TČ naprosto stejných hodnot.

Na úrovni celkové kriminality za uvedená období se s výrazně nejvyšším podílem umisťují majetkové delikty, pro které byl rok 2009 opět rokem nejvyššího výskytu tohoto druhu TČ oproti následujícím sledovaným obdobím. Rok 2009 byl

mj. i rokem, ve kterém bylo zjištěno nejméně násilné a mravnostní trestné činnosti za sledované období na úrovni celkové kriminality. Velký pokles výskytu zjištěné majetkové TČ byl zaznamenán v r. 2012. Rok 2009 až 2012 byl největší podíl jednotlivých TČ na celkovém objemu kriminality v tomto pořadí: majetková, hospodářská, ostatní obecná, násilná a mravnostní trestná činnost. S výjimkou roku 2013, kde ostatní obecná kriminalita převážila nad hospodářskými trestnými činy. Pro hlubší porozumění dané problematice je rovněž připojen graf č. 1 v příloze, která mapuje hladinu zjištěných a objasněných trestných činů za období 2006 – 2012.

To, že některé hodnoty jednotlivých deliktů kolísají, křivka vývoje kriminality není stabilní, může být mj. způsobeno několika faktory, které do tohoto procesu vstupují. Může jít především o legislativní změny, nové trendy v kriminalitě nebo životní styl populace, jak uvádí náměstek policejního prezidenta pan Kučera. Faktem zůstává, že nejvyšší počet registrované trestné činnosti zaznamenávají hlavní město Praha, Moravskoslezský a Středočeský kraj. Objasněnost trestných činů se pohybuje kolem 40%. Největší podíl na celkové kriminalitě je zastoupen majetkovými delikty, nejvíce škody je však způsobeno hospodářskými delikty, ačkoliv se na celkovém stavu podílejí pouze 9%. Nicméně odpovídají 67% z celkového objemu zjištěné škody a to konkrétně pro rok 2013 (Suchánková, 2014).

4.3.2. *Kriminalita dětí a mladistvých*

O kriminalitě dětí a mladistvých hovoří kapitola speciálně jednak z důvodu specifčnosti této subkategorie pachatelů, jednak také proto, že je to právě věk juvenilní, který je považován za kritický pro vznik kriminálního chování (Fischer, 2006, s. 28). Pro účely této podkapitoly je důležité, že zde budou vymezeny jednotlivé věkové kategorie, které jsou odlišeny od skupiny dospělých v rámci trestně právního řádu. V následujících řádcích bude charakterizována delikvence dětí a dospívajících z pohledu svého vývoje, typických znaků pro páchaní trestné činnosti a dále budou prezentována data studie zabývající se rodinným kontextem.

Podle české právní úpravy nabývá člověk zletilosti dovršením 18 let nebo uzavřením svazku manželského se souhlasem soudu. Za mladistvého je označen ten, kdo dovršil 15 let a nepřekročil 18. rok věku. Dítětem se rozumí osoba mladší 15 let. Jestliže člověk jedná v rozporu se zákonem, u dospělého jde o trestný čin, u mladistvého je takové jednání kvalifikováno jako přečin a u dětí mladších 15 let jde o čin jinak trestný (Mitlöhner, 2006, s. 88).

V současné kriminologii lze nalézt několik akceptovaných závěrů a zjištění o vývoji a průběhu kriminálního chování, která jsou citována ve studii Kazimíra Večerky a kolektivu (2009, s. 115-116) podle A. Piquera, D. Farringtona a A. Blumsteina (2007):

- Počátek kriminálního chování se datuje v rozmezí 8 – 14 let, pro ustávání v páchání trestné činnosti je charakteristické období mezi 20 a 29 lety (ačkoliv malá podskupina pachatelů pokračuje dál).
- Prevalence (převládání) kriminálního chování vrcholí v období pozdní adolescence mezi 15. až 19. rokem.
- Raný věk počátku kriminálního jednání slouží jako prediktor (předpověď) dlouhého trvání kriminální kariéry a spáchání většího množství trestných činů.
- Existuje značná kontinuita v kriminálním chování jedince a antisociálním chování od dětství přes období dospívání do dospělosti.
- Povaha kriminálního chování je více všestranná než specializovaná, především pachatelé násilných činů mají tendenci spáchat trestný čin i v dalších oblastech.
- Trestné činy jsou obvykle prvky komplexnějšího syndromu (antisociálního chování), který do sebe zahrnuje například zneužívání alkoholu, porušování společenských norem v podobě přestupků (řízení vozidla pod vlivem apod.)
- Až do období pozdní adolescence je většina antisociálních činů spáchána ve skupině, od dvaceti let věku a výše je většina trestných činů spáchána individuálně.

- Motivy pro takové jednání se až do doby pozdní adolescence různí, jde o vzrušení, zábavu, východisko z nudy, emocionální důvody nebo jde o jednání sledující nějaký užitek. Poslední motiv se od dvaceti let a výše stává více dominantním.
- Velké části všech zločinů se dopouštějí „chroničtí“ delikventi, jenž tvoří malý zlomek populace a pro které je typický časný počátek takového jednání, vysoká četnost páchání trestných činů a dlouhá kriminální kariéra.

Přiblížení některých aspektů je možné hledat i u Sobotkové (2014) a její studie SAHA nebo u autorů studie *Mládež v kriminologické perspektivě* Večerky a kol. (2009).

Sobotková (2014) cituje data národního informačního centra pro mládež z roku 2011 zabývající se charakteristickými znaky české delikventní mládeže. Pro ni je typické, že trestná činnost je páchána se spolupachateli a ve skupině. Dalším typickým prvkem je velký vliv momentální situace, převažují spíše emoce než rozum. Spouštěčem bývá alkohol nebo jiná návyková látka zvyšující pravděpodobnost agrese a nepřiměřených reakcí. Často schází plánování, dochází k nedostatečné přípravě. Činy jsou páchány s nebyvalou razancí spojené s ničením a devastací. Je rovněž typické, že mezi druhy trestných činů dominují krádeže, odcizují předměty, které zrovna potřebují nebo se jim líbí. Prostředky z činnosti bývají rozdělovány ve skupině (Sobotková, 2014, s. 51).

Sobotková a kol. (2014, s. 116) ve svojí studii SAHA (The Social and Health Assessment) dále zjišťují hojný výskyt některých antisociálních jevů již v rané adolescenci ve věku kolem 12 let. Výstupy studie rovněž dokládají pojetí antisociálního chování jako součásti vývoje v adolescenci. Pozitivní korelace nastala mezi mírou užívání návykových látek a výskytem antisociálního jednání. S narůstající mírou antisociálního chování roste i počet kontaktů s vrstevníky vyznačujícími se zneužíváním návykových látek a delikventním chováním. V jiné studii zase zjišťuje, že tito adolescenti mají ve větší míře zkušenost se šikanou a diskriminací ze strany ostatních dětí. Studie SAHA rovněž podrobila analýze kontext rodiny, o kterém bylo pojednáno výše (Sobotková a kol., 2014, s. 114-115).

Pro účely diplomové práce je uvedena studie K. Večerky, J. Holase, J. Tomáška, S. Diblíkové a Š. Blatníkové (2009, s. 117-126) přínosná především proto, že vyšetřovaná skupina dětí byla rozřazena do „clusterů“ (skupin) na základě rodinného prostředí, ze kterého pocházejí. Kritériem pro výběr zkoumaného vzorku bylo to, zda byla jedinci uložena ochranná nebo ústavní výchova z důvodu poruch chování a tím se nacházel v evidenci OSPODu. Důvodem tedy nebyly přímo poruchy v rodině, alespoň ne primárně, jak vyplývá z pozdějšího výčtu proměnných použitých ve druhé fázi výběru. Vedle znaků, jako léčba na psychiatrii, navštěvování zvláštní školy, záškoláctví, šikana či krádeže, se mezi dalšími proměnnými objevily právě rodinné charakteristiky v podobě výchovného skóru rodiny od předškolního věku do současného věku dítěte, dále emocionální vztah matky k dítěti, míra trestání dítěte matkou, stupeň stability výchovného prostředí, atmosféra v rodině a skór sociálně patologické zátěže v rodině.

Zpracováno bylo celkem 48 kazuistik, přičemž situace probandů zařazených do jednotlivých homogenních podskupin byla srovnávána s odstupem osmi let (1998 – 2006/ 2007). Retrospektivně bylo možné sledovat pouze 42 klientů (z toho 13 dívek).

Autoři zjistili, že tam, kde se jako primární problém v rodinách jeví jejich sociokulturní nedostatečnost (sociálně slabší rodiny), špatná péče či výchovná selhání, nedochází u dětí (s poruchami chování ve školním věku) k dosažení intenzity trestné činnosti. Pouze malá část se potýká s justicí v podobě prohřešků.

Pro děti z funkčních rodin s mnohačetnými problémy, u nichž dominovaly krádeže páchané převážně v partě, bylo charakteristické, že v majetkové trestné činnosti pokračovaly i opakovaně. Po několika lehčích trestech došlo i k nepodmíněným trestům.

Z rodin plných negativních vzorů a sociálních patologií, často silně nestabilních, pocházely děti se sklonem k agresivitě, šikaně, drogovým excesům. Pro tyto děti bylo také charakteristické, že výjimkou nebyla snížená inteligence ani zkušenost s psychiatrickou péčí. Z této skupiny se rekrutoval největší počet pachatelů závažných násilných deliktů. Převážně šlo o loupeže.

Zjištěné okolnosti naznačují, že nejméně problémové děti pocházely z rodin s nižším socioekonomickým statusem, které vykazovaly zanedbávání péče nebo jinak selhávaly ve výchově. Dalším zajímavým faktem je zjištění, že ačkoliv dítě pochází z jinak funkční rodiny, přesto se může vlivem delikventní party dostat na

„šikmou plochu“. Podle výsledků citované studie se jako nejvíce ohrožující vliv jeví u rodičů výskyt sociálních deviací, jako je toxikománie, prostituce, alkoholismus apod. Shrnu-li posledně jmenovanou studii, autoři výzkumu se zabývali rodinnými anamnézami, povahou poruch chování dětí do 15 let a výskytem trestné činnosti ve věku kolem 20 let.

Přesto, že se prezentované typologie dotýkají různých aspektů delikvence, panuje shoda v tom, že přítomnost alkoholu a jiných drog nebývá výjimkou, trestná činnost je páchána ve skupině (ve formě delikventních part), v motivech převažují emoce a užitek. Dalším zajímavým zjištěním je závěr, že raná adolescence (8 – 14 let) je rizikovým obdobím pro vznik delikventního jednání, studie SAHA dokonce identifikuje zvýšený výskyt antisociálního jednání již u dětí ve věku 12 let. Poslední dvě jmenované studie vykázali rizikové faktory, jako je nižší socioekonomický status (který lze spojovat s nezaměstnaností a nižším vzděláním rodičů), selhávání ve výchově (nekonzistentní výchova) či zanedbání péče. Ovšem jako nejvíce rizikové rodiny se jeví ty, které jsou plné negativních vzorů a jsou nositeli závažných sociálně patologických jevů (prostituce, alkoholismus, toxikománie apod.).

4.4. Shrnutí

Odborná literatura uvádí řadu pojmů a jejich členění zabývající se chováním, které není v souladu s morálkou společnosti. Jedno z možných členění nabízí široké spektrum poruch chování v kontinuu různé míry závažnosti vůči nositeli či společnosti, frekvence, intenzity a charakteristik, které se mohou třeba jen vázat k určité vývojové fázi dítěte a mladistvého (vzdor, touha po samostatnosti). Na škále od nejnižší míry závažnosti dominují disociální poruchy chování (lhavost, vzdorovitost, zlovyky), poté asociální poruchy (záškoláctví, úteky apod.) až po vysoce nebezpečné antisociální poruchy chování (kriminalita, delikvence). Projevy mohou mj. souviset s některými anomálními osobnostními charakteristikami, jako jsou neuroticismus, psychopatismus, psychoticismus, sociální nepřizpůsobivost či mentální insuficience.

Sociální řád ve společnosti skrze imperativ normativních systémů zajišťuje pro člověka pocit jistoty, bezpečí a orientace, pro společnost funkčnost a stabilitu. Jestliže norma prezentuje něco, co je ve společnosti běžné, považováno za „normální“, pak deviací se rozumí velmi obecný pojem značící odchylku od této normy v negativním i pozitivním slova smyslu, která ještě nutně nemusí ohrožovat společnost tak, jako fenomény úžeji vymezenými jako sociálně patologické, jež svojí existencí primárně ohrožují společnost jako takovou (prostituce, zneužívání návykových látek včetně alkoholismu a gamblerství, sebevraždnost, vysoká míra nezaměstnanosti apod.).

Mezi tzv. sociálně patologické jevy patří i kriminalita a delikvence, přičemž jde v podstatě o synonyma. Kriminalita označuje souhrn spáchaných trestných činů za určité období. Delikvencí jako obecnějším pojmem se rozumí porušování norem nejen právních, ale také společenských. Proto se v souvislosti s pácháním trestné činnosti dětmi a mládeží užívá pojmu juvenilní delikvence.

Pro juvenilní delikvenci je typické, že kritickým věkem pro vznik kriminality dětí a mladistvých je mezi 8 až 14 lety, někteří udávají konkrétně věk kolem 11 a 12 let. Většinou takové chování ustává mezi 20 a 29 lety, přičemž v tomto věku se páchání trestné činnosti stává záležitostí individuální. Před 20. rokem věku totiž převažuje páchání deliktů ve skupině. Pokud však takové jednání neustane, vzniká menší skupina chronických delikventů, kteří mají na svědomí velkou část spáchaných zločinů. Prevalence vrcholí mezi 15. a 19. rokem.

Dalšími znaky juvenilní delikvence je páčání skutků pod vlivem momentální situace, afektu a návykové látky. Jednají impulzivně, činy se vyznačují menší připraveností, ale o to větší razancí a destruktivitou. Dominuje majetková trestná činnost (nejčastěji krádeže) a násilná. Objevují se nové trendy v kriminalitě dětí a mladistvých jako prostituce, drogová kriminalita, delikventní party, gangy a extremistické skupiny. Bylo zjištěno, že vyšší míra delikvence často úměrně souvisí s vyšší mírou výskytu zneužívání návykových látek, zkušenosti se šikanou či rodinným prostředím, které je plné negativních vzorů a silné sociální patologie na straně rodičů v podobě toxikománie, prostituce či alkoholismu. Jako méně rizikové se pak jeví sociálně slabší rodiny, jejich špatná péče či selhání ve výchově.

Obečními trendy v celkové kriminalitě jsou vzrůst agresivity a tím i brutality skutků. Taktéž se objevují nové druhy trestné činnosti oproti předlistopadové společnosti (např. tzv. kriminalita bílých límečků apod.) U dospělých dominuje majetková a hospodářská trestná činnost. Mezi regiony s nejvyšší kriminalitou na úrovni ČR patří Praha, Moravskoslezský a Středočeský kraj. Objasněnost trestných činů se pohybuje kolem 40%. Křivka kriminality není stabilní, což je způsobeno mj. změnami v legislativě – tj. v právním ukotvení řádu a měnícími se trendy v životním způsobu obyvatel.

II. Praktická část

Poslední kapitola představuje praktickou část diplomové práce. Kapitola je rozdělena do několika podkapitol, které se jednotlivě zabývají teoretickým zpracováním výzkumného šetření, popsány budou rovněž cíle a hypotézy výzkumného problému. Další podkapitola je věnována analýze, dále vyhodnocení a interpretaci získaných dat. Kapitulu uzavírá část věnovaná diskuzi, kde dochází ke konfrontaci hypotéz se získanými výsledky výzkumného šetření.

5. Výzkumné šetření

V této poslední kapitole představující praktickou část diplomové práce se budu zabývat zvolenými metodami výzkumného šetření a jejich zdůvodněním. Teoreticky bude představena realizace výzkumného šetření, zkoumaný vzorek, výzkumný problém, formulace hypotéz a výzkumné cíle. Kapitola je uzavřena diskuzí. V diskuzi budou konfrontovány údaje získané prostřednictvím dotazníkového šetření spolu s tvrzeními odborných pramenů, které se staly podkladem pro tvorbu hypotéz.

Jako metoda zkoumání byla zvolena kvantitativní metoda realizovaná prostřednictvím dotazníkového šetření. Důvodem je cílová skupina respondentů jako rezidentů justičních zařízení, k nimž mi nebyl umožněn přístup za účelem realizace jiných metod zkoumání, jako je například rozhovor či pozorování.

Kvantitativní metoda zkoumání předpokládá v první řadě formulaci výzkumného problému a hypotéz, poté realizaci výzkumu – v tomto případě výzkumného šetření. Hypotézou se míní jistý vědecký předpoklad. Je tvrzením, kterým vyvracíme nebo potvrzujeme vztah mezi dvěma proměnnými, které lze testovat za předpokladu, že proměnné jsou měřitelné nebo je lze zařadit do kategorií (Gavora, 2000).

Dotazníkové šetření je nejčastěji užitou metodou zjišťování informací v případě hromadného sběru údajů. Tímto způsobem lze získat velké množství informací při malé časové investici a lze zároveň brát zřetel na zachování anonymity respondenta (Gavora, 2000). Jelikož jsem se nesetkala s vhodným standardizovaným dotazníkem, který by zahrnoval vhodné otázky pro toto šetření, sestavila jsem na základě studia podkladů pro tvorbu hypotéz dotazník nestandardizovaný.

5.1. Teoretické zpracování výzkumného šetření

Použitý nestandardizovaný dotazník – viz příloha A – se skládá z 20 otázek a 4 doplňkových, které nejsou očíslovány. Tyto doplňkové otázky zjišťují data jako věk, pohlaví a recidivu. Poslední otázka je jako jediná z celé baterie otázek otevřená. Zjišťuje, jak respondent subjektivně vnímá kvality v rodině, kterých měl nejen nedostatek, nýbrž i čeho se mu dostávalo více, čímž byl nabídnut širší prostor pro zaznamenání odpovědí, než jak tomu je u zbývajících položek v baterii, které jsou převážně uzavřené a polouzavřené s možností využít kolonku tzv. „jiné“ pro nabídnutí svojí alternativní odpovědi, když nabídka možných odpovědí

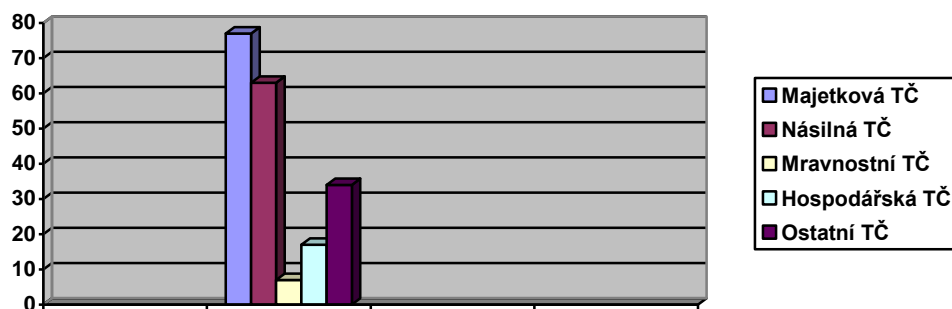
respondentovi nevyhovovala. Otázky byly sestaveny na základě studia odborných pramenů mapujících rodinné struktury na základě jejich patologie. V první řadě šlo o následující oblasti: forma rodinného soužití, ekonomické postavení rodiny, výskyt syndromu CAN, míra a kvalita zájmu, péče, výchovy a citové sounáležitosti v rodině a její atmosféra, sociálně-patologické jevy v rodině v podobě kriminality, zneužívání návykových látek, nezaměstnanosti, domácího násilí a výskytu případných duševních poruch v rodině.

Cílem a potenciálem dotazníku bylo pouze poukázat na rozdíly v četnosti subjektivně vnímaných událostí v rodině mezi dvěma cílovými skupinami respondentů, kteří byli zahrnuti do výzkumného vzorku na základě svého věku 15 let a výše z důvodu trestní odpovědnosti a za podmínky, že jsou/ nejsou ve výkonu trestu – tj. jsou/ nejsou pravomocně shledáni vinnými či mají/ nemají zkušenost s přestoupením zákona. V dotazníku byly pro jistotu specifikovány některé výrazy tak, aby se co nejvíce zvýšila pravděpodobnost, že respondenti dotazům porozumí a tím se eliminují některé proměnné, které mohou výstup dotazníku negativně ovlivnit. Otázka zabývající se pozorností a zájmem v rodině zůstala záměrně nespecifikována z důvodu zkoumání toho, jak každý vnímá uvedenou kvalitu ze svého pohledu.

Výběr respondentů běžné populace byl náhodný a výběr respondentů vězeňské populace závisel na ochotě a dobrém zájmu vězeňské služby – resp. vychovatelů (speciálních pedagogů apod.), kteří spolupracovali při distribuci dotazníků ve věznicích ve Stráži pod Ralskem, v Rýnovicích, Valdicích a Pardubicích. Byla rovněž oslovena i věznice Světlá nad Sázavou, kde jsem byla písemně vyrozuměna, že mojí prosbě o spolupráci nemohou vyhovět z personálních důvodů. Výběr vězeňské populace sestával výhradně z mužů v počtu 176 respondentů, ovšem 5 dotazníků muselo být vyřazeno z důvodu nedostatečného počtu odpovědí a z důvodu zkušenosti pouze s ústavní péčí na straně 2 respondentů. Důvody, proč byly některé dotazníky vyplněné pouze částečně či vůbec, mi nebyly sděleny. Výběr kontrolní skupiny byl složen ze 164 respondentů, kde elektronická forma sběru představovala návratnost 100%.

Průměrný věk osob ve výkonu trestu bylo 33,8 let a průměrný věk kontrolní skupiny bylo 27,4 let. U osob ve výkonu trestu byla rovněž zjišťována recidiva a druh trestné činnosti, kterou spáchali. Další dělení do kohort na základě těchto kritérií jsem shledala jako neúčelné z důvodů násobné zkušenosti některých odsouzených s více druhy trestné činnosti (majetková, násilná etc.) a tím nemožnosti jejich přesného zařazení a z důvodu nízkého počtu aktuálně nerecidivujících.

Graf č. 2 Druhy trestné činnosti

Svoji recidivu uvedlo 88 dotázaných, 61 vykonávalo trest poprvé a 22 respondentů na tento dotaz z neznámých důvodů neodpovědělo. Z grafu č. 2 v seznamu příloh je patrné, která trestná činnost vykazovala nejvyšší podíl, přičemž nejčastěji byla uváděna majetková, poté násilná, ostatní obecná, hospodářská a nejméně často byla uváděna mravnostní kriminalita. Respondenti zařadili mezi ostatní trestné činy jako nejčastější např. nedovolenou výrobu a držení omamných a psychotropních látek a jedů (v dotazníku často uváděno pod zkratkou OPL), zanedbání povinné výživy, dále maření úředního rozhodnutí, usmrcení z nedbalosti apod.

Sběr informací probíhal hromadně od 26. listopadu 2014 do 15. února 2015. Ručně vyplněné dotazníky byly vždy vyzvednuty po domluvě se zaměstnanci věznic, vzorek respondentů představovaný kontrolní skupinou byl hromadně osloven prostřednictvím sociálních sítí, na nichž byl umístěn odkaz k elektronické verzi dotazníku, která byla naprosto totožná s verzí určenou pro osoby ve výkonu trestu. Jako autor výzkumného šetření se mohu pouze domnívat či spoléhat na to, že data byla vyplněna pravdivě.

5.2. Cíle a hypotézy výzkumného šetření

Cílem výzkumného problému je zjistit, zda lze prokázat statisticky významné souvislosti mezi určitými jevy v rodinách a delikvencí a jak jsou tyto jevy zastoupeny ve vězeňské populaci v České republice na úrovni několika mikroregionů Libereckého, Královéhradeckého a Pardubického kraje s výjimkou vazebních věznic.

Hypotézy byly zformulovány na základě odborných publikací, které budou představeny blíže v části diskuze výstupů.

5.2.1. Hypotézy hlavní

H1: Pachatelé trestných činů většinou pocházejí z rozvrácených rodin.

H1-0: Mezi delikvencí a formou rodinného soužití neexistuje statisticky významná souvislost.

H1-A: Mezi delikvencí a formou rodinného soužití existuje statisticky významná souvislost.

H2: Pachatelé trestných činů většinou pocházejí z rodin s nižším socioekonomickým statusem.

H2-0: Mezi delikvencí a socioekonomickým standardem původního prostředí neexistuje statisticky významná souvislost.

H2-A: Mezi delikvencí a socioekonomickým standardem původního prostředí existuje statisticky významná souvislost.

H3: Pachatelé trestných činů mají většinou zkušenost s některou z forem syndromu CAN.

H3-0: Mezi delikvencí a zkušeností s některou z forem syndromu CAN neexistuje statisticky významná souvislost.

H3-A: Mezi delikvencí a zkušeností s některou z forem syndromu CAN existuje statisticky významná souvislost.

H4: Pachatelé trestných činů se většinou považují za nechtěné a neočekávané děti svých rodičů

H5: Pachatelé trestných činů se většinou setkávali s nedostatkem zájmu a pozornosti o jejich osobu v jejich původním prostředí.

H6: Nad pachateli trestných činů a jejich aktivitami byl většinou vykonáván nedostatečný dohled.

H7: Pachatelé trestných činů se většinou setkávají s některými sociálně patologickými jevy ve svých původních prostředích.

H7-0: Mezi delikvencí a zkušeností se sociálně patologickými jevy v rodině neexistuje statisticky významná souvislost.

H7-A: Mezi delikvencí a zkušeností se sociálně patologickými jevy v rodině existuje statisticky významná souvislost.

H8: Pachatelé trestných činů se většinou setkávají s větší nekonzistencí ve výchově ze strany rodičů či jiných pečujících osob.

H9: Pachatelé trestných činů jsou většinou více fyzicky trestáni.

H9-0: Mezi delikvencí a mírou fyzického trestání neexistuje statisticky významná souvislost.

H9-A: Mezi delikvencí a mírou fyzického trestání existuje statisticky významná souvislost.

H10: Pachatelé trestných činů se většinou setkávají s nepříznivou atmosférou ve svém původním prostředí.

H10-0: Mezi delikvencí a druhem atmosféry v původním prostředí neexistuje statisticky významná souvislost.

H10-A: Mezi delikvencí a druhem atmosféry v původním prostředí existuje statisticky významná souvislost.

H11: Pachatelé trestných činů vyrůstají častěji s matkou, která se jako rodič chová více láskyplně než otec.

5.2.2. *Hypotézy vedlejší*

H1.1: Pachatelé trestných činů většinou pocházejí z neúplných rodin.

H1.2: Více než polovina odsouzených ztratila úplný domov v důsledku rozvodu (rozluky) rodičů.

H1.3: Méně než polovina odsouzených ztratila úplný domov v důsledku smrti rodiče.

H1.4: Více než polovina odsouzených ztratila úplný domov před 11. rokem věku.

H2.1: Více než polovina odsouzených uvede, že spíše pracoval jeden z rodičů.

H2.2: Méně než polovina odsouzených uvede, že spíše nepracoval ani jeden z rodičů.

H3.1: Více než polovina odsouzených uvede, že byla v období dětství psychicky týrána.

H3.2: Více než polovina odsouzených uvede, že byla v období dětství fyzicky týrána.

H3.3: Více než polovina odsouzených uvede, že byla v období dětství opakovaně zanedbávána.

H3.4: Méně než polovina odsouzených uvede, že byla v období dětství sexuálně zneužita někým z rodiny.

H7.1: Více než polovina odsouzených uvede, že někdo z rodiny byl ve výkonu trestu.

H7.2: Více než polovina odsouzených uvede, že někdo z rodiny užíval drogy.

H7.3: Méně než polovina odsouzených uvede, že byla jako dítě či dospívající svědkem domácího násilí mezi členy rodiny.

H10.1: Původní prostředí pachatelů trestných činů se většinou vyznačuje častými konflikty v rodině.

H10.2: Původní prostředí pachatelů trestných činů se většinou vyznačuje chladnou až odosobněnou atmosférou v rodině.

5.3. Analýza získaných dat

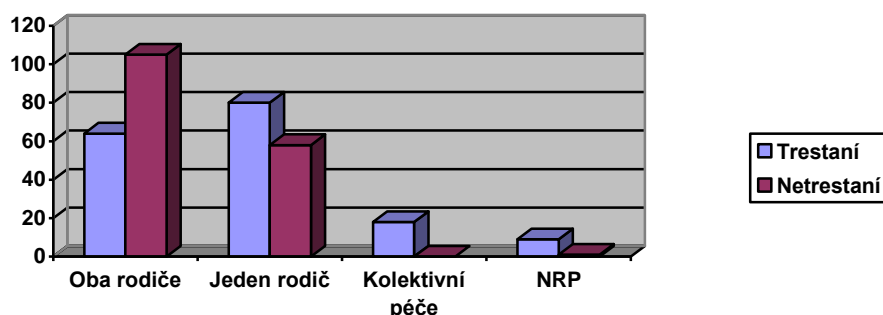
V této části práce bude prezentován výstup dotazníkového šetření za pomoci grafů, které znázorňují počty odpovědí, které budou následně v textu vyjádřeny v procentech.

5.3.1. Formy rodinného soužití

Tato oblast je formulována výzkumným problémem, zda existuje souvislost mezi delikvencí a formou rodinného soužití v podobě rodiny úplné a neúplné (ztráta úplného domova v důsledku rozluky, rozchodu či smrti rodičů), bipolární rodina (kdy jeden z rodičů i přes „rozpad“ domova zůstává stále zainteresovaný ve výchově dítěte) nebyla v dotazníku zkoumána z důvodu nutnosti omezit baterii výzkumných otázek. Formy rodinného soužití byly dále zformulovány rovněž náhradní rodinnou péčí (pěstounské či adoptivní rodiny, kam patřila i položka péče příbuzných). Formy se rovněž vztahují i ke kolektivní péči o dítě vyjádřené odpověďmi respondentů v podobě pobytu v zařízeních ústavní péče a v zařízeních pro děti vyžadujících

okamžitou pomoc (viz Klokánky a SOS dětské vesničky apod.). Zmíněnou výzkumnou oblastí se v dotazníku zabývají otázky č. 1 a 2.

Graf č. 3 Formy rodinného soužití

Z grafu č. 3 vyplývá, že 37,4 % všech osob ve výkonu trestu vyrůstalo s oběma rodiči stejně jako 64 % osob v kontrolní skupině (tj. v běžné populaci bez zkušenosti s přestoupením zákona). S jedním z rodičů (nejčastěji šlo o matku) vyrůstalo 46,8 % trestaných a 35,4 % netrestaných osob, přičemž někteří z respondentů svoji odpověď doplnilo ještě o informaci, že poté žili rovněž i s nevlastním rodičem. Zkušenost s kolektivní péčí (DD, DD se školou, výchovný ústav, kojenecký ústav či zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc – viz FOD Klokánek nebo SOS dětské vesničky) mělo 10,5 % odsouzených. Nikdo z respondentů v kontrolní skupině neuvedl zkušenost s kolektivní péčí. Náhradní rodinnou péčí (péče příbuzných, adoptivní rodiče, pěstouni) uvedlo 5,3 % odsouzených a 0,6 % osob na svobodě.

Bylo rovněž zjištěno, že pouze 37,4 % osob v TOS pochází z úplných rodin, zatímco 62,6 % pochází z rodin neúplných nebo má zkušenost s ústavní péčí či NRP. Z tohoto podílu osob dále vyplynulo, že 81,25 % osob v TOS zažilo rozpad rodiny v důsledku rozluky rodičů a pouze v 18,75 % případů šlo o rozpad rodiny v důsledku smrti rodiče nebo rodičů.

Průměrný věk delikventů, kteří zažili rozpad rodiny z důvodu rozvodu nebo rozchodu svých rodičů, bylo 8,8 let a průměrný věk při ztrátě někoho z rodičů z důvodu smrti bylo 13,5 let. Pro větší přesnost v případě rozvodu nebo rozchodu (tj. rozluky) byl vypočten modus 4 roky (střed) a medián 7 let (střed) při S (standartní směrodatné odchylce) 6,46 a V (variačním koeficientu) 75,35%. V případě smrti jednoho nebo obou rodičů byl vypočten modus a medián na úrovni 8 let věku dětí, kdy ke ztrátě úplné rodiny došlo při S=10,75 a V=69,37%.

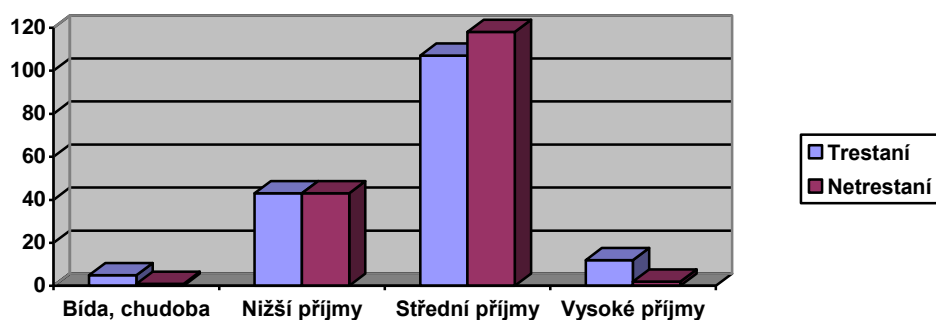
Pro ověření hlavní hypotézy H1 bylo zvoleno testové kritérium chí kvadrát, výpočet byl zaznamenán v kontingenční tabulce, přičemž byly formulovány pracovní hypotézy a následně ověřovány na 0,01 hladině významnosti při zachování $f = 3$, čímž bylo vypočteno $\chi^2 = 37,72419 > 11,341$. Na základě tohoto výpočtu byla přijata tzv. alternativní hypotéza H1-A: Mezi delikvencí a formou rodinného soužití existuje statisticky významná souvislost, čímž byla ověřena hypotéza H1 a vyhodnocena jako platná.

Na základě výpočtů byly rovněž potvrzeny vedlejší hypotézy H1.1 – H1.3. Hypotézu H1.4 rovněž přijímám za platnou na základě výpočtu hodnot modusu a mediánu.

5.3.2. Socioekonomický status rodiny

Oblast zajištění rodin byla zformulována výzkumným problémem, zda mezi pachateli trestné činnosti je procentuálně vyšší zastoupení těch jedinců, kteří pocházejí z rodin s nižším sociálně ekonomickým statusem. Respondenti byli roztrženi do dvou skupin na základě svých odpovědí. Do skupiny rodin s nižší úrovní živobytí byli rozřazeni ti respondenti, kteří jako svoji odpověď zvolili bídu, chudobu a nižší příjmy, druhá skupina se vyznačovala zbývajícími odpověďmi jako střední a vysoké příjmy. O zpřesnění důvodu tohoto jevu, byla zařazena kategorie zkoumající zaměstnanost rodičů. Oblast byla zformulována v dotazníku otázkami č. 3 a 4.

Graf č. 4 Socioekonomický status rodiny

Graf č. 4 znázorňuje socioekonomickou strukturu rodin, z nichž pocházejí osoby ve výkonu trestu. Opět jsou zde připojena data kontrolní skupiny náhodného výběru, která údaje pouze doplňuje. Jako svoji rodinu žijící spíše v bídě a chudobě označilo 2,9% odsouzených a 0,6% lidí z běžné populace. Podílem 25,2% odsouzených a 26,2% osob z kontrolní skupiny uvedlo, že původní rodina dosahovala nižších příjmů, oproti tomu 62,6% odsouzených a 71,95% osob z kontrolní skupiny označila svoji rodinu jako středně-příjmovou. Překvapivě 7,02% odsouzených uvedlo, že pochází z rodin s vysokými příjmy. Pouze 1,2% osob z kontrolní skupiny označilo svoji původní rodinu za vysoko-příjmovou.

K této položce se rovněž vázala otázka zaměstnanosti jejich rodičů, přičemž bylo zjištěno, že rodiče odsouzených ve 88,9% případů pracovalo, u 5,3% spíše nikoliv a u 5,8% pracoval spíše jeden z rodičů. U kontrolní skupiny pracovali rodiče u 96,3%, u 3,7% spíše jeden z rodičů. Nikdo z kontrolní skupiny neuvedl, že by rodiče nepracovali.

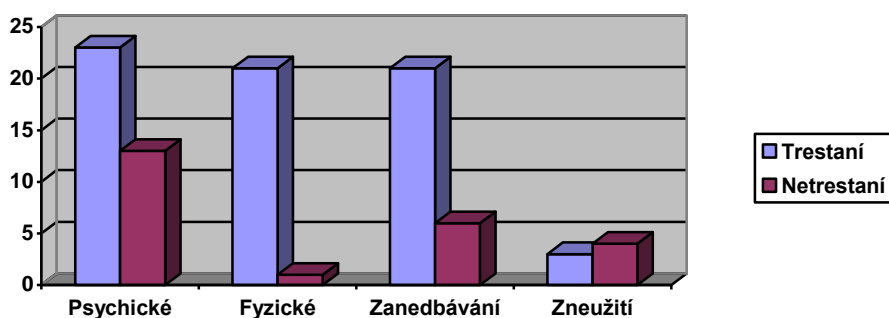
Na základě zjištěných údajů byl pomocí testového kritéria chí kvadrát vypočítán při zachování třech stupňů volnosti ($f = 3$) $\chi^2 = 10,32096 < 11,341$ na hladině 0,01 významnosti, čímž nepřijímám hypotézu H2 za platnou. Jako platnou přijímám pouze vedlejší hypotézu H2.2 s tím, že méně jak polovina odsouzených uvedla, že nepracoval ani jeden z rodičů. Hypotéza H2.1 se nepotvrdila.

5.3.3. *Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte*

Výzkumný problém byl zde formulován otázkou, zda existuje nějaká významná souvislost mezi delikvencí a zkušeností s některou z forem syndromu CAN (tj. s týráním, zneužíváním a zanedbáváním) v anamnézách respondentů a zda jsou tyto jevy více četnostně zastoupeny na straně vězeňské populace. Těmto oblastem se věnovaly otázky č. 5, 6, 7 a otázka č. 10. Přičemž bylo rozlišeno týrání jako psychické a fyzické za podmínek dlouhodobosti (slovo časté v dotazníku) a za podmínek opakovanosti (opakovaně) stejně jako u zanedbávání. U zkušenosti se sexuálním zneužitím nebylo nutné splnění předchozích podmínek.

Dalším předpokladem výzkumných otázek byla četnost jejich výskytu v zastoupení tzv. vězeňské populace. Otázky poukazovaly především na subjektivní vnímání situace v rodině tím, zda si to respondenti myslí, že tomuto popisu odpovídají reálné situace, které ve svém původním prostředí zažívali. Není totiž možné tímto všeobecným a nestandardizovaným dotazníkem doložit objektivní znaky tohoto jevu v jednotlivých rodinách respondentů. Vychází pouze ze zkušenosti respondentů a jejich zhodnocení na základě blíže popsanych znaků pod otázkou.

Graf č. 5 Týrání, zneužívání a zanedbávání

Na dotaz, zda se respondenti setkali s některou z forem tzv. syndromu CAN (child abuse and neglect) – tj. zažili v období dětství týrání, zneužívání či zanedbávání (pozn.: psychické týrání de facto doprovází všechny uvedené formy), odpovídali respondenti následujícím způsobem: 13,45% odsouzených bylo psychicky týráno, podílem 84,79% z celkového počtu odsouzených odpovědělo, že nikoliv a 1,75% svoji situaci zhodnotilo, že k tomu docházelo někdy, chvilkami či občas.

U kontrolní skupiny takto odpovědělo 7,93%, že šlo o psychické týrání. Podílem 87,80% osob se domnívá, že tuto zkušenost nezažilo a 4,29% uvedlo, že někdy k tomu došlo, když se rodiče rozváděli nebo když otec ještě setrval ve společné domácnosti.

Fyzické týrání uvedlo 12,28% odsouzených, dále 85,38% takové chování ve svém původním prostředí nezažilo a 2,34% se domnívá, že bylo někdy fyzicky týráno. Podle výpovědí respondentů šlo o facky za průšvihy apod., nebývalo tomu tak pravidelně.

Pouze 0,61% osob z kontrolní skupiny odpovědělo, že bylo fyzicky týráno. Podílem 99,39% se domnívá, že nikoliv. Další alternativní odpověď (tzv. kolonku pro svoji odpověď) nikdo z kontrolní skupiny nenabídl.

Se zanedbáváním se v období dětství setkala 12,28% odsouzených stejně jako s fyzickým týráním, 84,79% odpovědělo, že nebylo v období dětství zanedbáváno, dále 2,92% uvedlo, že se tak stávalo někdy. Jedním z uvedených důvodů bylo pracovní vytížení matky, s čímž se pojil nedostatek času, který by mohla věnovat péči o dítě/ děti. Dalším vysvětlením bylo, že se tak nedělo úmyslně, další podrobnosti nebyly již specifikovány.

Z celkového počtu respondentů představujících kontrolní skupinu se setkala se zanedbáváním celkem 3,66% lidí z běžné populace. Podílem 95,73% se s tímto druhem jednání ze strany pečujících nesetkala a 0,61% respondentů vysvětlilo, že se tak dělo ze strany otce.

Svoji zkušenost se sexuálním zneužitím uvedlo 1,75% odsouzených, 98,25% odpovědělo, že se s tím ve svém původním prostředí nesetkala. Z celkového počtu odpovědí uvedlo celkem 2,44% lidí z běžné populace, že zažilo sexuální zneužití v rodině, oproti tomu 97,56% odpovědělo, že nikoliv.

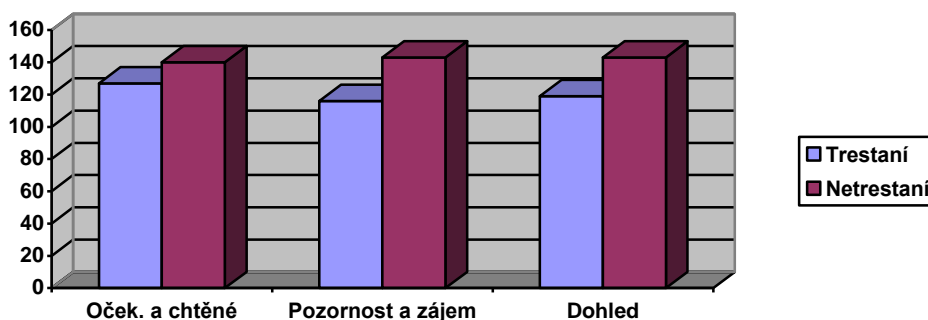
V souvislosti s hledáním významného vztahu mezi výše uvedenými jevy na úrovni zkoumání forem syndromu CAN a jeho výskytu ve vězeňské a nevězeňské populaci bylo zvoleno testové kritérium chí kvadrát a jeho aplikace prostřednictvím kontingenční tabulky, přičemž po zapsání uvedených dat vyplynulo, že při zachování devíti stupňů volnosti ($f = 9$) bylo ověřeno $\chi^2 = 32,22493 > 21,666$ na hladině významnosti 0,01, čímž byla potvrzena platnost hypotézy H3.

Vedlejší hypotézy H3.1 – H3.3 nelze potvrdit, protože tuto skutečnost nepotvrdilo více jak 50% respondentů na straně tzv. vězeňské populace. Hypotézu H3.4 lze potvrdit, protože tak uvedlo méně než polovina odsouzených. Na základě uvedených výstupů se však lze domnívat, že s psychickým a fyzickým týráním včetně zanedbávání se častěji setkávali ve svém původním prostředí právě odsouzení s výjimkou sexuálního zneužití, které bylo nepatrně častěji uvedeno na straně respondentů z kontrolní skupiny.

5.3.4. Zájem a péče

Oblast zájmu a péče je zde formulována výzkumným problémem zahrnujícím několik otázek vztahujících se k tomu, zda se delikventi (pachatelé trestných činů) považují za chtěné a očekávané děti svými rodiči, zda jim byl věnován dostatek zájmu a pozornosti a zda byl nad nimi vykonáván dostatečný dohled. Jednotlivé subkategorie jsou zformulovány otázkami č. 8, 9 a 11. Položené otázky opět akcentují subjektivní hledisko – resp. individuální prožívání dané situace v rodině vyvolané různými potřebami individuů a na to navazující různou míru uspokojování těchto zejména emocionálních potřeb. Níže kvantifikované hodnoty jsou spíše orientační a slouží pro komparaci s hodnotami získanými sběrem informací z náhodného vzorku osob z běžné populace představující kontrolní skupinu pro vzorek respondentů z vězeňského prostředí.

Graf č. 6 Zájem a péče

Očekávanými a chtěnými dětmi se cítí být 74,27% z celkového počtu odsouzených oproti 14,62%, kteří uvedli, že to vnímají naopak. Podílem 11,11% uvedlo, že neví.

Z kontrolního vzorku se jako chtěné a očekávané děti, na jejichž příchod se matka těšila, cítí být 85,37%, dále 6,71% se takto necítí a 7,93% uvedlo, že nebyli sice plánovanými, ale posléze byli chtěnými dětmi.

Pozornosti a zájmu se podle svých odpovědí těšilo doma 67,84% odsouzených, 24,56% se domnívá, že jim nebyl věnován dostatek zájmu a pozornosti ze strany pečujících osob. Podílem 7,6% odsouzených zvolilo tzv. alternativní odpověď, ve které uváděli např. spíše zájem ze strany babičky, že se jim zájmu a pozornosti dostávalo spíše méně nebo přiměřeně, nebo že se zájmu a pozornosti jejich osobě dostávalo do doby, než se narodil bratr. Někteří respondenti označili sebe jako za

toho, kdo se choval vůči rodičům spíše odtažitě. Další odpovědí bylo poukázání na zájem rodičů spíše o práci.

Respondenti kontrolního vzorku v celkovém podílu 87,2% uvedlo, že se jim dostávalo dostatek zájmu a pozornosti, 8,54% odpovědělo, že nikoliv. Podílem 4,27% osob zvolilo kolonku „jiné“, aby nabídlo svoji odpověď s vysvětlením, že šlo o ekonomické důvody, kdy se rodiče snažili živit početnou rodinu, a tak nezbývalo tolik času, nešlo o úmysl. Mezi další odpovědi patřila vysvětlení, že více zájmu a pozornosti se dostávalo ze strany matky nebo střídavě nebo že se tak nedělo podle představ respondenta.

Dostatečným dohledem se podle nabídnutých odpovědí vyznačovala výchova 69,59% z celkového počtu odsouzených, dále 30,41% odsouzených uvedlo, že se setkala s nedostatečným dohledem nad svojí činností.

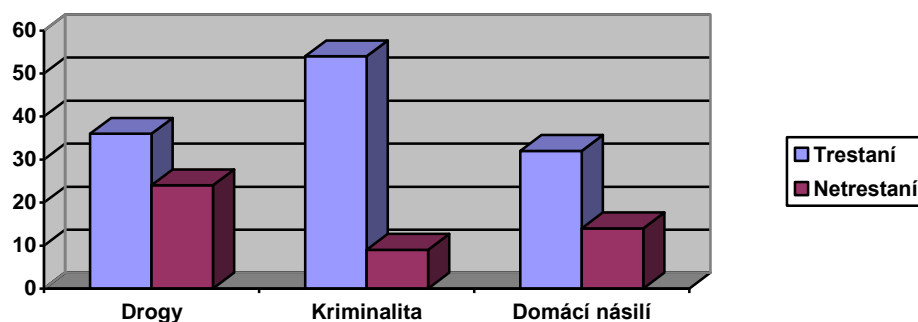
Větším podílem z celkového počtu kontrolního vzorku, než jak tomu bylo u odsouzených, se s dostatečným dohledem setkalo 87,2%, 12,8% uvedlo, že nikoliv.

Ze zjištěného výstupu vyplývá, že nebyla splněna podmínka nadpoloviční většiny u jednotlivých kategorií, tudíž nelze potvrdit tvrzení hlavních hypotéz H4, H5 a H6. Lze si však všimnout, že ve srovnání s kontrolním vzorkem jsou to právě odsouzení, kteří vyjádřili častěji subjektivní pocity nedostatku ve spojení s postojem nadcházejících matek, zájmem, pozorností a dohledem.

5.3.5. *Sociálně patologické jevy v rodině*

Následující oblast je shrnuta ve výzkumném problému, zda lze zaznamenat nějaké významné souvislosti mezi počtem delikventů a výskytem sociálně patologických jevů vyjádřených incidencí kriminality, užívání drog a domácího násilí mezi členy rodiny. Tento výzkumný problém je blíže analyzován procentuálním zastoupením jednotlivých jevů a jejich komparací s kontrolní skupinou s tím, zda bude jejich četnost stoupat v rodinách respondentů na straně odsouzených. Výzkumné otázky jsou formulovány otázkami č. 12, 15 a 17.

Graf č. 7 Sociálně patologické jevy

Zkušenost s tím, že někdo v rodině užíval drogy, uvedlo 21,05% odsouzených. Přičemž nejčastěji šlo o zneužívání látek v následujícím pořadí od nejčastější v podobě alkoholu, pervitinu, heroinu a marihuany. Toluén byl zmíněn pouze výjimečně. Tím, kdo v rodině nejčastěji zneužíval návykové či jiné psychotropní látky, byli otec (nejčastěji alkohol) a dále sourozenci – bratr (nejčastěji pervitin). Matka nebo sestra byly zmíněny pouze ojediněle. Podílem 78,95% odsouzených odpovědělo, že nikdo z rodiny drogy neužíval.

Výstupy u kontrolního vzorku hovoří o 14,63%, kteří uvedli, že někdo z rodiny drogy užíval. Nejčastěji šlo o alkohol a marihuanu, méně často pak o pervitin a prášky (Neurol apod.). Z rodinných příslušníků byl zmíněn otec v souvislosti s alkoholem – stejně jako strýc a nevlastní otec a dále sestra (marihuana), nicméně nešlo o nijak významné zastoupení ani jedné ze skupin vzhledem k jejich četnostem.

V případech kriminality zastoupené rodinnými příslušníky jednotlivých odsouzených šlo o 31,58%, kteří vypověděli, že někdo z rodiny byl ve výkonu trestu. Nejčastěji uváděným členem rodiny, kdo se ocitl ve výkonu trestu, byl otec a poté bratr (starší bratr). Méně často pak matka, děda, strýc, teta, nevlastní otec, nevlastní bratr či bratranec. Ve čtyřech případech šlo o politické vězně (otec 1x, matka 1x a děda 2x). Podílem 63,74% uvedlo, že nikoliv a 4,68% nevědí.

V menším zastoupení pak tuto zkušenost s kriminalitou uvedlo 5,49% osob z běžné populace, kdy nejčastěji šlo o otce, strýce, dědu a mladšího bratra. Ve dvou případech se jednalo o politické vězně (otec a děda). Dále 93,9% uvedlo, že nikdo z rodiny nebyl ve výkonu trestu a 0,61% neví.

Zkušenost s domácím násilím u rodinných příslušníků uvedlo 18,71% odsouzených s tím, že nejčastěji šlo o fyzické násilí ze strany otce vůči matce, méně často pak o násilí ze strany dalších partnerů matky (tj. nevlastního otce dítěte nebo dětí). V jednom případě šlo o násilí ze strany bratra vůči matce, ve dvou případech šlo o napadání dětí otcem a nevlastním otcem, které mělo podobu bití a dušení. Podílem 79,93% odsouzených uvedlo, že tuto zkušenost nemá a 1,75% zvolilo možnost „jiné“ bez uvedení bližšího vysvětlení.

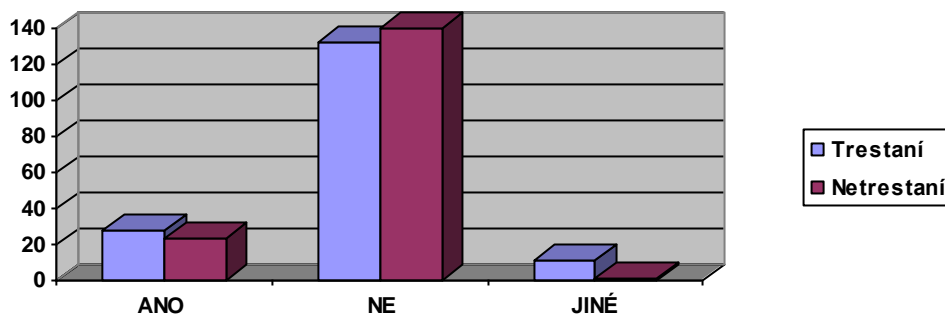
V zastoupení 8,54% dotázaných respondentů z běžné populace uvedlo svoji zkušenost s domácím násilím. Na rozdíl od odsouzených činili tyto respondenti rozdíl mezi jednotlivými druhy násilí pojmenováním fyzické nebo psychické násilí. Nejčastěji šlo o fyzické násilí ze strany otce vůči matce, pak o psychické násilí na matce. V jednom případě bylo zmíněno, že otec napadal matku, děti i prarodiče. Zmíněn byl rovněž případ, kdy matka bila dítě nebo kdy matka reagovala agresivně na otce a ten poté reagoval surově, což vyprovokovalo syna k boji s otcem. Podílem 90,85% odpovědělo, že se s násilím, jež by splňovalo podmínky domácího násilí (uvedené v textu dotazníku), nesetkalo. V zastoupení 0,61% odpovědělo, že docházelo k častým hádkám a konfliktům, přičemž někdy docházelo k agresivnímu chování otce vůči matce.

Jako testové kritérium pro hypotézu H7 byl zvolen chí kvadrát, který byl spočítán $\chi^2 = 18,52253 > 16,812$ při $f = 6$ na hladině významnosti 0,01, čímž hypotézu H7 přijímám za platnou. Vedlejší hypotézy vyjádřené H7.1 a H7.2 nebyly vzhledem k získaným údajům vyjádřeny v procentech potvrzeny. Hypotéza H7.3 byla potvrzena na základě zjištěných údajů.

5.3.6. *Míra konzistence a trestání ve výchově*

Výzkumnými problémy jsou v této oblasti formulovány otázkami, zda se pachatelé trestných činů setkávají častěji s jistou mírou nekonzistence ve výchově ze strany rodiny či jiných pečujících a zda existuje nějaký vztah mezi delikvencí a mírou fyzického trestání. Těmito aspekty ve výchově se zabývaly otázky č. 13 a 20.

Graf č. 8 Konzistentní výchova

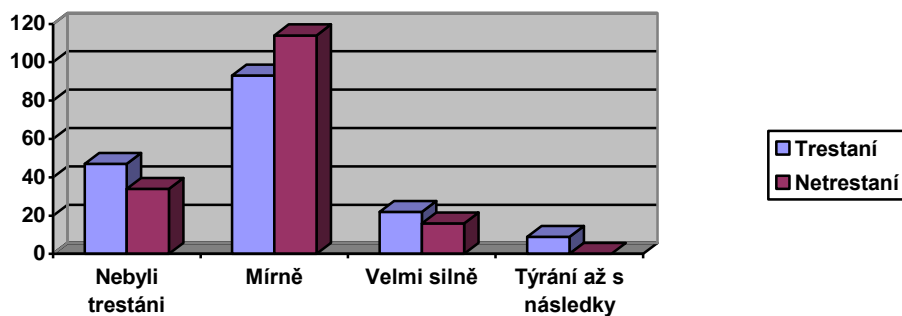

Z výše uvedeného grafu vyplývá, že 16,73% odsouzených se setkávalo ve výchově ze strany pečujících osob s nekonzistentní výchovou, oproti tomu 77,19% odpovědělo, že nikoliv. Podílem 6,43% osob se vyjádřilo, buď že nevědí, nebo k tomu docházelo někdy.

Celkem 14,02% osob z kontrolní skupiny odpovědělo, že se setkávalo s nekonzistentní výchovou, 85,37% uvedlo, že nikoliv. Podílem 0,61% dotázaných se vyjádřilo, že neví.

Z grafického znázornění je patrné, že mezi odsouzenými a lidmi z kontrolní skupiny existují jen nepatrné rozdíly v postojích vůči tomu, jak vnímali výchovu ze strany pečujících v tom smyslu, zda byla pro ně tzv. nekonzistentní – tj. chování pečujících bylo pro ně nečitelné nebo jinak nevyzpytatelné s tím, že reakce pečujících na prohřešky dětí závisela např. spíše na momentální náladě apod. Jelikož nebyla splněna podmínka nadpoloviční většiny v tomto případě, nelze přijmout hypotézu H8 za platnou.

Graf č. 9 Míra fyzického trestání

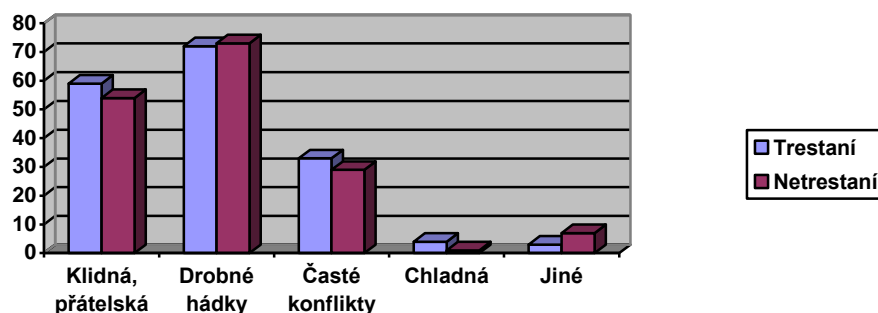
Bylo zjištěno, že 27,49% z řad odsouzených nebylo vůbec fyzicky trestáno, což je více než u kontrolní skupiny, jejíž stejné odpovědi dosáhly hodnoty 20,73%. Celkově 54,39% odsouzených vypovědělo, že bylo mírně trestáno stejně jako 69,51% lidí z běžné populace. Velmi silně bylo trestáno 12,87% odsouzených a 9,76% osob z kontrolní skupiny. Fyzické tresty, které měly v kontinuu charakter týrání až po týrání s následky, uvedlo 5,26% odsouzených. Z kontrolní skupiny tak nikdo nevedl.

Aby bylo možno potvrdit či vyvrátit – tj. přijmout tzv. nulovou nebo alternativní hypotézu H₉, bylo nutné vypočítat možnou souvislost mezi mírou fyzického trestání a tím, když se někdo stane delikventem. Na základě těchto úvah byl vypočten $\chi^2 = 14,02408 > 11,341$ při zachování $f = 3$ na 0,01 hladině významnosti. Čímž je možné přijmout konkrétně hypotézu H₉-A, tedy H₉ za platnou.

5.3.7. Atmosféra v rodině

Předkládaná část práce se zabývá charakteristikou původního prostředí respondentů v podobě klimatu v rodině nebo jiného tzv. původního prostředí. Data výzkumného šetření byla získávána s cílem zjistit, jak odsouzení na straně respondentů vnímají atmosféru v původní rodině v období dětství a dospívání a zda lze některé znaky jako např. konflikty či chladnou až odosobněnou atmosféru identifikovat jako charakterizující rys pro skupinu vězeňské populace na základě četnosti těchto subjektivně vnímaných jevů, případně zda lze prokázat vztah mezi delikvencí a atmosférou v rodině. Tímto tématem se zabývala otázka č. 16, která nabídla některé možnosti spolu s alternativní odpovědí.

Graf č. 10 Atmosféra v rodině

S klidnou a přátelskou atmosférou se doma podle svých slov setkávalo 34,5% odsouzených. Drobné hádky byly charakteristické pro 42,11% domácností u osob ve výkonu trestu, dále v 19,3% případů šlo o atmosféru plnou častých konfliktů. Celkem 2,34% vypovědělo, že domácí klima bylo chladné a otažitě. Alternativní odpověď volilo 1,75% lidí s tím, že šlo o kombinace jednotlivých aspektů, nešlo tedy definitivně určit, které kvality by převažovaly.

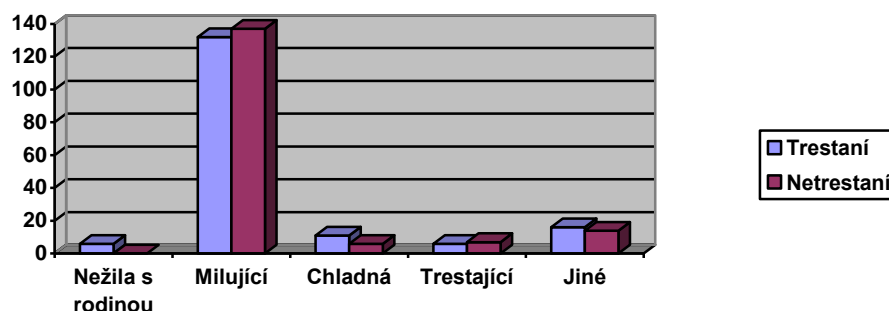
S početně podobnými hodnotami se lze setkat i u respondentů z kontrolní skupiny. V podstatě 32,93% uvedlo, že domácí klima bylo klidné a přátelské, 44,51% si myslí, že se u nich vyskytovaly drobné hádky. Podílem 17,68% osob celkem odpovědělo, že pro domácnost jejich původní rodiny byly charakteristické časté konflikty. Chladnou až odosobněnou atmosférou se vyznačovala domácnost celkem u 0,61% respondentů. V počtu 4,27% osob zvolilo alternativní odpověď, přičemž opět šlo o kombinace rodinného klima v některých případech s upřesněním životní situace (rozvod), kdy k tomu docházelo.

Na základě výpočtu testového kritéria chí kvadrát pomocí kontingenční tabulky bylo zjištěno, že $\chi^2 = 3,741565 < 13,277$ při zachování $f = 4$ na hladině významnosti 0,01, čímž nelze potvrdit vztah mezi uvedenými proměnnými přijmutím tzv. nulové hypotézy H10-0. Hypotézu H10.1 ani H10.2 nelze potvrdit z důvodu nedostatečného počtu odpovědí, které by domácí prostředí charakterizovaly jako chladné až odosobněné či plné konfliktů.

5.3.8. Osobnost rodičů

Výzkumná otázka se zabývá tím, kdo je pro odsouzené spíše tím rodičem, kdo zůstává s dítětem a chová k němu více láskyplný vztah. Otázka je shrnuta v položkách odpovídajících 18. a 19. otázce v dotazníku.

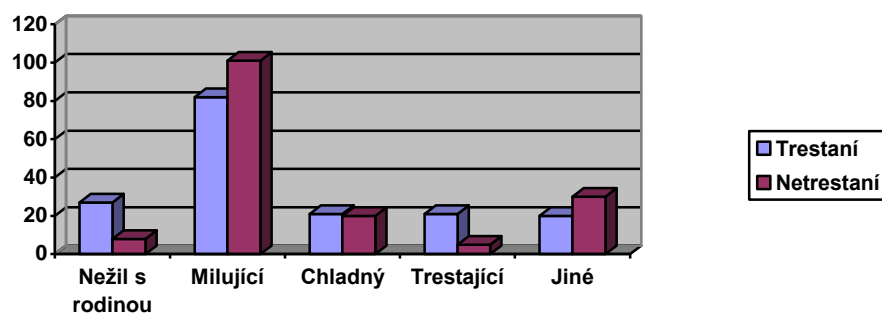
Graf č. 11 Osobnost matky

Celkem 3,51% odsouzených uvedlo, že matku buď nepoznalo, nesetkávalo se s ní nebo s rodinou nežila. Podílem 77,2% odpovědělo, že matka byla milující osobou, která se chovala vřele, měla o dítě zájem, pečovala o něho a byla starostlivá. Jako chladnou, odtažitou, bez zájmu až odmítavou charakterizovalo svoji matku 6,43% osob ve výkonu trestu. Dále 3,51% vypovědělo, že matka byla někým, kdo převážně trestal a byl přísný. Alternativní odpověď zvolilo 9,36% s tím, že šlo o kombinace určitých charakteristik. Jiní uvedli, že byla prostě „normální“ nebo měla málo času či že byla starostlivá a zároveň chladná apod.

Nikdo z kontrolní skupiny nevedl, že by matku nepoznal, nesetkával se s ní nebo že by s rodinou nežila. Celkem 83,54% charakterizovalo svoji matku jako vřelou, milující, se zájmem, pečující a starostlivou. Jako chladnou, odtažitou, bez zájmu až odmítavou popsalo svoji matku 3,66% lidí z běžné populace. Převážně trestající a přísnou matku mělo 4,27% respondentů. V počtu 8,54% respondentů zvolilo vlastní možnost s tím, že šlo v podstatě o kombinace například mezi chladnou a pečující, mezi přísnou a liberální apod. Někteří chování matky ohraničili časově, kdy se matka chovala po rozvodu náladově, nebo upřesnili hloubku vztahu, že se starala v rámci rodičovských povinností bez hlubšího zájmu apod.

Graf č. 12 Osobnost otce

Pro 15,79% rodin odsouzených je charakteristické, že otec s rodinou nežil, dítě ho nepoznalo nebo se s ním nesetkávalo. Milujícího otce uvedlo 47,95%, dále v počtu 12,28% vypovědělo, že otec pro ně představoval někoho, kdo se choval chladně, odtažitě, bez zájmu či odmítavě. Stejným podílem v hodnotě 12,28% uvedlo, že otec byl přísný, převážně trestající. Celkem 11,7% zvolilo alternativní odpověď s tím, že buď byl otec „normální“, někteří nevěděli. Jeden respondent

vedl, že byl otec hodný, ale moc se nestaral. Další uvedl, že otec měl raději alkohol než svoji rodinu apod.

Menším podílem, než jak tomu je u odsouzených, v počtu 4,88% uvedlo, že otec s rodinou nežil, dítě ho nepoznalo nebo se s ním nesetkávalo. Celkem 61,59% vnímalo otce jako vřelou a milující osobu, která měla o ně zájem. Chladného otce uvedlo 12,2% a 3,05% mělo otce, který byl převážně trestající a přísný. Podílem 18,29% uvedlo vlastní odpověď s tím například, že respondent nedokáže posoudit, když otec se vyznačoval psychopatickou osobností. Pro některé byl otec náladový, depresivní, neaktivní či nezainteresovaný, staral se pouze v rámci rodičovských povinností. Jeden respondent uvedl, že otec se snaží vynahradiť svoji nepřítomnost penězi. Další odpověď přinesla poukázání na možnou dynamičnost a časové ohraničení vztahu, přičemž se otec přestal zajímat o dítě po rozvodu.

Na základě výstupu z dotazníkového šetření lze shrnout, že pouze necelá polovina odsouzených uvedla, že k nim otec choval vřelý city. Matku jako emočně vřelou osobu uvedla naprostá nadpoloviční většina. Pouze ve 3,51% případů matka v rodině nefigurovala oproti 15,79%, kdy v rodině otec chyběl nebo nijak dále nezůstával ve výchově zainteresovaný. Hypotézu H11 přijímám za platnou na základě procentuálních rozdílů mezi hodnotami a splněním podmínek rozdílu mezi nadpoloviční většinou.

5.4. Interpretace získaných dat

Byla prokázána vzájemná souvislost mezi delikvencí a formou rodinného soužití. Pouze necelá pětina odsouzených uvedla, že vyrůstala s oběma rodiči oproti nadpoloviční většině lidí z běžné populace. Častěji to byli právě odsouzení, kteří vyrůstali pouze s jedním rodičem, kdy nejčastěji šlo o matku. Další zajímavostí je, že odsouzení měli rovněž častěji zkušenost s kolektivní a náhradní rodinnou péčí. Jestliže odsouzení zažili rozpad rodiny, stalo se tak ponejvíce v důsledku rozvodu nebo rozluky rodičů, méně často pak v důsledku smrti jednoho nebo obou rodičů. Nejčastěji došlo k rozpadu domova před 11. rokem věku.

Nepotvrdilo se, že by mezi socioekonomickým statusem rodiny a pozdější delikvencí dítěte existovala souvislost. Lze si však povšimnout, že více odsouzených zažilo bídu a chudobu ve srovnání s kontrolní skupinou. Mezi rodinami delikventních a nedelikventních respondentů nebyly zaznamenány téměř žádné rozdíly u nízkopříjmových rodin. Ze středně-příjmových rodin pocházeli častěji respondenti z běžné populace, naopak z rodin s vysokými příjmy pocházeli spíše některé osoby ve výkonu trestu. Lze rovněž shrnout, že většinou oba rodiče měli zaměstnání jak na straně delikventů, tak na straně lidí z kontrolní skupiny. Častěji však pracovali rodiče osob z kontrolní skupiny.

Bylo potvrzeno, že jsou to právě lidé ve výkonu trestu, kdo se častěji ve svých původních rodinách setkává s týráním a zanedbáváním s výjimkou sexuálního zneužití, než lidé z běžné populace. Nejčastěji se setkávali s psychickým týráním, stejně často pak s fyzickým týráním a zanedbáváním a nejméně často se sexuálním zneužitím.

Nelze potvrdit, že odsouzení se považují být méně chtěnými dětmi, kterým se dostávalo méně pozornosti a zájmu, byl nad nimi vykonáván méně dostatečný dohled. Lze však konstatovat, že existují rozdíly mezi skupinami respondentů. Ačkoliv nebyla splněna podmínka nadpoloviční většiny, jsou to právě odsouzení, kteří se častěji vnímají jako nechtěné a neočekávané děti, kterým se dostávalo méně zájmu a pozornosti a byl nad nimi vykonáván méně dostatečný dohled.

U původních rodin odsouzených bylo shledáno, že jsou spíše nositeli sociálně patologických jevů v podobě zneužívání drog, kriminality a výskytu domácího násilí. Nejčastěji šlo o zneužívání alkoholu otcem v rodině či o užívání psychotropních látek bratrem. Ve výkonu trestu byl opět nejčastěji otec a poté sourozenec – starší bratr. Pokud jde o domácí násilí, opět zde nejčastěji figurovalo schéma, kdy otec fyzicky napadal matku.

Nelze potvrdit, že by se odsouzení výrazně více setkávali s vyšší mírou nekonzistence ve výchově, protože pouze malá část respondentů uvedla, že tuto zkušenost má stejně jako lidé z kontrolní skupiny, přičemž mezi jednotlivými skupinami existují jen nepatrné rozdíly.

Ze zjištěných dat vyplynulo, že existuje souvislost mezi výskytem a mírou fyzických trestů na straně delikventních a nedelikventních osob. Je zajímavé, že to byli spíše odsouzení, kdo nebyl vůbec trestán. Ovšem mírně trestáni byli spíše osoby

z běžné populace. Naopak velmi silně byli trestáni spíše odsouzení a ti se rovněž častěji setkávali s výchovou, která se vyznačovala větší surovostí.

Nelze prokázat významné rozdíly v atmosféře původních rodin delikventních a nedelikventních respondentů. Překvapivé je, že odsouzení častěji uváděli spíše klidnou a přátelskou atmosféru, zároveň však někteří větším podílem než lidé z kontrolní skupiny uváděli, že jejich domácnost se vyznačovala více konflikty a chladnou atmosférou.

Lze shrnout, že pouze necelá polovina odsouzených uvedla, že k nim otec choval vřelé city. Matku jako emočně vřelou osobu uvedla naprostá nadpoloviční většina. Pouze v ojedinělém množství případů matka v rodině nefigurovala oproti častější absenci otce, kdy v rodině otec chyběl nebo nijak dál nezůstával ve výchově zainteresovaný. Ve srovnání s kontrolní skupinou to byli právě odsouzení, kteří častěji měli zkušenost s tím, že matka v rodině nefigurovala, chovala se častěji chladně, ale méně často byla trestající matkou. Jak již bylo uvedeno, výrazně častěji chyběl otec v původních rodinách odsouzených, byl méně milujícím. S chladným otcem se obě skupiny respondentů setkávaly obdobně často. Odsouzení se výrazně častěji setkávali s otcem, který byl spíše trestající a přísný. Proto vyvozují, že odsouzení po rozpadu rodiny vyrůstají častěji s matkou, která k nim chová spíše láskyplný vztah než otec.

5.5. Diskuze

Tvrzení, že pachatelé trestných činů pocházejí většinou z rozvrácených rodin, bylo zformulováno na základě vyjádření autorit, jako je Matoušek a Kroftová (1998, s. 45), Matoušek (1997, s. 32) či Pöthe (1996, s. 17). Přesto jsem našla zdroj v podobě studie SAHA, která tuto souvislost v rámci svého výzkumu nepotvrdila. Základem pro formulaci hypotézy, že odsouzení většinou ztratili úplný domov před dosažením 11. roku věku, se staly studie newcastleských dětí Kolvina a kol., dále Cambridgeská studie Farringtona a rovněž práce Wellse a Rankina, studie 5 000 dětí v zemích Velké Británie ocitované Blatníkovou a Netíkem (2008, s. 31-32), kde rozpad rodiny do 11 let věku dítěte se jeví jako velmi významný prekurzor delikvence. Posledně jmenovaná studie rovněž uvedla, že u chlapců pocházejících z neúplných rodin v důsledku rozvodu nebo odloučení bylo zvýšené riziko odsouzení než u těch, kteří o úplnou rodinu přišli v důsledku úmrtí někoho z rodičů.

Při komparaci tvrzení odborných pramenů a výstupů mnou realizovaného výzkumného šetření mohu konstatovat, že pachatelé trestných činů vyrůstají častěji v neúplných domovech, rozpad domova zažívají nejčastěji před 11. rokem věku a děje se tak v důsledku rozvodu nebo rozluky rodičů, přičemž nejčastěji zůstávají v péči matky.

Hypotéza, že pachatelé trestných činů většinou pocházejí z rodin s nižším socioekonomickým statutem, byla formulována na základě tvrzení Koukolíka (2003, s. 50), studie SAHA (2014), Matouška a Kroftové (1998), dále Večerky a Žárského (2000, s. 16). Oproti tomu Mühlpachr (2008, s. 171) naopak poukazuje na větší počet delikventů, kteří naopak pocházejí z dobře situovaných rodin. Ani mnou realizované výzkumné šetření nepotvrdilo, že by odsouzení pocházeli převážně z rodin s nízkým socioekonomickým statutem.

Podkladem pro hypotézu zabývající se zvýšeným výskytem některých aspektů forem syndromu CAN se staly následující zdroje: Widomová (1989, s. 160-166) zabývající se týráním a zneužíváním, Widomová (1994, s. 303-318) zabývající se týráním, zneužíváním a zanedbáváním, McCordová (1983) a její Cambridge-Somervilleská studie zabývající se zneužíváním a zanedbáváním, dále studie Smithe a Thornberryho (1995, s. 451-481) zabývající se týráním, zneužíváním a zanedbáváním, Dunedinská studie zkoumající oběti násilí a publikace Čírtkové a Vitoušové (2007, s. 54-55) zabývající se stresovými a posttraumatickými stresovými reakcemi na patologické zacházení. Mnou realizované výzkumné šetření potvrdilo, že pachatelé trestných činů mají častěji zkušenost s některou z forem v podobě psychického a fyzického týrání v rodině, dále se zanedbáváním, méně však se sexuálním zneužitím. Lze tedy souhlasit s Koukolíkem (2003, s. 192-193), že jen některé oběti násilí či zneužívání se stávají později pachateli TČ. Nicméně lze doložit častější výskyt těchto patologických jevů v anamnézách delikventů.

Hypotézy, že pachatelé TČ jsou výrazně častěji těmi, kdo se cítí být méně chtěnými vlastní matkou, nedostává se jim zájmu, pozornosti a dohledu, byly zformulovány na základě studia odborných pramenů zabývajících se jednak kvalitou rodičovského dohledu a jeho dopadem na pravděpodobnost delikventního chování, přičemž byl tento vztah opakovaně potvrzen v těchto publikacích: Mühlpachr (2008, s. 149), Matoušek a Kroftová (1998, s. 44-45), Snyder a Patterson (1987), Fischer a Škoda (2014, s. 173) a ve studii SAHA Sobotkové a kol. (2014, s. 114-115). Vliv

mateřského postoje vůči dítěti a jeho případný negativní dopad na psychiku dítěte byl zkoumán Matějčkem a kol. (1997). Mezi zájmem a pozorností v rodině a její korelací s pozdější delikvencí byla testována ve studii SAHA a dále ve studii Snydera a Pattersona (1987). Mnou předkládané výsledky práce nemohou zmíněné souvislosti nijak potvrdit či jinak vyvrátit.

Podkladem pro hypotézy zabývající se výskytem sociálně patologických jevů v anamnézách delikventů se staly následující zdroje: výskyt zneužívání drog rodinnými příslušníky je doložen v anamnézách delikventů ve studii Fischera a Škody (2014, s. 172-173), kriminální chování rodinných příslušníků je dokumentováno v publikacích Večerky a kol. (2009, s. 23), Blatníkové a Netíka (2008, s. 25), dále Fischera a Škody (2014, s. 173). Domácí násilí bylo tématem publikace Čírtkové a Vitoušové (2007, s. 51), dále Koukolíka (2003, s. 111) a Nikla (2000, s. 9), kteří rovněž poukazovali na možné souvislosti mezi těmito negativními jevy a zvýšenou pravděpodobností jejich výskytu v anamnézách delikventních jedinců. Výstupem předkládaného výzkumného šetření je potvrzení, že existuje souvislost mezi delikvencí a sociálně patologickými jevy (zneužívání drog, kriminalita a domácí násilí) a jejich výrazně větší výskyt v anamnézách osob ve výkonu trestu.

Podkladem pro konstatování, že se pachatelé trestných činů setkávají s větší nekonzistencí ve výchově ze strany rodičů či jiných pečujících osob, je publikace Blatníkové a Netíka (2008, s. 28-29), Martínka (2009, s. 67-68) a rovněž studie SAHA. Tyto výstupy nelze potvrdit ani vyvrátit, protože ačkoliv odsouzení uvedli nepatrně častěji, že se pro ně výchova stávala nejasnou či jinak nečitelnou – nekonzistentní, byl rozdíl v počtu odpovědí mezi odsouzenými a kontrolní skupinou naprosto minimální.

Na základě výstupů publikace Petra Saka (2000), Matouška a Kroftové (1998) a studií Newsa a McCordové byla vytvořena hypotéza, že pachatelé TČ jsou více fyzicky trestáni, čímž byla potvrzena pozitivní korelace při výstupu výzkumného šetření této práce.

Význam atmosféry v rodině byl zkoumán hypotézou, zda se pachatelé trestných činů většinou setkávají s nepříznivou atmosférou v rodině (tj. časté konflikty a hádky, chladná atmosféra). Hypotéza byla formulována na základě výstupu studií Snydera a Pattersona (1987) a McCordové (1979). Nebyla však výzkumným

šetřením potvrzena s tím, že nebyly shledány významné rozdíly v klimatu mezi původními rodinami odsouzených a osob z běžné populace.

Poslední zkoumanou oblastí je osobnost rodičů a jejich emoční pouto k dětem. Na základě zjištění, že děti jsou nejčastěji vychovávány matkou (Matoušek, 1997), byla zformulována hypotéza, že pachatelé TČ vyrůstají nejčastěji s matkou, se kterou mají vřelejší vztah než s otcem. Uvedené tvrzení bylo přijato za platné výzkumným šetřením předkládané práce.

5.6. Shrnutí

Cílem výzkumného problému je zjistit, zda lze prokázat statisticky významné souvislosti mezi určitými jevy v rodinách a delikvencí a v jaké míře jsou tyto jevy zastoupeny ve vězeňské populaci v České republice na úrovni několika mikroregionů. Výzkumné šetření bylo realizováno metodou sběru dat pomocí dotazníku, jehož otázky byly sestaveny na základě studia odborných pramenů mapujících rodinné struktury na základě jejich patologie. V první řadě šlo o následující oblasti: forma rodinného soužití, ekonomické postavení rodiny, výskyt syndromu CAN, míra a kvalita zájmu, péče, výchovy a citové sounáležitosti v rodině a její atmosféra, sociálně-patologické jevy v rodině v podobě kriminality, zneužívání návykových látek, nezaměstnanosti, domácího násilí a výskytu případných duševních poruch v rodině, které se nakonec nestaly předmětem hypotéz.

Cílem bylo pouze poukázat na rozdíly v četnosti subjektivně vnímaných událostí v rodině mezi dvěma cílovými skupinami respondentů, kteří byli zahrnuti do výzkumného vzorku na základě svého věku 15 let a výše z důvodu trestní odpovědnosti a za podmínek, že jsou/ nejsou ve výkonu trestu – tj. jsou/ nejsou pravomocně shledáni vinnými či mají/ nemají zkušenost s přestoupením zákona. Skupinu pachatelů TČ (tj. delikventů) představovala kohorta 171 osob, která byla srovnávána s kontrolní skupinou skládající se ze 164 osob na svobodě bez zkušenosti s přestoupením zákona.

Nejčastější spáchanou trestnou činností byly majetkové delikty. Poté následovala násilná trestná činnost a ostatní obecná. Průměrný věk osob ve výkonu trestu bylo 33,8 let a průměrný věk kontrolní skupiny bylo 27,4 let. Svoji recidivu uvedlo 88 dotázaných, 61 vykonávalo trest poprvé a 22 respondentů na tento dotaz z neznámých důvodů neodpovědělo.

Nyní bude věnován prostor pro výslednou charakteristiku rodin pachatelů trestné činnosti. Pachatelé trestných činů vyrůstají častěji v neúplných domovech, rozpad domova zažívají nejčastěji před 11. rokem věku a děje se tak v důsledku rozvodu nebo rozluky rodičů, přičemž nejčastěji zůstávají v péči matky. Pachatelé trestné činnosti nejvíce pocházejí z rodin se středními a nižšími příjmy, přičemž nejsou výjimkou ani rodiny vyznačující se extrémní chudobou nebo bohatstvím. V rodinách pachatelů se objevují častěji prvky patologického zacházení ze strany rodiče nejčastěji v podobě psychického týrání, stejně často fyzického týrání a zanedbávání, méně často pak v podobě sexuálního zneužití. Nelze potvrdit ani vyvrátit, že by se odsouzení většinou vnímali jako nechtěné děti, s nedostatkem zájmu, péče o dohledu nad svojí osobou, ačkoliv tak vypovědělo více odsouzených v porovnání s kontrolní skupinou. V rodinách delikventů byl zaznamenán vyšší výskyt zneužívání drog, kriminality a domácího násilí. Překvapivým zjištěním je, že odsouzení vnímají výchovu ze strany pečujících osob spíše naopak jako konzistentní, pro ně čitelnou. Rozdíl mezi skupinami respondentů byl zjištěn v tom, že více odsouzených nebylo vůbec trestáno nebo naopak byli trestáni velmi silně až surově na rozdíl od osob z kontrolní skupiny. Nejvíce však byli odsouzení trestáni mírně. Atmosféra v rodinách delikventů byla nejčastěji popisována s tím, že se vyskytovaly drobné hádky, že šlo o klidné až přátelské klima. Na druhou stranu odsouzení vypovídali častěji než lidé z kontrolní skupiny, že atmosféru doma doprovázely časté konflikty a chladná atmosféra. Ani v tomto případě nelze jasně vymezit, zda by delikventi zažívali v rodině spíše nepříznivé klima mezi členy rodiny. V drtivé většině případů odsouzení žili spíše s matkou, která pro ně představuje vřelou a milující bytost. Pro většinu odsouzených je otec někým, kdo s rodinou nežil, byl spíše chladný, přísný či převážně trestající nebo se jeho role měnila.

Závěr

Jak již bylo v této práci nastíněno, hledání příčiny delikventního jednání je velmi obtížné. Protože jde v zásadě o jev, který je multifaktoriálně podmíněn, jak ukázaly některé ze studií. Odborné publikace většinou hovoří o oblasti vrozených dispozic (pohlaví, temperament, intelekt apod.) a o vlivu interakce s prostředím (výchova, učení) jako o faktorech, které se na vzniku delikvence mohou podílet. Posledně jmenované procesy se dějí na úrovni socializace jedince v jednotlivých typech prostředí, jako je rodina, škola, vrstevníci apod. Předkládaná práce se zaměřila především na oblast rodiny, jejíž významný vliv na jedince je opakovaně dokládán v celé řadě odborných textů. V této souvislosti si práce předsevzala přenést výstupy některých typologií v podobě jednotlivých znaků rodin delikventů do prostředí českého vězeňství a zjistit tak, zda výstupy studií a odborných textů převážně ze zahraničního prostředí korelují s anamnestickou historií populace odsouzených v České republice.

Nelze však jednotlivé znaky rodin nazývat defektními, protože defektních vlivů nabývají právě až v souvislosti s dalšími okolnostmi. Protože jak bylo zjištěno výše, ne každá dětská oběť rodinné dysfunkce či patologie se stává delikventně jednajícím člověkem, nýbrž však u delikventně jednajícího člověka stoupá procento, že něco takového ve svém dětství skutečně zažil.

Nikoliv všechny uvedené možné události v rodinách delikventů musí mít nutně negativní dopad na osobnost dítěte. Například dojde-li k rozpadu domova, může jít o silně stresový a traumatizující zážitek. Nicméně je velmi podstatné, kdy a za jakých podmínek k tomu dojde. Pokud však zůstávají oba rodiče stále zainteresováni ve výchově a v uspokojování potřeb dítěte z hlediska především emočního sycení, je pravděpodobné, že uvedené aspekty mohou naopak působit jako silně protektivní či jako faktory podporující resilienci. Z tohoto důvodu je důležité podporovat rodiče, aby se pokoušeli spolu vzájemně vycházet, mohli si vynahradiť dostatek času, aby mohli dítě společně podporovat, i když už mají třeba vlastní rodiny apod.

Ani v této práci neplatí, že rodina s nižšími příjmy je nutně riziková pro rozvoj delikvence. Jde totiž pouze o jednu z více funkcí rodiny. Pokud ovšem zůstává rodina funkční ve zbývajících oblastech, riziko zde může opět výrazně klesat. Proto by mělo existovat maximální úsilí ze strany veřejnosti (poskytovatelů sociálních služeb, státní správy, občanských spolků apod.) aby rodiny, kterým hrozí sociální vyloučení či jiná forma marginalizace, dostávaly maximální podporu prostřednictvím nabídek sociálního bydlení, pomoci se zvyšováním kvalifikace, hledáním vhodného zaměstnaní a edukace apod.

Zkušenost s domácím násilím, týráním, zanedbáváním a zneužíváním je silně traumatizující zkušeností samo o sobě, navíc když se tak děje bezbrannému dítěti či před ním od těch, kteří ho mají naopak chránit. Vytvoření strachu, nedůvěry, agrese, hostility nebo naučené bezmocnosti může dítě velmi snadno determinovat a transformovat z role oběti do pozice agresora nebo opět do role oběti. Lidé se často snaží tuto zkušenost vytěsnit nebo uchovat pro sebe, stydí se za to, dávají si to za vinu. Bohužel se stává, že tato traumata zůstávají nezpracována a jako břemeno se přenášejí na další generace. Zde se mi jeví jako důležité podpořit činnost orgánů sociálně právní ochrany dětí a subjektů pověřených sociálně právní ochranou, aby měly dostatek kvalifikovaných pracovníků, kteří pomohou s depistáží těchto dysfunkčních a afunkčních rodin a zaměří se na jejich podporu či sanaci. Pokud je však další existencí v rodině dítě ohroženo na zdraví a na životě, bylo by vhodné využít systém včasné intervence a umístění dítěte mimo rodinu nejlépe do další náhradní rodinné péče.

V dnešní uspěchané době, kdy rodiče tráví spoustu času v práci, není ojedinělé, že jim nezbývá mnoho času a sil, aby dítěti dávali takový dostatek zájmu a pozornosti, kolik ho potřebuje, nebo aby měli stále přehled o tom, kde je a co dělá s partou kamarádů. Ačkoliv existuje mnoho domácností, kde pracují oba rodiče a jsou časově vytížení, přesto lze udržovat některé rodinné rituály a účastnit se jich společně (společné snídání, večeření, rodinné oslavy, jednou za čas výlet apod.).

Pokud se ovšem vyskytují v rodině tzv. sociálně patologické jevy a zvláště rodiče jsou jejich nositeli, představují pro dítě riziko, že jejich negativní vzor napodobí. Lze souhrnně říci, že se nejčastěji pak jedná o tzv. afunkční rodiny, které svoji zátěž bez odborné intervence z vnějšku samy nevyřeší.

Výchova představuje velmi důležitý nástroj k předávání hodnot, norem a ideálů. Dítěti je nastavováno, co se od něho očekává a co naopak není žádoucí formou odměn a trestů, později začleněním do vlastního systému morálky. Aby se však dítě orientovalo, je zapotřebí, aby rodiče byli důslední a konzistentní a neměnili neustále tzv. pravidla hry. Rodiče by měli vystupovat jako partneři, kteří postupují společně. Jestliže se objevují problémy ve výchově, existuje množství poradenských zařízení, kam mohou se svým problémem přijít (viz pedagogicko-psychologické poradny, speciálně-pedagogická centra, střediska výchovné péče, psycholog a výchovný poradce ve školách apod.).

Určení vhodné míry fyzického trestání se jeví jako značně obtížné. V žádném případě by však nemělo jít o časté, bezdůvodné a nepřiměřené fyzické trestání dítěte, nebo o takové agresivní a surové chování, které je praktikováno s cílem dítěti ublížit či ho jinak poškodit při jeho duševním vývoji. Je důležité, aby dítě pochopilo, proč rodič zvolil tuto formu trestu a aby bylo jasné, že tak nejedná na základě svých nálad. Opět zde doporučuji odbornou konzultaci.

Ačkoliv každá rodina prochází dynamickým vývojem, má svoji historii a kulturu, přesto existuje jakési základní naladění, které je určováno emocionálním obsahem vztahů v kontinuu od emoční vřelosti, přes časté konflikty po odosobněnou až chladnou atmosféru, a vzájemnou komunikací mezi členy (jak dokáží řešit případné rozpory, míra otevřenosti, úcty a pokory prokazované sobě navzájem). Jestliže existují v rodinných vztazích a v komunikaci obtíže, může dítě dále opakovat stejný vzorec chování vůči okolí, protože se skrze generalizaci modelu sociálních vztahů jinému nenaučil. V tomto případě by bylo vhodné navštívit rodinnou poradnu či přijmout nabídku společné nebo individuální psychoterapie, což platí i pro rodiče, kteří z nějakého důvodu nejsou schopni sytit svoje dítě emočně kladným přístupem.

Seznam použité literatury

- 1) BLATNÍKOVÁ, Šárka, NETÍK, Karel. *Predikce vývoje pachatele*. Vyd. 1. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008, 216 s. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 978-807-3380-755.
- 2) ČÁP, Jan. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy: vzdělávání, výchova, sociální péče*. Vyd. 1. Praha: Institut sociálních vztahů, 1996, 302 s. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-858-6615-3.
- 3) ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forenzní psychologie*. 3. upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, 445 s. ISBN 978-807-3804-619.
- 4) ČÍRTKOVÁ, Ludmila, VITOUŠOVÁ, Petra. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů: příručka pro pomáhající profese*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007, 191 s. ISBN 978-802-4720-142.
- 5) DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. 2. opr. vyd. Praha: Portál, 1997, 175 s. ISBN 80-717-8251-3.
- 6) DUNOVSKÝ, Jiří. *Dítě a poruchy rodiny*. Vyd. 1. Praha: Avicenum, 1986, 140 s.
- 7) FARRINGTON, D. P. Childhood Origins of Antisocial Behavior. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, Vol. 12, 2005, p. 177 – 190.
- 8) FERGUSSON, D. M., LYNSKEY, M. T. Adolescent resiliency to family adversity. *J Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 37, 1996, p. 281 – 292.
- 9) FISCHER, Slavomil. *Etopedie v penitenciární praxi*. Vyd. 1. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2006, 183 s. Acta Universitatis Purkynianae, 123. ISBN 80-704-4772-9.
- 10) FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2014, 231 s. Psyché (Grada). ISBN 978-802-4750-460.
- 11) FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Speciální pedagogika: edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním*. Vyd. 1. Praha: Triton, 2008, 205 s. ISBN 978-807-3870-140.
- 12) GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000, 207 s. ISBN 80-85931-79-6.
- 13) GLUECK, S., GLUECK, E. *Delinquents and Nondelinquents in Perspective*. Cambridge: Mass, 1968.

- 14) HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000, 774 s. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 80-717-8303-X.
- 15) HELUS, Zdeněk. *Psychologie pro střední školy*. Vyd. 1. Praha: Fortuna, 1995, 119 s. ISBN 80-716-8245-4.
- 16) HELUS, Zdeněk. *Vyznat se v dětech*. Praha: SPN, 1984, 216 s.
- 17) JEDLIČKA, Richard. Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí. Vyd. 1. Praha: Themis, 2004, 478 s. ISBN 80-731-2038-0.
- 18) KOMENDA, Antonín. *Sociální deviace: historická východiska a základní teoretické přístupy*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého, 1999, 313 s. ISBN 80-244-0019-7.
- 19) KOUKOLÍK, František. *Homo sapiens stupidus: eseje ze třetí kultury v roce 2002-2003*. Vyd. 1. Praha: Galén, 2003, 327 s. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 4. ISBN 80-726-2237-4.
- 20) KOUKOLÍK, František, DRTILOVÁ, Jana. *Vzpouza deprivantů: nestvůry, nástroje, obrana*. Nové, přeprac. vyd. Praha: Galén, 2006, 327 s. Makropulos. ISBN 978-807-4921-209.
- 21) KOVAŘÍK, Jiří. *Typologie rodin z hlediska dětí a rodičovství (příspěvek k problematice „Dětství jako sociální jev)*. Praha: Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce Bratislava, 1990, 122 s.
- 22) KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008, 215 s. ISBN 978-807-3673-833.
- 23) LABÁTH, Vladimír. *Riziková mládež: možnosti potenciaálních změn*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, 157 s. ISBN 80-858-5066-4.
- 24) LORENZ, Konrád. *Osm smrtelných hříchů civilizace*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství LEDA, s. r. o., 2014, 140 s. ISBN 978-80-7335-239-4.
- 25) MARTÍNEK, Zdeněk. *Agresivita a kriminalita školní mládeže: druhy agresí, přístupy k agresivnímu chování, poruchy chování, šikana*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009, 152 s. Pedagogika (Grada), 4. ISBN 978-802-4723-105.
- 26) MATĚJČEK, Zdeněk, LANGMEIER, Josef. *Počátky našeho duševního života*. Praha: Panorama, 1986. 365 s.

- 27) MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, 144 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3. ISBN 80-858-5024-9.
- 28) MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2003, 287 s. ISBN 80-717-8549-0.
- 29) MATOUŠEK, Oldřich, KROFTOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1998, 335 p. ISBN 80-717-8226-2.
- 30) MATOUŠEK, Vladimír. *Delikvence a desintegrovaná rodina: úvod do sociální patologie – III*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, 1980, 28 s.
- 31) MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Ilustrace Vladimír Jiránek. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, 311 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), 38. sv. ISBN 80-864-2958-X.
- 32) MÜHLPACHR, Pavel. *Sociopatologie*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2008, 194 s. Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, sv. č. 112. ISBN 978-802-1045-507.
- 33) NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie: česká mládež v pohledu sociologických výzkumů*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia, 2009, 498 s. ISBN 978-80-200-1679-9.
- 34) NIKL, Jaroslav. *Sociálně patologické jevy u dětí a mládeže se zaměřením na jejich prevenci*. Vyd. 1. Praha: Policejní akademie České republiky, 2000, 100 s. ISBN 80-7251-033-9.
- 35) PELIKÁN, Jiří. *Pomáhat být: otevřené otázky teorie provázející výchovy*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2002, 203 s. Pedagogika (Grada). ISBN 80-246-0345-4.
- 36) PELIKÁN, Jiří. *Výchova jako teoretický problém*. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1995, 234 s. ISBN 80-854-9827-8.
- 37) PÖTHER, Petr. *Dítě v ohrožení*. Vyd. 1. Praha: G plus G, 1996, 143 s. Zde a nyní, sv. 3. ISBN 80-901-8965-2.
- 38) PROCHÁZKA, Miroslav. *Sociální pedagogika*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012, 203 s. Pedagogika (Grada). ISBN 978-802-4734-705.
- 39) RÖHR, Heinz-Peter. *Cesty z úzkosti a deprese: o štěstí lásky k sobě samému*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2012. 168 s. 978-80-262-0073-4.

- 40) RÖHR, Heinz-Peter. *Závislé vztahy: léčba a uzdravení závislé poruchy osobnosti*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011, 150 s. ISBN 978-807-3678-531.
- 41) ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. Vyd. 1. Brno: Paido, 1998, 268 p. ISBN 80-859-3148-6.
- 42) SAK, Petr. *Proměny české mládeže: česká mládež v pohledu sociologických výzkumů*. Vyd. 1. Praha: Petrklíč, 2000, 291 s. ISBN 80-722-9042-8.
- 43) SEKOT, Aleš. *Úvod do sociální patologie*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2010, 193 s. ISBN 978-802-1052-611.
- 44) SCHEINOST, Miroslav. *Kriminalita očima kriminologů*. Vyd. 1. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2010, 238 s. Acta Universitatis Purkynianae, 123. ISBN 978-807-3380-960.
- 45) SMITH, C. A., THORNBERRY, T. P. The relationship between childhood maltreatment and adolescent involvement in delinquency. *Criminology*, 33, 1995.
- 46) SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2014, 147 s. Psyché (Grada). ISBN 978-802-4740-423.
- 47) ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *Krizová intervence pro praxi*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2004, 197 s. Psyché (Grada). ISBN 80-247-0586-9.
- 48) ŠULOVÁ, Lenka. *Raný psychický vývoj dítěte*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2004, 247 s. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 4. ISBN 80-246-0877-4.
- 49) ŠVARCOVÁ, Iva. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*. Vyd. 3., přeprac. Praha: Portál, 2006, 198 s. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-736-7060-7.
- 50) URBAN, Lukáš, Josef DUBSKÝ a Jan BAJURA. *Sociální deviace*. 2. rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2012, 231 s. ISBN 978-807-3803-971.
- 51) VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1999. 444 s. ISBN 80-7178-214-9.
- 52) VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 3., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2004, 870 s. ISBN 80-717-8802-3.
- 53) VEČERKA, Kazimír. *Mládež v kriminologické perspektivě*. Vyd. 1. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009, 129 s. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 978-807-3380-793.

- 54) VEČERKA, Kazimír, ŠTĚCHOVÁ, Markéta. *Systémový přístup k prevenci kriminality mládeže*. Vyd. 1. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2014, 114 s. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 978-807-3381-400.
- 55) VEČERKA, Kazimír, ŽÁRSKÝ, Martin. *Sociálně patologické jevy u dětí: závěrečná zpráva z výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2000. 215 s. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 80-860-0874-6.
- 56) VYMĚTAL, Jan. *Úzkost a strach u dětí: vzdělávání, výchova, sociální péče*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, 181 s. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 80-717-8830-9.
- 57) WIDOM, C. S., AMES, M. A. Criminal consequences of childhood sexual victimization. *Child abuse and neglect*, 18, 1994.
- 58) WIDOM, C. S. The cycle of violence. *Science*, 244, 1989.

Sborníky

- 59) Riziková mládež v současné společnosti: sborník příspěvků z konference s mezinárodní účastí konané pod záštitou projektu PHARE 2003 RLZ - opatření 2.1: Program podpory aktivit zaměřených na integraci sociálně znevýhodněných obyvatel. Vyd. 1. Editor Zuzana Truhlářová, Martin Smutek. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006, 234 s. Texty k sociální práci. ISBN 80-704-1044-2.
- 60) Sborník z mezinárodní konference k problematice ústavní a ochranné výchovy: Respekt k dítěti: Praha, 23. 6. -25. 6. 2010. Vyd. 1. Editor Pavla Doležalová. Tišnov: Sdružení SCAN, 2010, 112 s. ISBN 978-80-86620-29-9.

Internetové zdroje

- 61) Český statistický úřad: Kriminalita, nehody. [online]. [cit. 2015-01-01]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/kriminalita_nehody
- 62) Český statistický úřad: Skutky (trestné činy) a objasněnost. [online]. [cit. 2015-01-01]. Dostupné z: http://vdb.czso.cz/vdbvo/tabdetail.jsp?kapitola_id=380&potvrz=Zobrazit+tabulku&go_zobraz=1&cislotab=KRI0010UU&cas_1_39=2012&voa=tabulka&str=tabdetail.jsp
- 63) Institut pro kriminologii a sociální prevenci: Literatura. [online]. [cit. 2014-10-30]. Dostupné z: http://www.ok.cz/iksp/kriminologie_literatura.html
- 64) JAROLÍMKOVÁ, Markéta. Když se dětem děje něco divného. [online]. [cit. 2014-10-16]. Dostupné z: <http://psychologie.cz/kdyz-se-detem-deje-neco-divneho/>
- 65) Národní informační centrum pro mládež: Kriminalita a delikvence - Charakteristika. [online]. [cit. 2015-01-28]. Dostupné z: <http://www.nicm.cz/kriminalita-a-delikvence-charakteristika>
- 66) Novinky.cz: Krimi. [online]. [cit. 2014-10-16]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/krimi/338063-muze-souzeno-za-znasilneni-ditete-zatkla-policie-udelal-to-pry-znovu.html>
- 67) O. s. ROSA: Děti - svědci násilí. [online]. [cit. 2014-11-21]. Dostupné z: <http://rosa-os.cz/informace-pro-zeny/deti-svedci-nasili/>
- 68) Kriminalita: Statistické přehledy kriminality za rok 2013. [online]. [cit. 2015-01-02]. Dostupné z: <http://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-za-rok-2013.aspx>
- 69) Rozvodovost. Český statistický úřad [online]. [cit. 2014-08-05]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>
- 70) Spravedlnost dětem: Definice týrání. [online]. [cit. 2014-11-07]. Dostupné z: http://www.iustin.cz/Ruzne/DEF_TYR.asp
- 71) SUCHÁNKOVÁ, Vlasta. Zpravodajství: V roce 2013 bylo na území ČR registrováno přes tři sta tisíc trestných činů. [online]. [cit. 2015-01-01]. Dostupné z: <http://www.policie.cz/clanek/v-roce-2013-bylo-na-uzemi-cr-registrovano-pres-tri-sta-tisic-trestnych-cinu.aspx>

- 72) Šance dětem: Attachment: o důležitosti citového pouta v životě, o jeho poruchách a léčení. [online]. [cit. 2014-11-07]. Dostupné z: <http://www.sancedetem.cz/srv/www/content/pub/cs/clanky/attachment-o-dulezitosti-citoveho-pouta-v-zivote-o-jeho-poruchach-a-leceni-89.html#ctyri-druhy-vazeb>
- 73) TAK SNADNO SE TO NEPOZNÁ. [online]. [cit. 2014-10-16]. Dostupné z: <http://www.sos-vesnicky.cz/podporte/tak-snadno-se-to-nepozna/>
- 74) Trestní zákoník: § 187. [online]. [cit. 2014-10-16]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40#cast2>

Odkazy

- LYNCH, M. A. Ill – health and child abuse. *Lancet*. August 16, 1975.
- MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. 1. vyd. Praha: Psychiatrické centrum, 1997, 69 s. Zprávy (Psychiatrické centrum), č. 132. ISBN 80-851-2189-1.
- SNYDER, J., PATTERSON, G. Family interaction and delinquent behavior. In QUAY, H. C. (Eds.). *Handbook of Juvenile Delinquency*. John Wiley and Sons, New York, 1987.
- SROUFE, L. A. The role of infant-caregiver attachment in development. In BELSKY, J., NEZWORSKI, T. (Eds). *Clinical implications of attachment*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1988, p. 18 – 40.

Seznam tabulek

Tabulka č. 1 Výskyt syndromu CAN za poslední 3 roky

TÝRÁNÍ, ZNEUŽÍVÁNÍ A ZANEDBÁVÁNÍ DĚTÍ ZA POSLEDNÍ 3 ROKY	
21 694	případů týrání, zneužívání a zanedbávání dětí bylo nahlášeno
9 698	bylo zjištěno případů opakovaného týrání, zneužívání a zanedbávání
1 005	dětí bylo umístěno do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc
600	dětí muselo být okamžitě převezeno do nemocnice
317	z nich skončilo s trvalým tělesným poškozením
28	dětí zemřelo na následky zanedbání péče či týrání

Dostupné z: <http://www.sos-vesnicky.cz/podporte/tak-snadno-se-to-nepozna/>

Tabulka č. 2 Kriminalita v ČR 2009 - 2013

		2009	2010	2011	2012	2013
Nezletilí 0 - 14 let	Hospodářská TČ	67	53	63	45	30
	Násilná TČ	455	349	331	366	274
	Mravnostní TČ	100	97	84	122	101
	Majetková TČ	1 145	748	848	649	590
	Ostatní obecná TČ	436	284	270	232	291
	Celkem	2 333	1 584	1 636	1 463	1 286
Mladiství 15 - 17 let	Hospodářská TČ	221	233	147	198	119
	Násilná TČ	969	810	819	829	677
	Mravnostní TČ	174	166	185	198	216
	Majetková TČ	3 472	3 033	3 083	2 605	2 052
	Ostatní obecná TČ	1 193	904	999	733	781
	Celkem	7 123	5 339	5 427	4 713	3 845
Celková kriminalita	Hospodářská TČ	29 774	28 371	28 216	27 633	30 376
	Násilná TČ	16 887	18 073	19 409	18 358	18 689
	Mravnostní TČ	1 730	1 811	2 086	1 981	2 109
	Majetková TČ	212 168	203 717	203 675	194 970	209 351
	Ostatní obecná TČ	19 190	25 437	27 787	27 140	64 838
	Celkem	332 829	313 387	317 177	304 528	325 366

Tabulka č. 3 Absolutní počet respondentů pro H1

	Trestaní	Netrestaní
Úplná rodina	64	105
Neúplná rodina	80	58
Kolektivní péče	18	0
NRP	9	1

Tabulka č. 4 Četnosti - modus a medián pro H1.4 – úmrtí

interval	proměnná, střed intervalu	počet	kumulat ivní četnost	pro \emptyset	pomocný výpočet	pro prům. odchylku	pro rozptyl
	xi	ni		xi*ni	xi- \emptyset	xi- \emptyset *ni	(xi- \emptyset) ² *ni
1 - 5	3	2	2	6	12,5	25	312,5
6 - 10	8	6	8	48	7,5	45	337,5
11 - 15	13	1	9	13	2,5	2,5	6,25
16 - 20	18	2	11	36	2,5	5	12,5
21 - 25	23	2	13	46	7,5	15	112,5
26 - 30	28	2	15	56	12,5	25	312,5
31 - 35	33	0	15	0	17,5	0	0
36 - 40	38	0	15	0	22,5	0	0
41 - 45	43	1	16	43	27,5	27,5	756,25
			16	0	15,5	0	0
			16	0	15,5	0	0
			16	0	15,5	0	0
			16	0	15,5	0	0
			16	0	15,5	0	0
			16	0	15,5	0	0
			16	0	15,5	0	0
		16		248		145	1850

Tabulka č. 5 Četnosti - modus a medián pro H1.4 – rozvod nebo rozluka

interval	proměnná, střed intervalu	počet	kumulati vní četnost	pro \bar{x}	pomocný výpočet	pro prům. odchylku	pro rozptyl
	x_i	n_i		$x_i * n_i$	$ x_i - \bar{x} $	$ x_i - \bar{x} * n_i$	$(x_i - \bar{x})^2 * n_i$
0 - 2	1	9	9	9	7,578125	68,20313	516,8518
3 - 5	4	17	26	68	4,578125	77,82813	356,3069
6 - 8	7	13	39	91	1,578125	20,51563	32,37622
9 - 11	10	6	45	60	1,421875	8,53125	12,13037
12 - 14	13	8	53	104	4,421875	35,375	156,4238
15 - 17	16	5	58	80	7,421875	37,10938	275,4211
18 - 20	19	3	61	57	10,42188	31,26563	325,8464
21 - 23	22	0	61	0	13,42188	0	0
24 - 26	25	2	63	50	16,42188	32,84375	539,356
27 - 29	28	0	63	0	19,42188	0	0
30	30	1	64	30	21,42188	21,42188	458,8967
			64	0	8,578125	0	0
			64	0	8,578125	0	0
			64	0	8,578125	0	0
			64	0	8,578125	0	0
			64	0	8,578125	0	0
		64		549		333,0938	2673,609

Tabulka č. 6 Absolutní počet respondentů pro H2

	2. proměnná			
	Bída, chudoba	Nižší příjmy	Střední příjmy	Vysoké příjmy
T	5	43	107	12
N	1	43	118	2

Tabulka č. 7 Absolutní počet respondentů pro H2.1 – H2.2

	2. proměnná		
	R. pracovali	R. nepracovali	Jeden z r. pracoval
T	152	9	10
N	158	0	6

Tabulka č. 8 Absolutní počet respondentů pro H3 a H3.1 – H3.4

Syndrom CAN	TRESTANÍ/ NETRESTANÍ						CELKEM
	ANO	NE	NĚKDY	ANO	NE	NĚKDY	
Psychické	23	145	3	13	144	7	335
Fyzické	21	146	4	1	163	0	335
Zanedb.	21	145	5	6	157	1	335
Zneuž.	3	168	0	4	160	0	335
CELKEM	68	604	12	24	624	8	1340

Tabulka č. 9 Absolutní počet respondentů pro H4 – H6

Zájem a péče	TRESTANÍ/ NETRESTANÍ						CELKEM
	ANO	NE	JINÉ	ANO	NE	JINÉ	
Očekávané a chtěné dítě	127	25	19	140	11	13	335
Zájem a pozornost	116	42	13	143	14	7	335
Dostatečný dohled	119	52	0	143	21	0	335
CELKEM	362	119	32	426	46	20	1005

Tabulka č. 10 Absolutní počet respondentů pro H7 a H7.1 – H7.3

Sociálně patologické jevy	TRESTANÍ/ NETRESTANÍ						CELKEM
	ANO	NE	JINÉ	ANO	NE	JINÉ	
Drogy	36	135	0	24	140	0	335
Kriminalita	54	109	8	9	154	1	335
Domácí násilí	32	136	3	14	149	1	335
CELKEM	122	380	11	47	443	2	1005

Tabulka č. 11 Absolutní počet respondentů pro H8

Konzistence	TRESTANÍ/ NETRESTANÍ					CELKEM
	ANO	NE	JINÉ			
Trestaní	28	132	11			171
Netrestaní	23	140	1			164

Tabulka č. 12 Absolutní počet respondentů pro H9

Fyzické trestání			CELKEM
	Trestání	Netrestání	
Nebyl trestán	47	34	81
Mírně	93	114	207
Velmi silně	22	16	38
Týrání, s následky	9	0	9
CELKEM	171	164	335

Tabulka č. 13 Absolutní počet respondentů pro H10 a H10.1 – H10.2

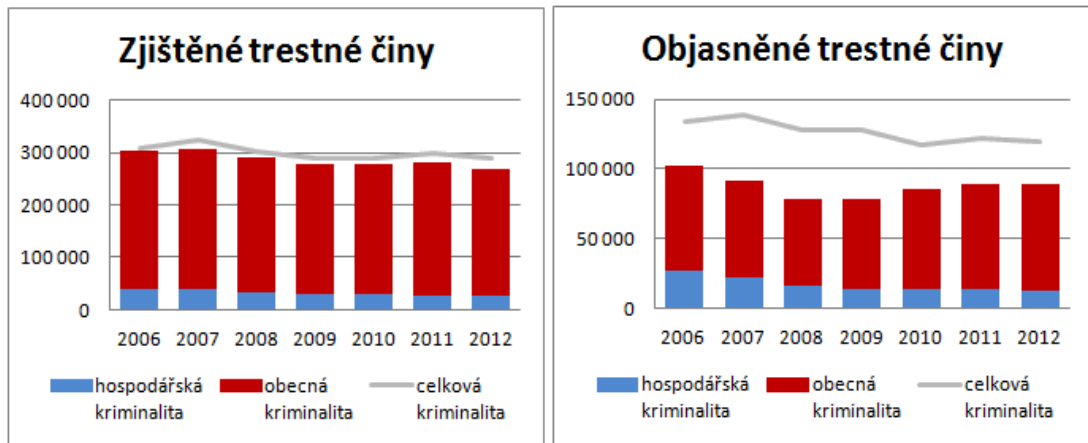
Atmosféra			CELKEM
	Trestání	Netrestání	
Přátelská	59	54	113
Drobné h.	72	73	145
Konflikty	33	29	62
Chladná	4	1	5
Jiné	3	7	10
CELKEM	171	164	335

Tabulka č. 14 Absolutní počet respondentů pro H11

Osobnost rodičů	TRESTANÍ/ NETRESTANÍ				CELKEM
	Matka	Otec	Matka	Otec	
Nežil s r.	6	27	0	8	41
Milující	132	82	137	101	452
Chladný	11	21	6	20	58
Trestající	6	21	7	5	39
Jiné	16	20	14	30	80

Seznam grafů

Graf č. 1 Zjištěné a objasněné činy

Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/kriminalita_nehody

Seznam příloh

Příloha A – Dotazník k diplomové práci

Dotazník k diplomové práci

Dobrý den,

jsem studentkou vysoké školy a chtěla bych Vás poprosit o vyplnění tohoto dotazníku, který je důležitý k vypracování mé diplomové práce, jež zkoumá možné souvislosti mezi rodinným prostředím člověka a jeho pozdější zkušeností s přestoupením zákona. Vše je naprosto ANONYMNÍ. Budu ráda za všechny informace, které mi poskytnete. Kde jsou nabídnuty odpovědi, prosím zakroužkujte POUZE JEDNU MOŽNOST, pokud není napsané jinak. Jestliže se Vám nebude hodit ani jedna z nabízených odpovědí, použijte, prosím, kolonku „Jiné“. Předem děkuji za vyplnění dotazníku a za Vaši upřímnost.

i) Zde uveďte: **Váš věk:** ii) **a Vaše pohlaví:** MUŽ x ŽENA (zakroužkujte)

iii) Byl(a) jste již někdy v minulosti ve výkonu trestu za spáchání trestného činu? ANO x NE

Spáchaná trestná činnost, za kterou NYNÍ vykonáváte trest odnětí svobody:

ZDE můžete zakroužkovat VÍCE MOŽNOSTÍ.

- A. **Majetková** (např. krádež)
- B. **Násilná** (loupež, vražda, přepadení, týrání svěřené osoby, ublížení na zdraví, vyhrožování)
- C. **Mravnostní** (znásilnění, sexuální nátlak, pohlavní zneužití, kuplířství, ohrožování výchovy dítěte, soulož mezi příbuznými, trestně právní aspekty pornografie, svádění k pohlavnímu styku, prostituce ohrožující mravní vývoj dítěte)
- D. **Hospodářská** (podvody, zpronevěry, daňové úniky)
- E. **Jiná:**

1) **V jakém prostředí jste vyrůstal(a)/ dospíval(a)?**

ZDE můžete zakroužkovat VÍCE MOŽNOSTÍ.

- a) s oběma rodiči
- b) s matkou
- c) s otcem
- d) u příbuzných
- e) kojenecký ústav
- f) dětský domov, dětský domov se školou, výchovný ústav (ústavní péče)

- g) pěstounská péče
 - h) adoptivní rodina (rodina, která si Vás osvojila, stali se Vašimi rodiči)
 - i) SOS dětské vesničky, FOD Klokánek
 - j) jiné:
-

2) Pokud jste zažil(a) rozpad rodiny, jak k tomu došlo? Kolik Vám bylo let?

- a) nezažil(a) jsem rozpad rodiny
- b) rodiče se rozešli (nebyli oddáni), bylo mi _____ let
- c) rodiče se rozvedli, bylo mi _____ let
- d) jeden z rodičů zemřel, bylo mi _____ let
- e) oba rodiče zemřeli, bylo mi _____ let
- f) jiné: _____

Strana 1 ze 4 – PROSÍM, OBRAŤTE LIST

3) V jakých poměrech žila Vaše rodina (vlastní, pěstounská či adoptivní), když jste byl(a) dítě?

- a) žil(a) jsem v ústavní péči nebo jiném zařízení (S.O.S. dětské vesničky, Klokánek)
- b) bída, chudoba (nebylo za co koupit jídlo ani oblečení, hrozba ztráty bydlení)
- c) rodina s nižšími příjmy (peníze stačily na pokrytí základních potřeb)
- d) rodina se středně vysokými příjmy (zbývaly peníze na rodinnou rekreaci, dovolenou)
- e) rodina s vysokými příjmy (bohatí, přebytek peněz)

4) Pracovali Vaši rodiče? Pokud ANO, jaké bylo jejich zaměstnání?

- a) ANO (matka: _____, otec: _____)
 - b) NE
 - c) JINÉ:
-

5) Myslíte si, že jste byl(a) v dětství opakovaně psychicky týrán(a)?
(ponižování, časté nadávky, vyhrožování, zahanbování, urážení, podceňování apod.)

- a) ANO
- b) NE
- c) JINÉ: _____

- 6) **Myslíte si, že jste byl(a) v dětství opakovaně tělesně týrán(a)?**
(časté bití i bezdůvodné, facky, pálení cigaretou, píchání špendlíky, řezání, časté pohmožděniny a modřiny)
- a) ANO
b) NE
c) JINÉ: _____
- 7) **Byl(a) jste někdy v dětství sexuálně zneužit(a)/ zneužíván(a) někým z rodiny?**
- a) ANO
b) NE
c) JINÉ: _____
- 8) **Myslíte si, že jste byl(a) chtěné a očekávané dítě, matka se těšila na Váš příchod na svět?**
- a) ANO
b) NE
c) JINÉ: _____
- 9) **Myslíte si, že Vám byl věnován dostatek zájmu a pozornosti v rodině?**
- a) ANO (uved'te příklady prosím)

b) NE
c) JINÉ: _____

Strana 2 ze 4 – PROSÍM, POKRAČUJTE NA STR. 3

- 10) **Myslíte si, že jste byl(a) v dětství opakovaně zanedbáván(a)?**
(jde o jakýkoliv nedostatek péče, který může dítě ohrožovat, může jít o tělesné zanedbávání – nepřiměřená výživa, špinavé oblečení, citové zanedbávání – např. nedostatek náklonnosti, vřelosti, dále zanedbávání výchovy a vzdělávání – nezájem o to, zda dítě chodí do školy,...)
- a) ANO
b) NE
c) JINÉ: _____
- 11) **Myslíte si, že Vaši rodiče nebo jiné pečující osoby vykonávali dostatečný dohled nad Vašimi aktivitami, činností?**
(věděli, s kým se stýkáte, kam chodíte ve svém volném čase, ...)
- a) ANO
b) NE

12) Užíval někdo z rodiny soustavně či nadměrně drogy? Pokud ANO, uveďte JAKÉ:
(např. alkohol, pervitin, heroin, marihuana, LSD, zneužívání léků apod.)

- a) ANO: _____
b) NE

13) Stávalo se Vám, že pro Vás byla VÝCHOVA ze strany Vašich rodičů nebo jiných pečujících osob NEČITELNÁ nebo jinak nevzpytatelná (nekonzistentní)?

(Za stejný prohřešek jednou TRESTALI, podruhé NIKOLIV. Míra trestu závisela spíše na momentální náladě rodičů než na závažnosti prohřešku z Vaší strany. Jejich reakce byla spíše nepředvídatelná, vzbuzující nejistotu.)

- a) ANO
b) NE
c) JINÉ:

14) Měl někdo z rodiny, s kým jste jako dítě – dospívající žil(a) v JEDNÉ DOMÁCNOSTI, nějakou vážnou DUŠEVNÍ PORUCHU?

- a) ANO (prosím uveďte druh poruchy nebo jak se to projevovalo):

- b) NE
c) NEVÍM

15) Byl někdo z Vaší rodiny ve výkonu trestu? (např. ve vězení, veřejně prospěšné práce apod.) **Pokud ano, KDO** (např. otec, starší bratr apod.) **a PROČ?** (za vraždu, pašování drog a podobně)

- a) ANO

- b) NE
c) NEVÍM

Strana 3 ze 4 – PROSÍM, OBRAŤTE LIST

16) Který popis nejlépe vystihuje Vaši atmosféru doma, když jste byl(a) dítě - dospívající?

- a) spíše klidná, přátelská atmosféra
b) drobná nedorozumění či hádky se vyskytovaly někdy, spíše zřídka
c) časté konflikty, hádky bez násilí mezi členy rodiny
d) časté konflikty, hádky, kdy docházelo i k násilí mezi členy rodiny
e) odtažitá, odosobněná atmosféra, bez zájmu, emocionálně chladné prostředí
f) jiné:

17) Byl(a) jste jako dítě - dospívající někdy svědkem domácího násilí mezi členy rodiny? Pokud ANO, o jaké chování šlo?

(Jde o situace, kdy někdo z rodiny opakovaně a dlouhodobě psychicky, fyzicky nebo sexuálně týrá ostatní členy rodiny, násilí je stupňováno.)

a) ANO (uveďte příklady prosím)

b) NE

c) JINÉ: _____

18) Které z uvedených tvrzení vystihuje spíše popis Vaší matky?

(který popis se více podobá Vaší matce?)

a) NEVÍM, nepoznal(a) jsem ji/ nežila s námi/ nesetkával(a) jsem se s ní

b) vřelá, milující, mající zájem, pečující, starostlivá

c) chladná, odtažitá, bez zájmu, odmítavá

d) převážně trestající, přísná

e) jiné:

19) Které z uvedených tvrzení vystihuje spíše popis Vašeho otce?

a) NEVÍM, nepoznal(a) jsem ho/ nežil s námi/ nesetkával(a) jsem se s ním

b) vřelý milující, mající zájem, pečující, starostlivý

c) chladný, odtažitý, bez zájmu, odmítavý

d) převážně trestající, přísný

e) jiné:

20) Které z uvedených tvrzení nejlépe vystihuje to, jak jste byl(a) v dětství FYZICKY trestán(a)?

a) vůbec jsem nebyl(a) fyzicky trestán(a)

b) občas ano, ale jen mírně

c) často, ale mírně

d) občas, ale velmi silně

e) pravidelně a velmi silně

f) často a velmi silně

Co ještě Vám doma chybělo a čeho jste měl(a) naopak dostatek?

(dobrovolné)

.....
.....
.....

Moc Vám děkuji za Vaši pomoc, velmi si vážím Vaší ochoty vyplnit tento dotazník.

Strana 4 ze 4